

Вісник

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Серія: Політологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 2 (41) 2019

Харків
«Право»
2019

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 19.04.2019 р.)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2019. – №2 (41). – 202 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)
Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **члени редколегії:** **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президенті України, Київ); **Ч. Варга** – доктор юридичних наук, професор (Інститут правових досліджень Центру соціальних наук Угорської Академії наук, Угорщина); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Е. Г. Дворкін** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Х'юстона, США); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Я. Зеліньські** – доктор політичних наук, професор (Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Польща); **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків); **Дж. Р. Ліндсі** – доктор філософії (політологія), професор (Державний університет Сент-Клауда, США); **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолі** – доктор соціологічних наук, професор (Паризький університет, Франція); **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент (Харківська державна академія культури, Харків); **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ); **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків); **І. Студін** – доктор філософії (право), професор (Університет Квебеку в Монреалі, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Заеда, ОАЕ); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія:

Політологія» є правонаступником «Вісника Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія», зареєстрованого як наукове фахове видання з філософських наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016 р. № 820).

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина); а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 11 от 19.04.2019 г.)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Политология / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков : Право, 2019. – № 2 (41). – 202 с.

Основатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)
Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Е. Н. Мануйлов** – доктор философии, профессор (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **члены редколлегии**: **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев); **Ч. Варга** – доктор юридических наук, профессор (Институт правовых исследований Центра социальных наук Венгерской Академии наук, Венгрия); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Э. Г. Дворкин** – доктор философии (социология), профессор (Университет Хьюстона, США); **А. П. Дзезань** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Я. Зелински** – доктор политических наук, профессор (Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце, Польша); **Ю. А. Калайш** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Харьков); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр); **Г. Н. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков); **Дж. Р. Линдси** – доктор философии (политология), профессор (Государственный университет Сент-Клауда, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Харьков); **В. А. Лозовой** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. И. Максимов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолли** – доктор социологических наук, профессор (Парижский университет, Франция); **Н. И. Панов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. В. Петришин** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. И. Романик** – доктор политических наук, доцент (Харьковская государственная академия культуры, Харьков); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев); **А. В. Сердюк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев); **Л. Г. Сокурянская** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков); **И. Студин** – доктор философии (право), профессор (Университет Квебека в Монреале, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор философии (социология), профессор (Университет Зайеда, ОАЭ); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

Ответственный за выпуск Е. Н. Мануйлов

Сборник научных трудов «Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Политология» является правоприменником «Вестника Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Серия: Политология», зарегистрированного как научное специализированное издание по философским наукам (приказ Министерства образования и науки Украины от 11.07.2016 г. № 820). Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия); а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и др.

Адрес редакционной коллегии: 61024, Харьков, ул. Пушкинская, 77, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 11 of 19.04.2019)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Political Science / Editorial board: A. Getman, et al. – Kharkiv: Pravo, 2019. – Issue No. 2 (41). – 202 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

Publisher – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

EDITORIAL BOARD:

Anatoly Getman – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Oleg Danilyan** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mikhail Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Eugene Manuylov** – Doctor of Philosophy, Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Editorial Board members:** **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv); **Anthony Gary Dworkin** – PhD (Sociology), Prof. (University of Houston, USA); **Oleksandr Dzeban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Lyudmila Gerasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Yuri Kalagin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv); **Yuri Kalinovsky** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Habibul Haque Khondker** – PhD (Sociology), Prof. (Zayed University, UAE); **Galina Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Vitaliy Krivoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro); **Galyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv); **Jason Royce Lindsey** – PhD (Political Science), Prof. (St. Cloud State University, USA); **Victor Lozovoy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Nadejda Lysytsya** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociology), Professor Emeritus (University of Paris, France); **Sergey Maksymov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Mikola Panov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Petryshyn** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Stanislav Pogrebniak** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Victoriya Pogribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Igor Polischuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Romanyuk** – Doctor of Political Sciences, Associate Prof. (Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv); **Sergey Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv); **Oleksandr Serdyuk** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Vladimir Smolyanuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economics University, Kyiv); **Lyudmila Sokuryanska** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv); **Irvin Studin** – PhD (Law), Prof. (University of Quebec in Montreal, Canada); **Csaba Varga** – Dr. Habil. (Law), Professor Emeritus (Institute for Legal Studies of the Social Science Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Jacek Zielinski** – Dr. Habil. (Political Science), Prof. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)

Managing Editor – Eugene Manuylov

The collection «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Political Science» is a successor «The Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Political Science» is registered as a scientific professional publication in Philosophy (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the 11.07.2016 № 820).

The collection of scientific papers registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany); as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine et al.

Address of the editorial board: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024. Tel. (057) 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Політологія

<i>ГЕРАСІНА Л. М.</i> Політичні детермінанти та специфіка державно-правових конфліктів в Україні.....	8	
<i>ПЕРЕГУДА Є. В., ГЕРБУТ Н. А.</i> Візуалізація політичних відносин засобами архітектури.....	20	
<i>ПОГРІБНА В. Л.</i> Соціальна справедливість крізь призму концепції дефектних демократій Вольфганга Меркеля.....	38	
<i>ПОЛЩУК І. О., САХАНЬ О. М.</i> Категорія «електоральна культура».....	52	
<i>СМОЛЯНИЮК В. Ф., КРУТІЙ В. О.</i> Політична система суспільства в умовах гібридної війни: спрямованість трансформацій.....	70	
<i>ТРЕБІН М. П.</i> Феномен тероризму: розуміння сутності.....	88	
<i>БАРАБАШ О. В.</i> Криза демократії і складнощі лібералізму: причини виникнення, механізми та перспективи розвитку.....	103	
<i>ВОЛЯНСЬКА О. В.</i> Антикорупційні маркери в політичній свідомості українців: соціологічний аналіз....	118	
<i>ГОЛОВАНОВ Б. Д., ФРОЛОВА О. В.</i> С. Жижек про несвідомі передумови ідеології.....	132	
<i>ПІДКУРКОВА І. В.</i> Рівень свободи преси як показник розвиненості демократії.....	142	
<i>ПАРЛЮК В. І.</i> Роль мас-медіа у формуванні політичного світогляду та трансформації виборчих стратегій політичних партій Австрії.....	152	
<i>ШКУРКО Н. В.</i> Гендерний вимір української політики.....	173	
НАШІ ЮВІЛЯРИ		
Сокурянська Людмила Георгіївна.....	186	
Сахань Олена Миколаївна.....	189	
НАШІ АВТОРИ		192
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		193
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»		194

СОДЕРЖАНИЕ

Политология

<i>ГЕРАСИНА Л. Н.</i> Политические детерминанты и специфика государственно-правовых конфликтов в Украине.....	8
<i>ПЕРЕГУДА Е. В., ГЕРБУТ Н. А.</i> Визуализация политических отношений средствами архитектуры.....	20
<i>ПОГРЕБНАЯ В. Л.</i> Социальная справедливость сквозь призму концепции дефектных демократий Вольфганга Меркеля.....	38
<i>ПОЛИЩУК И. А., САХАНЬ Е. Н.</i> Категория «электоральная культура».....	52
<i>СМОЛЯНЮК В. Ф., КРУТИЙ В. А.</i> Политическая система общества в условиях гибридной войны: направленность трансформаций.....	70
<i>ТРЕБИН М. П.</i> Феномен терроризма: понимание сущности.....	88
<i>БАРАБАШ О. В.</i> Кризис демократии и трудности либерализма: причины возникновения, механизмы и перспективы развития.....	103
<i>ВОЛЯНСКАЯ Е. В.</i> Антикоррупционные маркеры в политическом сознании украинцев: социологический анализ.....	118
<i>ГОЛОВАНОВ Б. Д., ФРОЛОВА О. В.</i> С. Жижек о бессознательных предпосылках идеологии.....	132
<i>ПОДКУРКОВА И. В.</i> Уровень свободы прессы как показатель развития демократии.....	142
<i>ПАРЛЮК В. И.</i> Роль масс-медиа в формировании политического мировоззрения и трансформации избирательных стратегий политических партий Австрии.....	152
<i>ШКУРКО Н. В.</i> Гендерное измерение украинской политики.....	173
НАШИ ЮБИЛЯРЫ	
Сокурянская Людмила Георгиевна.....	186
Сахань Елена Николаевна.....	189
НАШИ АВТОРЫ	
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ	
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ	
«ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА	
ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА,	
ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ».....	
194	

CONTENTS

Political Science

<i>HERASINA L. M.</i> Political determinants and specific state and legal conflicts in Ukraine	8	
<i>PEREGUDA I. V., HERBUTN. A.</i> Visualization of political relations by the means of architecture	20	
<i>POHRIBNA V. L.</i> Social justice through the prism of the concept of defective democracies of Wolfgang Merkel	38	
<i>POLISHCHUK I. O., SAKHAN O. M.</i> Category «electoral culture»	52	
<i>SMOLIANIUK V. F., KRUTIJ V. O.</i> Political system of society in a hybrid war: the direction of transformation	70	
<i>TREBIN M. P.</i> The Phenomenon of terrorism: understanding the essence.....	88	
<i>BARABASH O. V.</i> The crisis of democracy and the difficulty of the ways of liberalism: the causes, mechanisms and prospects for development.....	103	
<i>VOLIANSKA O. V.</i> Anticorruption markers in political consciousness of Ukrainians: sociological analysis	118	
<i>GOLOVANOV B. D., FROLOVA O. V.</i> S. Žižek about uncscious preconditions of ideology.....	132	
<i>PIDKURKOVA I. V.</i> Press freedom level as an indicator of democracy's development.....	142	
<i>PARLYK V. I.</i> The role of mass media in the formation of political worldview and transformation of the electoral strategies of political parties of Austria.....	152	
<i>SHKURKO N. V.</i> Gender dimension of Ukrainian politics	173	
OUR ANNIVERSARIES		
Sokuryanska Lyudmyla Heorhiivna.....	186	
Sakhan Olena Mykolaivna.....	189	
OUR AUTHORS	192	
AUTHOR INDEX	193	
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION «THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY»		194

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327.5(477):316.4.066
DOI 10.21564/2075-7190.41.168198

Герасіна Людмила Миколаївна, доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: herasina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3299-5255

ПОЛІТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено авторському трактуванню сутності, природи й специфіки державно-правового конфлікту у сфері публічної політики України, як конфронтації, що виникає між (або всередині) інститутами влади внаслідок порушень функціонування державного механізму. Доводиться, що предметом «конфлікту інтересів» у державно-правовій сфері є зіткнення через прерогативи і ресурси влади між елітами та управлінськими групами. Визначені зміст і траєкторія впливу основних політичних детермінант та політико-правових факторів, які викликають або «генералізують» конфліктогенність в управлінні державою.

Ключові слова: державно-правовий конфлікт, політичні детермінанти конфліктності, «конфлікт інтересів», конфліктна дихотомія держуправління.

Постановка проблеми. Політико-правові процеси в суверенній Україні мають відбуватися на якісно новому цивілізаційному підґрунті, яке стратегічно зорієнтовано на євроінтеграцію і містить ефективні механізми запобігання та розв'язання державно-правових конфліктів. Насправді ж ситуація політич-

ної конфліктності в публічній сфері країни вимагає серйозного вдосконалення системи управління державою, її інститутів та механізмів відповідно до європейських стандартів розвитку.

Сучасний період розвитку характеризується не тільки відродженням ліберально-демократичних цінностей, освоєнням демократичних технологій, але й суперечливістю і складністю модернізації державно-правових інститутів України, загостренням політичної боротьби за перерозподіл ресурсів влади, ідеологічними спорами і зіткненнями ворогуючих опонентів, і все це за умов спаду економіки, соціальної нестабільності, зростання інфляції, що проблемно відбивається на функціонуванні всього державного механізму. Крім того, процес конституційного реформування інститутів української влади на основі державницьких ідей з початку 2000-х показав, що політичні чинники можуть, на жаль, виступати й «токсичними провокаціями» (чинниками), які поряд із модернізацією системи держуправління посилюють суспільну турбулентність і державно-правові конфлікти. Цим актуалізується визначена в статті проблема, бо українське суспільство очікує таких змін і реформ, які би стабілізували державу та сферу політико-правового управління.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Процес розвитку суверенної держави Україна протягом майже 30 років, незважаючи на втілені у Конституції консолідуючі ідеї державотворення, не є безконфліктним, особливо у державно-правовій сфері. Дана проблема з кінця 90-х рр. ХХ ст. займає суттєве місце в аналітиці відомих українських юристів, політологів, конфліктологів (Ю. Тодики, В. Тація, М. Панова, Л. Герасіної, Ю. Барабаша, А. Єзерова, А. Ішмуратова, С. Бобровник) [1–8]. Конфлікти між суб'єктами державно-правових відносин, що критично вплинули на суверенну Україну як демократичну правову державу, – між Центром і регіонами країни, між окремими органами і структурами влади, конкуруючими політичними групами за пріоритет владних повноважень, за обсяг контрольованих ресурсів, дисфункції інститутів права і політики та кризові стани держави – стали предметом проведених досліджень.

Деформацію суспільних відносин в Україні, конфліктогенність українського соціуму, природу соціальної дихотомії через нелегітимну диференціацію населення, що походить головним чином через неадекватний розподіл ресурсів досліджували також провідні соціологи політики (М. Михальченко, Є. Головаха, В. Танчер, В. Цветков, І. Кресіна та ін.) [9–13]. Серед головних причин соціально-політичної нестабільності в країні вони називають хитку політичну структурованість українського соціуму, невисокий рівень політико-правової культури, відсутність консолідуючих суспільство ідей, тривалу кризу політичної ідентифікації особистості, «соціальну травму» через анексію Криму і війну на Сході країни, як наслідок – зростаюче «поле» конфліктів інтересів, цінностей і норм.

Отже, за цей час склалися дві наукові парадигми дослідження конфліктності у державно-правовій сфері: перша передбачає, що державно-правові конфлікти (конституційні) є суто юридичним явищем, тому мають розглядатися у межах юридичної конфліктології; інша парадигма зорієнтована на політичну конфліктологію і пропонує вивчати протиборство в державно-правовій галузі як особливий тип власне політичних конфліктів. Ми вважаємо, що продуктивніше до аналізу визначеної проблеми застосувати синтезований методологічний підхід у межах політико-правової парадигми.

Масштаб і глибина наукових студій щодо проблем державної конфліктності в сучасній Україні, безперечно, далеко невичерпані. Тому *метою* нашої статті є теоретичне дослідження сутності й специфіки протікання державно-правових конфліктів, передусім в Україні, та визначення сили і траєкторій впливу політичних детермінант, які спричиняють або «генералізують» конфліктогенність у країні.

Виклад основного матеріалу. Державно-правові конфлікти виникають і протікають у сфері публічної політики, та головним чином між органами державної влади; їх предметно-об'єктне «поле» природно пов'язане як з правовими, так і з політичними колізіями, бо діяльність держави сконцентрована в ядрі політичної системи суспільства. Сутність державно-правового конфлікту полягає у гостроті протиріч щодо реалізації, переділу повноважень і збереження публічної влади, це – конфронтація, яка виникає між владними суб'єктами або всередині інститутів держави внаслідок порушень нормального функціонування державного механізму, суттєве розходження актів і дій публічної влади із чинним конституційним порядком, ухвалення рішень з порушенням юридичних процедур, нанесення шкоди авторитету влади (унаслідок розчарувань соціуму), а також через прагнення деяких недержавних суб'єктів змінити (чи розширити) свій політико-правовий статус у неконституційний спосіб.

Соціальна природа, специфіка і функціонал державно-правових конфліктів пов'язані, по-перше, з особливим складом суб'єктів-учасників (органи державної влади, соціум, еліти, регіони, громади, партії, «зацікавлені» групи); по-друге, зі специфічними об'єктами – суверенітет держави, територія, владні компетенції й повноваження, дії (чи бездіяльність) структур влади; по-третє, з інтересами народу (чи великих суспільних груп); по-четверте, із суттєвими наслідками розв'язання конфліктів у принципових питаннях державотворення (захист політичної та економічної незалежності, «відбір еліт», створення нових владних інституцій, стратегія і тактика назрілих реформ тощо) [14, с. 43].

Сучасні політико-правові процеси доводять, що вдосконалення системи держуправління в Україні має суперечливий характер, адже її державницьке

буття склалося на засадах політичної, економічної та духовної багатоманітності (але правлячі еліти вперто не бажають враховувати цей фактор), і ґрунтовна політична доктрина модернізації країни все ще відсутня. Між тим глибинні витоки державно-правових конфліктів нерідко знаходяться за межами права, та значно більше зумовлені кризовим станом економіки й соціуму, як свідчать ґрунтовні наукові дослідження [15], або коливаннями політичних стратегій; наприклад: куди спрямований курс держави – до Євросоюзу чи в СНД? Неоднозначність проведених у країні реформ показує, що нові форми і засоби державного управління запроваджуються досить суперечливо, це перетворює їх на політичні детермінанти конфліктів. Але парадоксально, що у той же час цивілізовані механізми правового регулювання, консенсусу і громадського діалогу з владою формуються занадто повільно. Небажані наслідки державно-правових конфліктів, як правило, пов'язані з невмінням (чи небажанням) владних структур прогнозувати їх появу й динаміку, зарубіжний же досвід консенсуальних технологій використовується в українській політиці здебільшого формально або механістично.

Відомо, що державне функціонування є формою публічної політичної влади, тому не слід ігнорувати факт, що діалектика взаємозв'язку політики і державного управління виявляється саме у змісті та дієздатності (чи стагнації, дисфункціях) політико-правових інститутів та механізмів. Обидві ці системи перфектно націлені на збереження соціальної стабільності та інституційного порядку (хоч насправді не менш схильні до колізій та конфліктності); тому для них виникає об'єктивна необхідність пояснити і виправдати перед громадянами (зокрема, нових поколінь) різні зразки лояльної або конфронтаційної поведінки. Цей процес «пояснення і виправдання», за визначенням П. Бергера і Т. Лукмана є реальною легітимацією [16].

Розуміння природи взаємовпливу публічної політики (її детермінант) і державного управління в аспекті конфліктології потребує критичного аналізу специфіки дій політичних інститутів на відміну від організаційних утворень держави. Підкреслимо, що істотна відмінність політичної влади від державного управління полягає в тому, що влада в основному спирається на ідеологію, право, легальний примус і авторитет, а управління – на мотиваційну складову діяльності, тобто враховує людські інтереси і потреби. Метою влади стає реалізація панування або впливу; а цілі управління – забезпечення процесу керування відповідними регулятивними інструментами. Влада завжди прагне концентрації повноважень, хоч і визнає субординацію відносин; а управління ґрунтується на оптимізації структури, функцій та координації діяльності.

Організаційно-управлінським структурам притаманні: інституціоналізація певної сфери діяльності, цілі та функції, нормативно-ціннісний компонент,

професійні об'єднання людей, організація матеріальних засобів, що втілені в установах, контроль та санкції [17, с. 30–35]. Політичне ж керівництво менш формалізовано, здійснюється не тільки державними органами влади усіх рівнів, а й політичними партіями, лідерами, елітами, групами тиску, мас-медіа тощо. Тому цей процес більш дихотомічний, різноsubj'єктний, не завжди залежить від дії правових механізмів, що може спричинити й нестабільність країни через складнощі збалансування та реалізації різних інтересів і потреб людей. Державне управління як складова політичного менеджменту, одночасно поєднує адміністративні та політико-правові засоби і механізми; але для його ефективності та стабільності в державі недостатньо лише правових важелів влади, необхідне політичне мистецтво враховувати і зближувати інтереси громадян – бюджетників, бізнес-класу, військових, соціально-вразливих груп, молоді тощо (не протиставляючи їх), щоб запобігати соціальній напрузі та державно-правовим конфліктам задля реалізації суспільних цілей [18; 19].

Безпосередньою причиною раціональної, лояльної або конфліктогенної поведінки людей завжди є інтереси, як сукупність складних стимулів будь-якої діяльності. Публічні професійні політики, відомі державні діячі, парламентарії, державні службовці на значущих посадах за політичним статусом складають «політичний істеблшмент» України, та безпосередньо відображають глибоку диференційованість суспільства за життєвими інтересами. Хоч усі статуси і «ролі» формує соціальна система, як помітив американський антрополог Р. Лінтон, вони виконують незалежну функцію щодо індивідів у певних статусах, які виконують належні ролі [20, с. 30]. «Конфлікти інтересів» у державно-правових інститутах України (парламенті, уряді, судових органах) є багатоплановими та свідчать про політичну дихотомію – демократія проти номенклатури! Вживання категорії «інтерес» щодо юридичних осіб – у змісті нормативно-правових актів асоційовано із поняттям «інтерес у праві». Звідси обґрунтовується положення про доцільність встановлення юридичної відповідальності за порушення інтересу в праві як соціально-правового чинника порушення суб'єктивних прав та невиконання юридичних обов'язків.

На різних рівнях державно-політичного управління цілком природно виникають «конфлікти інтересів», які протікають у ході діяльності урядових органів, фракцій парламенту, у взаємовідносинах конкуруючих політичних сил тощо. Вони розвиваються на проблемному ґрунті незавершеної політико-правової реформи української держави і структурної диференціації суспільних відносин, де специфічну роль відіграє жорстка реконструкція соціально-економічних, політичних статусів, а також ідейні, культурні, мовно-етнічні, релігійні фактори (зокрема, інтереси-цінності, що експлуатуються політиками). Найгострішим предметом «конфлікту інтересів» у державно-правовій сфері

стають зіткнення через владні прерогативи і ресурси між представниками еліт, управлінських груп, які прагнуть володіння та розпорядження ними; а економічні інтереси, особливо за кризових умов, мають тенденцію перетворюватись на політичні.

Ефективні політичні інститути за допомогою права, закону, престижу і заради репутації держави можуть водночас забезпечити певний баланс соціальних інтересів, і таким чином посилити механізми попередження конфліктів. Найважливіше у розумінні ролі соціально-правових інститутів колись зазначив Ян Щепанський, який писав, що «значущість впливу інститутів ґрунтується на фундаментальних функціях – на тому, що інститути регулюють діяльність, заохочують очікувану поведінку і здійснюють репресії стосовно неочікуваної» [21, с. 19].

Але міжнародна практика конституціоналізму показує, що саме між інститутами законодавчої та виконавчої влади найчастіше виникають державно-правові конфлікти. Як свідчать порівняльно-правові дослідження у різних країнах світу, найгостріші сутички між владними структурами виникають у зв'язку з нечітким, нерівномірним поділом владних повноважень між законодавчою і виконавчою гілками влади, між президентом і прем'єром, тобто це конфлікти компетенційного характеру [22, с. 143–187]. Проте недоцільно, щоб колізії та спори владних структур, в тому числі через прерогативи і компетенції, переходили у жорстку конфронтацію.

В Україні 1990-х – 2000-х рр. конституційний процес державотворення також був досить непростим і конфліктним; на нього впливали притаманні перехідному суспільству протиріччя – між високою динамікою політичного процесу і необхідністю збереження стабільності системи, між розпачатою реформою законодавства і підтримкою правопорядка і режиму законності; між доланням антидемократичних рудиментів і побудовою правової демократичної держави, зростанням громадянського суспільства. Ці протиріччя не зникли, а навіть посилилися після декілька суперечливих змін у Конституції України у період 2004–2018 рр., що конфліктогенно відобразилося на реалізації політико-правових процесів. Бо соціальна роль Основного закону – слугувати важелем запобігання державно-правових конфліктів і надавати механізми конструктивної взаємодії всіх гілок влади та їх інститутів.

Уявляється, що постійне відновлення цих конфліктів в українському державному просторі та «генералізація» їх розвитку прямо залежна від негативного, «токсичного» впливу політичних детермінант і низки суміжних політико-правових факторів:

– низький рівень політико-правової культури деяких груп державного апарату й окремих верств населення; слабкість чи відсутність демократичних інститутів влади (антикорупційних; зняття політичної недоторканності тощо);

- вимушене співіснування нових і рудиментарних політико-правових інститутів; консерватизм мислення або свідомий егоїзм політичних сил, які через вузькі корпоративні інтереси гальмують продовження політичної (конституційної) реформи в Україні;
- неякісне правове регулювання конституційних відносин; суперечливе тлумачення конституційних норм гілками влади; інші правові колізії;
- порушення суб'єктами права і політики норм Конституції, законів і міжнародно-правових актів, що ратифіковані Верховною Радою України; відставання процесуальних конституційно-правових норм від матеріальних;
- відсутність у владних структур (державного чи місцевого рівня) необхідної легітимності або вагомого досвіду консенсуального вирішення суперечливих питань державотворення;
- нестача достатнього комплексу організаційних і політико-правових заходів із розв'язання конфліктів між суб'єктами державно-правових відносин;
- прагнення окремих гілок влади (чи глави держави) перебрати на себе якнайбільше повноважень; взаємні втручання у компетенції одне одного;
- нелегітимна діяльність деяких політиканів з розпалення національно-мовної та релігійної ворожнечі; створення незаконних мілітарних формувань, які зловживають насильством;
- дії з підризу національної безпеки України; загрози територіальній цілісності; спроби окремих територій змінити свій правовий статус; анексія Криму Російською Федерацією та «гібридна війна» на Донбасі, що триває 5 років.

На наше переконання, неконфліктна ефективна взаємодія виконавчої, законодавчої й судової влади має спиратися на закріпленій у Конституції України баланс компетенцій їх інститутів та органів. Важливу роль у підтримці соціально-політичної злагоди відіграють ті механізми й процедури консенсуальної взаємодії президента, парламенту та уряду, що виконують функції правової медіації; їх упроваджують до політичної практики з метою модернізаційних проривів у діяльності органів держави. Це передусім – дії Конституційного Суду із забезпечення конституційної законності, з тлумачення Основного закону країни; інститут Представника президента у Верховній Раді й Представника Верховної Ради в КСУ; забезпечення регулярної присутності президента на засіданнях парламенту (поширена практика багатьох країн світу); щотижневі зустрічі урядовців і прем'єр-міністра з ВРУ («п'ятниця запитань до уряду»); зростання ефективності постійної парламентської комісії з питань депутатської етики; спеціальні парламентські процедури для розв'язання конфліктів і створення відповідних погоджувальних комісій тощо.

Висновки. Отже, неузгодженість позицій і певна суперечливість дій органів української державної влади, іноді конфронтаційний стиль відносин між ними зумовлені такими чинниками: відсутністю комплексної наукової док-

трини реформування суспільства; невизначеністю пріоритетів у стратегії державотворення; незбалансованістю дій еліти влади та контреліти у «полі» внутрішніх політичних комунікацій; часті коливання зовнішніх геополітичних векторів, які не узгоджені з українським соціумом; очевидна хаотичність реформування політичної та правової системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тацій В. Я., Тодика Ю. М. Функціонування державної влади в аспекті конфліктології. *Право України*. 1997. №8. С. 29–34.
2. Тодика Ю. Н. Государственно-правовые конфликты и проблемы обеспечения стабильности конституционного строя Украины. *Основы конституционного строя Украины*. Харьков: Факт, 1999. С. 264–283.
3. Ишмуратов А. Т. Конфликт і згода. Київ: Наукова думка, 1996. 190 с.
4. Конституційно-правові засади становлення української державності / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків: Право, 2003. 328 с.
5. Герасіна Л. М. Деякі проблеми українського парламентаризму в аспекті конфліктологічного аналізу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. праць. Вип. 3. Харків: Право, 2002. С. 3–15.
6. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права. Харків: Право, 2008. 220 с.
7. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні. Одеса: Юр. літ-ра, 2008. 240 с.
8. Бобровник С. В. Компромiс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Київ: Юридична думка, 2011. 384 с.
9. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2001. 440 с.
10. Цветков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: монографія. Київ: Ін Юре, 2003. 495 с.
11. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / за ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2004. 244 с.
12. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. №1–2. С. 26–30.
13. Герасіна Л. М. Безпека і захист соціально-правових архетипів суспільства від глобальної турбулентності. *Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції*: збір. статей за матеріалами II Харківського міжн.-правового форуму (Харків: USAID; OSCE; НЮУ, 25–28 верес. 2018). Харків: Право, 2018. С. 49–54.
14. Словник термінів з правової конфліктології: науково-довід. вид. / за ред. М. І. Панова, Ю. П. Битяка, Л. М. Герасіної. Харків: Одиссей, 2006. 208 с.
15. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ: Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2009. 864 с.

16. Berger P. L., Luckman T. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books, 1990. x, 219 p.
17. Войтович С. О. Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 1998. 120 с.
18. Державно-приватне партнерство в контексті попередження та реагування на надзвичайні ситуації: міжнародний досвід, проблеми та перспективи для України: Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1339/> (дата звернення: 10.03.2019).
19. Хайрутдинова Л. Р. Мнимый и фактический конфликт интересов государства и гражданского общества в бизнес-среде. *Политика, государство и право*. 2014. № 5. URL: <http://politika.snauka.ru/2014/05/1678> (дата обращения: 11.03.2019).
20. Линтон Р. Статус и роль. *Человек и общество. Хрестоматия* / под ред. С. А. Макеева. Киев: Ин-т социологии НАНУ, 1999. С. 29–37.
21. Szepanski J. Osobowosc ludzka w procesie powstawania spoleczenstwa socjalistycznego. *Kultura i spolescenstwo*. 1964. № 4. S. 7–20.
22. Тихомиров Ю. А. *Теория компетенции*. Москва: Юстицинформ, 2001. 354 с.

REFERENCES

1. Tatsiy, V. Ya., Todyka, Yu.M. (1997). Funktsionuvannia derzhavnoi vlady v aspekti konfliktolohii. *Pravo Ukrainy – The law of Ukraine*, 8, 29–34 [in Ukrainian].
2. Todyka, Ju. N. (1999). Gosudarstvenno-pravovye konflikty i problemy obespechenija stabil'nosti konstitucionnogo stroja Ukrainy. *Osnovy konstitucionnogo stroja Ukrainy* (pp. 264–283). Har'kov: Fakt [in Russian].
3. Ishmuratov, A. T. (1996). *Konflikt i zghoda*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Tatsiy, V. Ya., Todyka, Yu.M. (Eds.) (2003). *Konstytutsiino-pravovi zasady stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Herasina, L. M. (2002). Deiaki problemy ukrainskoho parlamentaryzmu v aspekti konfliktolohichnoho analizu. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia: Zb. nauk. prats – State Building and Local Self-Government: Collection of Scientific Works*, 3, 3–15 [in Ukrainian].
6. Barabash, Yu.H. (2008). *Derzhavno-pravovi konflikty v teorii ta praktytsi konstytutsiinoho prava*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Yezerov, A. (2008). *Konstytutsiinyi konflikt yak fenomen ta protses v Ukraini*. Odesa: Yur. lit-ra [in Ukrainian].
8. Bobrovnyk, S. V. (2011). *Kompromis i konflikt u pravi: antropolocho-komunikatyvnyi pidkhid do analizu*. Kyiv: Iurydychna dumka [in Ukrainian].
9. Mihal'chenko, N. I. (2001). *Ukrainskoe obshchestvo: transformacija, modernizacija ili limitrof Evropy?* Kiiiv: In-t sociologii NANU [in Russian].
10. Tsvietkov, V. V., Kresina, I. O., Kovalenko, A. A. (2003). *Suspilna transformatsiia i derzhavne upravlinnia v Ukraini: polityko-pravovi determinanty: monoh*. Kyiv: VD «In Yure» [in Ukrainian].

11. Tancher V. V., V. P. Stepanenko V. P. (Eds.) (2004). *Suspilna transformatsiia: kontseptualizatsiia, tendentsii, ukraïnskyi dosvid: monoh*. Kyiv: Yn-t sotsyolohyy NANU [in Ukrainian].
12. Holovakha, Ye. (2016). Ukrainske suspilstvo: shliakhy transformatsii. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal – Ukrainian Sociological Journal*, 1–2, 26–30 [in Ukrainian].
13. Herasina, L. M. (2018). Bezpeka i zakhyst sotsialno-pravovykh arkhetytiv suspilstva vid hlobalnoi turbulentsnosti. *Pravo i bezpeka u konteksti yevropeiskoi ta yevroatlantskoi intehratsii: zbir. statei za materialamy II Kharkivskoho mizhn.-pravovoho forumu* (Kharkiv: USAID; OSCE; NYuU) (pp. 49–54). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
14. Panov, M. I., Bytiak, Yu.P., Herasina, L. M. (Eds.) (2006). *Slovník terminiv z pravovoi konfliktolohii: naukovo-dovid. vydannia*. Kharkiv: «Odissei» [in Ukrainian].
15. Heiets, V. M. (2009). *Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaïemodii ta rozvytku*. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuvannia NAN Ukrainy [in Ukrainian].
16. Berger P. L., Luckman T. (1990). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
17. Voitovych, S. O. (1998). *Sotsialni instytuty suspilstva: rid, vlada, vlasnist*. Kyiv: In-t sotsiolohii NANU [in Ukrainian].
18. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v konteksti poperedzhennia ta reahuvannia na nadzvychaini sytuatsii: mizhnarodnyi dosvid, problemy ta perspektyvy dlia Ukrainy: Analitychna zapyska. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1339/> [in Ukrainian].
19. Hajrutdinova, L. R. (2014). Mnimyj i fakticheskij konflikt interesov gosudarstva i grazhdanskogo obshhestva v biznes-srede. *Politika, gosudarstvo i pravo – Politics, state and law*, 5. Retrieved from <http://politika.snauka.ru/2014/05/1678> [in Russian].
20. Linton, R. (1999). Status i rol'. Makeev S. A. (Ed.) *Chelovek i obshhestvo. Hrestomatija* (pp. 29–37). Kiev: In-t sociologii NANU [in Russian].
21. Szepanski, J. (1964). Osobowosc ludzka w procesie powstawania spoleczenstwa socjalistycznego. *Kultura i spolescenstwo*, 4, 7–20.
22. Tihomirov, Ju. A. (2001). *Teorija kompetencii*. Moskva: Justicinform [in Russian].

Герасина Людмила Николаевна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ И СПЕЦИФИКА ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВЫХ КОНФЛИКТОВ В УКРАИНЕ

Статья посвящена авторской трактовке сущности, природы и специфики государственно-правового конфликта в сфере публичной политики Украины как конфронтации, которая возникает между либо внутри институтов власти в ре-

зультате порушень функціонування державного механізму. Доказується, що предметом «конфлікту інтересів» в державно-правовій сфері являються зіткнення із-за прерогатив і ресурсів влади між елітами і управлінськими групами. Визначено зміст і траєкторія впливу основних політичних детермінант і політико-правових факторів, які викликають або «генералізують» конфліктогенність в управлінні державою.

Ключевые слова: державно-правовий конфлікт, політичні детермінанти конфліктності, «конфлікт інтересів», конфліктна дихотомія управління.

Herasina Liudmyla Mykolaivna, Doctor of Sociology Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science
of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

POLITICAL DETERMINANTS AND SPECIFIC STATE AND LEGAL CONFLICTS IN UKRAINE

Problem setting. *The situation of political conflict in the public sphere of Ukraine requires serious perfection of control the system by the state. The article is devoted author interpretation of essence, nature and specific of state and legal conflicts in the field of public policy of Ukraine, as to confrontation which arises up between or into the institutes of power as a result of violations of functioning of state mechanism. Complication of modernization and reforms of legal institutes of the state, sharpening of political fight in Ukraine for the redistribution of resources of power strengthen actuality of problem of diagnostics and settlement of state-legal conflict.*

Analysis of main researches. *It was begun fundamentally to study the problem of state and legal conflicts in the 90-years of XX century – V. Kudryavcev, Yu. Todika, V. Tatsiy, M. Panov, L. Herasina, Yu. Barabash, A. Yezerov, A. Ishmuratov, S. Bobrovnik, others. By an object of researches was become by conflicts between the subjects of state legal relationships – Center and regions, between different organs and structures of power, by competitive political groups and others that. Also the social and political factors of state-legal conflicts were probed by M. Mikhal'chenko, Ye. Golovakha, V. Tancher, V. Cvetkov, I. Kresina et al in a sociological paradigm.*

Paper objective. *The purpose of the article is theoretical research of essence and specific of flowing of state-legal conflicts, foremost in Ukraine, and determination of force and vectors of influence of political determinant, which draw or strengthen repeatedly conflicts in a country.*

Presentation of main body. *A modern political process shows that control the system by the state has contradictory character, in fact the state system of Ukraine was folded on principles of political, economic and spiritual variety. But a ruling elite stubbornly does not wish to take into account this factor, and the detailed political doctrine of modernization*

of country absents still. Conducted in the last years of reforms does not give rapid results, new forms and facilities of government are inculcated contradictory; and it transforms them on “provocative drivers”, political determinants of conflicts.

It is well-proven in the paradigm of political conflictology, that the content of “conflict of interests” in the state-right field is opposing of elites and collision between administrative groups for prerogatives and resources of power. Conflicts of interests in parliament, government, judicial bodies of Ukraine are various and testify to political dichotomy is democracy against a nomenclature! Contradictory dialectics of intercommunication of policy and state administration often appears in the crisis capability (stagnaion, disfunctions) of politicians and rights institutes. International practice shows even, that exactly between the institutes of legislative and executive power more frequent all there are state-legal conflicts.

In modern Ukraine all of constitutional process of creation of the state it is enough not simple, and collisions and spores of imperious structures did not disappear through prerogatives and jurisdictions, and often pass to hard confrontation. Permanent renewal of conflicts in Ukrainian state space depends on negative influence of political determinant: low level of legal culture of some groups state machine; off-grade legal adjusting of constitutional relations; conservatism of thought and corporate egoism of certain political forces; absence is in the structures of state power of experience of decision of conflict questions by a consensus; and acts of hostility for injury of national safety of Ukraine it territorial integrity and others. Effective, collision-free co-operation executive, legislative and judicial power of Ukraine must lean against the balance of jurisdictions of their institutes and organs fastened a constitution.

Conclusions. Confrontation in the actions of Ukrainian state power is predefined the unsteadiness of priorities in strategy of the state and chaoticness of reforms of political system.

Keywords: state and legal conflict, political determinants of conflict, “conflict of interests”, conflict dichotomy of state administration.

Перегуда Євген Вікторович, доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету
будівництва і архітектури, Україна
e-mail: yevgennn@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7561-7193

Гербут Надія Анатоліївна, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук Київського національного університету
будівництва і архітектури, Україна
e-mail: gerbutn@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-9776-3386

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН ЗАСОБАМИ АРХІТЕКТУРИ¹

Сучасні тенденції обумовлюють значну роль візуалізаційного механізму символічної політики. Символ не лише репрезентує дійсність, він тотожний їй. Механізмом її формування визначено сприйняття символічного об'єкта, обумовлене соціальним позиціонуванням. Зв'язок архітектури та політики продемонстровано на прикладах президентських резиденцій Туреччини, пам'ятників Т. Шевченку, а зміну інформаційного наповнення об'єкту – площі Згоди та Вандомської колони.

***Ключові слова:** символ, символічна політика, візуалізація, архітектура, свідомість.*

Постановка проблеми. Дослідження ролі архітектури у формуванні суспільно-політичних відносин є актуальною проблемою. Архітектура має потужний потенціал із точки зору впливу на політичну свідомість громадян. Починаючи із стародавніх суспільств, влада використовувала архітектуру з метою посилення своєї легітимності, формування у підлеглих переконання в її могутності та неможливості боротьби проти неї. Значну роль відігравала архітектура навіть у періоди революційних змін. Зазвичай нова влада через архітектуру впроваджувала у свідомість суспільства нову якість світосприйняття. Хоча в ці періоди йшлося швидше про окремі архітектурні об'єкти, а не архітектурні простори.

¹ Роботу виконано в межах прикладної наукової роботи «Моделі національної консолідації України (на прикладі політики енергоефективності та енергозбереження)» (№ державної реєстрації 0117U004844).

Останнім часом роль архітектури як інструмента формування суспільно-політичних відносин, ще більше посилилась. Це пов'язано із значними технологічними змінами у суспільному розвитку, зокрема стрімким розвитком нових комунікаційних технологій, зростаючими потоками інформації, ущільненням суспільних комунікацій, ускладненням сфери управління [1, с. 221]. Ці процеси мають наслідком «дискредитацію» літературного дискурсу та, навпаки, посилення ролі таких видів інформації, як аудіо-інформація та візуальна інформація. У цьому контексті й відбувається посилення ролі архітектури у моделюванні суспільних відносин. Свідченням цього є й події в Україні, зокрема, політика національної пам'яті, яка набула останніми роками нової якості та інтенсивності та яка спрямована на консолідацію політичної нації, в межах якої одна з найвизначніших ролей відводиться оновленню архітектурного середовища міст.

Водночас роль архітектури у формуванні суспільно-політичних відносин є не лише важливою суспільно-політичною, а й науковою проблемою. Суть наукової проблеми полягає в існуванні різних підходів до досліджуваного явища. На сьогодні в науці відсутній єдиний підхід у тлумаченні ролі архітектури у формуванні суспільно-політичних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ролі архітектури у формуванні суспільно-політичних відносин ґрунтується на дослідженні явища символічного у суспільстві. Цьому були присвячені праці багатьох видатних вчених, насамперед філософів, соціологів. Вони впровадили низку нових термінів, пов'язаних, зокрема, з використанням символічних явищ у політичній сфері. Так, П. Бурдьйо обґрунтував поняття символічної влади, розуміючи під нею здатність «конструювати реальність», стверджувати певне світобачення або змінювати його, таким чином, впливати на розвиток світу [2, р. 407]. У незалежній Україні дослідженням питань розвитку комунікаційних технологій, маніпулювання суспільною свідомістю, особливостей міфологічної свідомості займалися В. Бушанський, М. Головатий, О. Зернецька, Ю. Левенець, Г. Почепцов, Ю. Шайгородський, Д. Яковлев та ін.

У 1960–1970-их рр. з'явився термін «символічна політика» та перші її концепції М. Едельмана, Т. Мейера, Д. Мосса, У. Сарцинеллі. На пострадянському просторі в цьому напрямі активно працюють такі російські вчені, як О. Малінова, Д. Місюров, С. Поцелуєв. В Україні символічну політику, її механізми вивчали А. Акаймова, М. Бутиріна, І. Дебенко, Л. Зубрицька, Г. Ільтьо, Л. Климанська, С. Лазарєв, П. Олещук, В. Полянська, Ю. Прокопчук, О. Славіна.

Символічна політика тлумачиться вченими як «діяльність політичних акторів, спрямована на виробництво та просування/навіювання як домінуючих певних способів інтерпретації соціальної реальності» [3]. На їх думку, функ-

ціями символічної політики є формування таких інтерпретацій у політичній свідомості, які б забезпечували ірраціональний вибір об'єктом влади рішень, принципів, норм, які йому пропонує суб'єкт влади.

Дослідниками були виокремлені різні механізми символічної політики, зокрема, міфологізація [4, с. 429–431], ідеологізація, метафоризація [5, с. 220–221], театралізація [6, с. 280], ритуалізація [7, с. 305]. Вагоме місце серед них посіла візуалізація. На думку С. Поцелуєва, сучасний етап символічної політики відрізняється тим, що особливої ролі набуває візуальна інформація, яка змінює академічно-книжковий дискурс на мозаїчно-іконографічну образність, раціональне «умовляння» – на рекламну «спокусу» [8, с. 63]. Поширення цього механізму символічної політики пов'язане з більшою його ефективністю, що зумовлено естетичними можливостями, більшою стійкістю емоційних станів, які вони викликають у реципієнтів, ніж семантична інформація [9, р. 131], самою специфікою політичних переконань, які, на думку дослідників, базуються не на фактах та раціональних аргументах, а на сприйнятті колективного досвіду, цінностей, значень. Один із теоретиків символічної політики Т. Мейер навіть запровадив термін «естетичне насильство» [10, с. 174].

Звичайно, є багато засобів візуалізації політичних відносин. Зокрема, важливе місце в цьому контексті посідає художнє мистецтво, чому присвячена низка наукових досліджень [11; 12]. Автори особливо відзначали зростання політичної ролі художнього мистецтва у революційні та постреволуційні часи, що, на їх думку, пов'язано з демократизацією політичних процесів та більшою демократичністю цього виду мистецтва. Так, вони аналізували спалах у період після Революції Гідності, розвитку стріт-арту з домінуванням у ньому мотивів національної єдності, протистояння російській агресії.

Останніми роками також ширяться дослідження, присвячені впливу архітектури на формування символічної політики. В. Кочетков пише, що «архітектура ... є не просто особливим матеріально організованим середовищем, ... а системою образів, символів та кодів, в яких закладений культурний спадок суспільства» [13, с. 110]. Власне в історичній науці, в самій архітектурі дослідження соціального значення архітектури, віддзеркалення нею тенденцій соціального розвитку ніколи не були рідкістю. Але останнім часом у науці поширеним стає наголос на нових аспектах вивчення впливу архітектури на розвиток суспільно-політичних відносин. Зокрема, вивчається зв'язок архітектури з проблемою реалізації прав людини, залежність її розвитку від характеристик політичних систем різних країн [14]. Також дослідження впливу архітектури на політичні відносини здійснюються в межах такої міждисциплінарної галузі досліджень, як урбаністика. Це пояснюється насамперед тим, що архітектурні об'єкти можна умовно поділити на три групи: індивідуальні

об'єкти; ті об'єкти, які можна охопити одним поглядом (наприклад, міські площі); архітектурні об'єкти, які неможливо охопити одним поглядом, тобто місто або окремі його складові. Враховуючи системність процесів містопланування, особливої ваги набуває вивчення впливу саме двох останніх категорій архітектурних об'єктів на формування суспільних відносин, свідомість громадян. Зокрема, значний внесок у вивчення ролі міських площ для суспільно-політичного розвитку зробили О. Хезерлі [15], С. Лоу [16 ; 17] та інші вчені. На їх думку, міська та державна верхівки моделюють громадські простори з тим, щоб їх образ відповідав порядку денному в економіці та політиці, а з часом державні програми вкарбовуються в архітектуру та ландшафт громадського простору та створюють передумови для громадянського протистояння. Останнім часом дослідження впливу містопланування на соціально-політичні відносини поширюються й в Україні, при цьому вітчизняна наука, за допомогою представництв іноземних фондів, аналізує вплив міських просторів на соціально-політичний розвиток як у вітчизняних, так і закордонних містах [18]. В Україні поступово відбувається становлення такої галузі досліджень як політична урбаністика. Її теоретико-методологічні засади розробляє, зокрема, Н. Хома [19].

Природно, що в різних країнах приділяють значну увагу політичному навантаженню архітектури резиденцій президентів, будівель урядів, вищих судових органів влади. Зокрема, в останні роки з'явилися такі дослідження у Туреччині [20], при цьому дослідники зазначають, що політичні підходи радикально змінили міські символи попередніх десятиліть республіки та повністю оновили столицю країни, Індії [21], щодо якої відкидається ідея політико-ідеологічної нейтральності архітектури вищих органів влади, та інших країнах. Вивчається проблема урядових кластерів і в Україні [22].

Водночас у науковій літературі є й дослідження теоретичних засад впливу на розвиток соціально-політичних відносин будь-яких, зокрема окремих, архітектурних об'єктів [23–25]. В українській та іншій пострадянській політології в цьому відношенні можна виділити праці Н. Хоми [26], С. Сітара [27] та ін.

Проте у вітчизняних дослідженнях наявні деякі суперечності, відчувається спадок старих радянських теоретичних підходів. Зокрема, часто увагу звертають лише на віддзеркалення в архітектурі тенденцій соціального, зокрема політичного, розвитку, тоді як активність самої архітектури ігнорується.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в аналізі механізмів взаємного впливу архітектури та суспільно-політичних відносин, зокрема здатності архітектури не лише віддзеркалювати тенденції суспільно-політичного розвитку, а й впливати на них.

Виклад основного матеріалу. Для нашого дослідження важлива характеристика філософом О. Лосевим функцій символів. До палітри цих функцій він відносив не лише «відображення дійсності», «сигніфікацію дійсності», а й такі як «смісл дійсності», «інтерпретація дійсності», «перетворення дійсності» [28, с. 214–215]. Абсолютизуючи останні елементи цієї палітри, ми маємо сказати, що символ не лише представляє соціальну дійсність, не просто віддзеркалює її – він такою дійсністю є, а в динамічному аспекті символ (об’єкт, що має певне символічне навантаження) відтворює, тобто формує дійсність.

Це, у свою чергу, змушує змінити погляд на проблему співвідношення між архітектурою та політичною сферою. Перша не лише віддзеркалює тенденції розвитку другої, а й є активним чинником, сама впливає на формування суспільно-політичних відносин. Ще у першій половині ХХ ст. один із корифеїв радянського конструктивізму В. Гінзбург зауважував, що архітектор є не лише декоратором, а й організатором життя [29]. Одними з останніх досліджень активного впливу архітектури на соціальні відносини є праці нейропсихолога К. Елларда, згідно з яким ми будемо, щоб змінювати сприйняття, впливати на думки та почуття; таким чином ми організуємо людську діяльність, виявляємо свою владу [23].

Сучасна дослідниця політичних засад архітектурного символізму Н. Хома, аналізуючи архітектуру радянського тоталітаризму, пише про те, що остання виконувала не лише пропагандистські, а й соціально-організуючі функції [26, с. 95]. Нарешті, найбільш чітко, на нашу думку, цю думку висловив В. Росман, який вважає, що політика формує простір, але простори, у свою чергу, формують політику. Просторові зміни можуть стимулювати певні політичні зміни [30].

Але водночас постає ще одна проблема. Логічно зробити висновок, що, коли ми говоримо про зворотній вплив архітектури на формування суспільно-політичних відносин, то насправді йдеться про вплив на це архітектора або замовника будівництва, які намагаються сформувати у споживача архітектурних об’єктів певні образи суспільних явищ, спрямувати розвиток його свідомості в певному напрямі та стимулювати відповідний тип політичної поведінки.

Доцільно згадати, що один із засновників сучасних досліджень комунікаційних технологій Г. Маклюен свого часу винайшов принцип ампутації інформаційного засобу від його створювача: «...Будь-яка технологія є зовнішньою проекцією, або самоампутацією, наших фізичних тіл, й таке поширення назовні вимагає, між іншим, нових пропорцій, або нової рівноваги, між іншими органами та розширеннями тіла...» [31, с. 54]. Говорячи повсякденною мовою, інформаційний засіб, будучи створеним, «починає жити власним

життям». Його функціонування може не відповідати тому задуму, який вкладав у нього його творець.

Звичайно, Г. Маклюен застосовував цей принцип до так званих традиційних медіа, наприклад, газет, телебачення, але його висновки можуть бути поширені на будь-який комунікаційний засіб, зокрема на архітектуру. У цьому випадку вказана «самоампутація» призводить до того, що, як висловився відомий австрійський архітектор Г. Зедльмайер, архітектура здатна предметно зображати щось, що перевищує її, бути образом, що відсилає до іншої реальності, більшої та інакшої розмірності [32].

Як стверджують В. Федоров та І. Коваль: «особистісний смисл взаємодії індивіда з архітектурним простором у соціально-символічному аспекті проявляється через вплив на: психофізіологічний статус суб'єкта сприйняття; особистісні утворення (мотиваційні структури, вольові вияви, емоційний фон); уявлення людини про себе як соціального індивіда [33, с. 105]. Отже, тією «більшою реальністю», про яку говорить Г. Зедльмайер, є саме суспільство, точніше палітра історичного досвіду, цінностей, переконань, емоцій, які існують у ньому.

Відтак архітектура зовсім не обов'язково впливає на суспільство таким чином, як це планував архітектор або замовник будівництва. Досить часто вони не досягають того характеру впливу, тобто створення такого образу, на який вони розраховували. Інколи архітектурні об'єкти викликають у громадян зовсім інші асоціації, а відповідно їх поведінка стає зовсім не такою, на яку очікували творці архітектурних об'єктів (будь-яких символічних об'єктів). Також мусимо визнати, що архітектурний об'єкт може викликати формування у його споживачів різних образів, емоцій, історичних спогадів, а відтак і різних типів поведінки.

Д. Місюров стверджує, що смислова структура символу розрахована на внутрішню роботу того, хто сприймає [34, с. 19]. Тобто споживач архітектурного об'єкта зовсім не є пасивним приймачем задуму архітектора, він бере участь у формуванні тієї суспільно-політичної дійсності, частиною якої цей об'єкт є. Розбіжності у сприйнятті архітектурних об'єктів пов'язані з різним історичним досвідом індивідів або цілих соціальних груп, їх орієнтаціями в суспільстві.

Більше того, з точки зору їх впливу на суспільство архітектурні об'єкти здатні еволюціонувати, тобто змінювати своє змістове (символічне) навантаження з часом, а відтак і змінювати реакції, які ці об'єкти викликають у споживачів. Зміна такого навантаження об'єкта є функцією зміни соціально-політичної ситуації, в тому числі такої зміни, яку цей об'єкт і стимулював.

До речі, в науці є теоретичні обґрунтування динамічного розвитку архітектури. Зокрема, можна згадати концепцію «адаптивної архітектури» кібер-

нетика Ніколаса Негропonte, який представив архітектуру у вигляді обчислювальної машини, здатної реагувати на користувача та взаємодіяти з ним [35], та подальші дослідження у контексті «адаптивної архітектури» [36]. Наразі напрямом, який швидко розвивається, є проектування мобільних оболонок для будівель, які здатні змінювати форму будівель згідно з показниками датчиків [23]. А згідно з теорією С. Кухарського, зміни можуть торкатися одразу чотирьох рівнів архітектури – окремі елементи, окремі будівлі, середовище та місто [37].

Отже, механізмом формування дійсності через символізацію є вкладення тим, хто сприймає символ, нового смислу в нього, а розбіжності у такому сприйнятті пов'язані насамперед із різним соціальним позиціонуванням споживачів, їх належністю до різних соціальних груп. З огляду на сказане вище слід погодитися з А. Горнфельдом, який, хоча й визнає, що смисл архітектурного тексту, звичайно, залежить від установок його творців, але водночас і від тих вічно нових питань, які ставлять вічно нові, безкінечно різноманітні його глядачі. Отже, архітектурні об'єкти продукують смисли, які їх творці не передбачали. Архітектура спирається на коди, що не є суто архітектурними, але дають змогу зрозуміти смисл повідомлення. Символічний зміст архітектурного об'єкта змінюється, отримує нові символічні значення і смислові варіації.

В даному контексті ми повинні звернути увагу ще на одну проблему. Н. Хома вказує на наявність серед двох дослідників двох позицій у питанні про те, які складові архітектури здійснюють пріоритетний вплив на розвиток суспільства. За її словами, одні стверджують, що образ архітектурного об'єкта, його форма і надалі залишається основною силою архітектури, натомість інші акцентують на тому, що архітектурна форма поступово втрачає значення, поступаючись зростанню ролі призначення об'єкта та його функціональності, та й сама форма дедалі частіше зумовлюється соціальними потребами. При цьому сама авторка схиляється до другої точки зору, звертає увагу на те, що «незвичні будівлі, площі, парки сприяють спілкуванню людей, і, змінюючи якість міського простору, трансформують свідомість жителів», вводить поняття «демократично зорієнтованих архітекторів» [26, с. 96].

Звернемося до одного з найвидатніших архітекторів ХХ ст. О. Німейєра, автора нинішнього образу столиці Бразилії та багатьох інших архітектурних об'єктів. Заочно дискутуючи з функціоналізмом Ле Карбюз'є, він погоджувався з тим, що «архітектура повинна бути функціональною», але водночас зауважував, що вона має бути «в першу чергу прекрасною та гармонічною». На виставці своїх праць у Луврі в 1965 р. О. Німейєр зазначив: «Я розробив сотні проектів, але повинен зізнатися, що в цілому не задоволений своєю

роботою, оскільки вона ніколи не приносила користь знедоленим класам, але ж біднота становить більшість бразильської нації...» [38].

З думки О. Німейра випливає, що зазначені Н. Хомою позиції не обов'язково принципово протистоять одна іншій. Ідеї перетворення соціальних просторів, їх гуманізації та демократизації зовсім не суперечить той погляд, що саме форма є активним чинником впливу на соціальні відносини. Більше того, саме такий погляд є найадекватнішим у контексті дослідження образів, які створюються архітектурою. Адже якщо такі образи, як зазначено вище, є насамперед продуктами свідомості, а архітектура має бути насамперед прекрасною та гармонічною, то сама форма архітектурного об'єкта стає елементом його змісту.

Як приклад впливу форми на розвиток соціально-політичних відносин можна навести історію президентських резиденцій Туреччини. Як відомо, упродовж тривалого періоду ХХ ст. Туреччина за формою державного правління була парламентською республікою. Фактичним главою держави був Прем'єр-міністр, натомість Президент був значною мірою символічною політичною фігурою. Резиденцією президентів країни тривалий час була Чанкайя (рис. 1). У 2011 р. в часи прем'єрства Т. Ердогана стали будувати нову резиденцію для глави уряду Ак Сарай (рис. 2), яка була розкішнішою та більшою не лише за Чанкайя, а й, як свідчать спостерігачі, за Букінгемський та Єлисейський палаці, Кремль тощо. У 2014 р. Т. Ердогана обрали Президентом Туреччини й він заявив, що не буде переїжджати до Чанкайя, а залишиться в Ак Сарай, натомість Чанкайя він «віддав» новому Прем'єру. По суті, глава держави символічно заманіфестував зміну ролей цих політичних посад. Через 3 роки відбувся референдум, на якому громадяни Туреччини підтримали поправки до конституції, якими запроваджувалася президентська форма

Рис. 1. Резиденція президентів Туреччини до 2014 р.
Фото armenpress.am

Рис. 2. Ак Сарай – резиденція Т. Ердогана.
Фото ibud.ua

державного правління, зокрема Президент ставав главою виконавчої влади, а посада Прем'єра була скасована.

Рис. 3. Луксорський обеліск.
Фотомо <http://planetofdream.com>

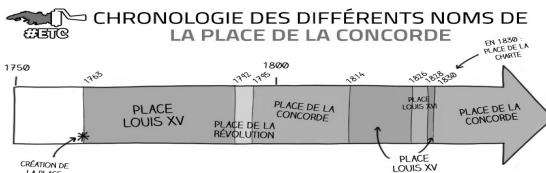

Рис. 4. Історичні зміни назв площі Згоди.
Джерело: etaletaculture.fr

Рис. 5. Вандомська колона.
Фотомо sandra-rimskaya.livejournal.com

Ще одним прикладом впливу на суспільство архітектурної форми, яка водночас стає змістом, є площа Згоди в Парижі. Ми не маємо змоги проаналізувати усі зміни, які відбулися з нею, але коротко зупинимося на її композиційному центрі. З часів її заснування у 1760-их рр. такою була статуя короля Людовика XV, іменем якого тоді площа називалася. У роки Великої Французької революції статую повалили та встановили замість неї статую Свободи. Біля неї розташовувалася гільйотина, де страчували людей. За ці роки площа змінила кілька назв – Людовика XV, Згоди, Революції (рис. 4).

На зламі 1820–1830-их рр., після закінчення буремних революційних та воєнних років площу відновили. Представники різних політичних таборів сперечалися не лише як назвати тепер площу, а й що зробити її композиційним центром. Монархісти пропонували Людовика XV, його сина Людовика XVI, страченого на цій площі, республіканці були категорично проти, бонапартисти пропонували в цій ролі Наполеона. Врешті за рішенням імператора на площі встановили «політично нейтральний» Луксорський обеліск (рис. 3), який Франції подарував віце-король Єгипту, а саму площу перейменувати на площу Згоди. Цю назву вона має й нині. Суть рішення полягала у перетворенні площі на таку, яка примиряє політичні табори, сприяє збереженню єдності нації.

Інший архітектурний об'єкт Парижу – Вандомська колона – є прикладом вищезазначених динамічних якостей архітектури, здатності змі-

нювати своє інформаційне навантаження, образи, які вона викликає у споживачів. Вона була збудована за наказом імператора Наполеона у 1806–1810 рр. та за зразком римського імператора Трояна. Це була колона військових перемог Наполеона, вона звеличувала триумф його завойовницької політики. Він був зображений його давньоримським імператором із знаками слави – лавровим вінком, крилатою богинею перемоги, а також мечем, на який спиралася його права рука – та рука, якою й здійснюється правління. У ході численних французьких революцій XIX ст. її неодноразово руйнували як символ диктатури та войовничості, а потім відновлювали. Останній раз це зробили у 1871 р. Після поразки Паризької комуни її знову відновили, але на цей раз вона значно змінилася (рис. 5). Зокрема, меч опинився у піхвах. Отже, скульптура нагадувала про колишні перемоги як елемент національної слави, але водночас ставала образом миру, тобто зовсім іншим, ніж була у всі попередні роки [39]. Це було зумовлено змінами самого французького суспільства.

Ще один приклад з історії архітектурних об'єктів демонструє, що факти активності форми об'єкта як засобу формування соціально-політичних відносин, динамізму архітектури в контексті такого формування не означають, що архітектор при створенні об'єкта нічим не обмежений. Оскільки образи політичних явищ та суб'єктів формуються в суспільній свідомості, вони вкорінені в існуючі в суспільстві інформаційні ланцюги, відтак форма архітектури та особливості сприйняття архітектурних об'єктів визначаються значною мірою традиціями, звичками, способами мислення, вона прив'язана до існуючих архетипів (хоча знову ж таки вона здатна змінюватися разом із суспільством). Дуже цікавим у цьому відношенні є приклад пам'ятників Шевченка. Якщо ми

Рис. 6. Пам'ятник Т. Шевченку в Києві (1939).
Фото uk.wikipedia.org

Рис. 7. Пам'ятник Т. Шевченку в Вашингтоні (1964).
Фото commons.wikimedia.org

**Рис. 8. Пам'ятник Т. Шевченку в Чернігові (1992).
Фото: Svoboda.fm**

та багатьох інших містах світу. Ситуація в Україні змінилася в останні 10–15 років ХХ ст., а також у ХХІ ст. Пам'ятники, зведені у цих роках у багатьох

**Рис. 9. Пам'ятник Т. Шевченку у Львові (1992).
Фото: yandex.ua**

містах Східної, Центральної України, зображують Шевченка молодою, енергійною людиною

подивимося на усі пам'ятники Кобзарю 1930–1970-их рр. у колишньому Радянському Союзі, ми побачимо у них стару, згорблену людину. Перші такі пам'ятники постали у Харкові та Києві (рис. 6). Така тенденція йде від 1930-их рр. Коли тодішнім керівникам КП(б)У показали перший макет пам'ятника Шевченку в Києві, вони наказали зістарити того, оскільки, «якщо ми зведемо такий пам'ятник, то завтра нас народ усуне від влади». Тому усі радянські пам'ятники Шевченку повинні були гасити можливу протестну активність населення. З цим різко контрастували пам'ятники Шевченку, збудовані після Другої Світової війни у Варшаві, Празі, Вашингтоні (рис. 7)

Один із нечисленних пострадянських пам'ятників, де пророк був зображений у традиціях, схожих до попередніх радянських, стоїть у Львові (рис. 9). Ці розбіжності потребують додаткового аналізу, але ризикнемо висловити гіпотезу, що така розбіжність образу Шевченка символізує різні підходи регіональних спільнот України до самої України – якщо для наддніпрянців це молода нація, яка зростає, здатна до експансії, то для галичан Україна – це нація, яка насамперед має глибоке, багатовікове коріння, й саме традиціоналізм, консерватизм потрібен для її розбудови.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зробити такі висновки. Сучасні тенденції суспільно-політичного розвитку ведуть до зростання ролі символічної політики. Одним

з інструментів останньої – архітектура. Проте архітектура не лише віддзеркалює реалії суспільно-політичного розвитку. Вона сама перетворюється на політичну дійсність і здатна впливати на формування суспільно-політичних відносин. Механізмом такого впливу є самостійне формування смислів архітектурних об'єктів споживачами архітектури. Відтак архітектура є самостійним чинником формування суспільно-політичної дійсності поза межами задуму архітекторів або замовників будівництва. Розбіжності у сприйнятті архітектурних об'єктів зумовлені розбіжностями соціального позиціонування споживачів. Також залежно від форми архітектури та від змін у самому суспільстві вона здатна еволюціонувати, змінювати образи й таким чином змінювати суспільство.

Відтак перспективи подальших досліджень ролі архітектури у візуалізації політичних відносин ми вбачаємо у вивченні політичного символізму як окремих, індивідуальних, архітектурних об'єктів, так й архітектурних просторів. Наразі такий проект реалізується у Київському національному університеті будівництва і архітектури, де автори цієї статті впровадили дисципліну «Політична символізація в архітектурі». У межах її вивчення студентами вже підготовлено низку якісних наукових праць, присвячених різним архітектурним об'єктам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Константинова В. Г. Феномен имиджа в научных исследованиях. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика*. 2011. Т. 17. №4. С. 221–225.
2. Bourdieu P. Sur le pouvoir symbolique. *Annales. Economic, sociétés, civilisations*. 1977. 32 année, N. 3. P. 405–411.
3. Малинова О. Ю. Тема прошлого в риторике президентов России. *Pro et Contra*. 2011. Т. 15, №3–4. С. 106–122. URL: http://carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_106-122.pdf (дата звернення: 20.03.2019).
4. Політологічний енциклопедичний словник / [уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
5. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2015. 492 с.
6. Сучасна політична лексика: енциклопед. слов.-довід. / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2015. 396 с.
7. Політологія: енциклопед. слов. / [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Н. М. Хома]; за ред. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 406 с.

8. Поцелуев С. П. Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме. *Политические исследования*. 1999. № 5. С. 62–75.
9. Moles A. A. *Information Theory and Esthetic Perception* / Translated by Joel F. Cohen. Urbana: University of Illinois Press, 1966. 217 p.
10. Meyer T. *Die Transformation des Politischen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994. 275 s.
11. Перегуда Є. В., Івашко О. Д. Візуалізація як механізм символічної політики (кейс муралізму в постреволюційній Україні). *Держава і право. Серія Політичні науки* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 71. С. 3–14.
12. Шерман О. Мистецтво як елемент політичного простору: діахронічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2015. Вип. 7. С. 327–332.
13. Кочетков В. В. Международно-политический символизм архитектуры правительственных зданий. *Вестник Моск. ун-та. Серия 18. Социология и политология*. 2015. № 1. С. 109–126.
14. *Architecture and planning under different political systems* / D. Urban Vestbro (editor). Stockholm: ARC•PEACE, 2014. 120 p.
15. Hatherley O. *Across the Plaza: The Public Voids of the Post Soviet City*. London; Moscow: Strelka Press, 2012. 72 p.
16. Low S. Homing the City: An afterthought. *Home Cultures : The Journal of Architecture, Design and Domestic Space*. 2016. Vol. 13, Issue 2. P. 215–220.
17. Low S. M. *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. Austin: University of Texas Press, 2000. xx, 274 p.
18. Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; редкол.: С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2013. 360 с.
19. Хома Н. М. Політична урбаністика: концептуалізація предметного поля. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2016. Вип. 6. С. 250–257.
20. Orhan E. Reflection of political restructuring on urban symbols: the case of presidential palace in Ankara, Turkey. *Journal of Architecture and Urbanism*. 2016. Vol. 40, Issue 3. P. 206–219.
21. Kumar S. Interpreting the Scales of Justice: Architecture, Symbolism and Semiotics of the Supreme Court of India. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*. 2017. Vol. 30, Issue 4. P. 637–675.
22. Хома Н. М. Кластерний підхід до організації представницької архітектури: аналіз підходів із позицій політичної урбаністики. *Панорама політологічних студій*. 2016. № 1 (14). С. 6–15.
23. Эллард К. Среда обитания: Как архитектура влияет на наше поведение и самочувствие / [пер. с англ. Е. Корюкиной, А. Васильевой]. 3-е изд. Москва: Альпина Паблишер, 2018. 287 с.
24. Ellard C. *Places of the Heart: The Psychogeography of Everyday Life*. New York: Bellevue Literary Press, 2015. 255 p.
25. *Power and Architecture: The Construction of Capitals and the Politics of Space* /ed. by M. Minkenberg. New-York: Berghahn Books, 2014. xiv, 305 p.

26. Хома Н. М. Архітектурний символізм: політика, виражена у камені. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 2015. Вип. 18. С. 92–97.
27. Ситар С. Архитектура и политика: от ренатурализации к безграничной любви. 2-е изд. Москва: Стрелка Пресс, 2017. 31 с.
28. Лосев А. Ф. Дерзание духа. Москва: Политиздат, 1988. 366 с.
29. Гинзбург Моисей Яковлевич. URL: <http://famous.totalarch.com/ginsburg> (дата звернення: 20.03.2019).
30. Росман В. И. Столицы. Их разнообразие, закономерности развития и перемещения. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. 333, [1] с.
31. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: внешние расширения человека / пер. с англ. В. Г. Николаева. 4-е изд. Москва: Кучково поле, 2014. 464 с.
32. Sedlmayr H. Die Architektur Borrominis. Hildesheim; New York: G. Olms, 1986. xxviii, 17–161 p., iv, [16] p. of plates: 83 ill.
33. Федоров В. В., Коваль И. М. Мифосимволизм архитектуры. Изд. 2-е. Москва: URSS, 2009. 206 с.
34. Мисюров Д. А. Комбинаторика общественного развития: варианты трансформаций символических моделей. *Политические исследования*. 2009. № 5. С. 18–31.
35. Negroponte N. Soft Architecture Machines. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1975. 239 p.
36. Loonen R. C. G. M., Trčka M., Cóstola D., Hensen J. L. M. Climate adaptive building shells: state-of-the-art and future challenges. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 25. P. 483–493.
37. Петровская Е. Адаптивная архитектура: Простота для сложных решений. URL: <https://urbanlook.ru/adaptivnaya-arxitektura-prostota-dlya-slozhnykh-reshenij/> (дата звернення: 20.03.2019).
38. Нимейер Оскар. URL: <https://tunnel.ru/post-nimejjer-oskar> (дата звернення: 20.03.2019).
39. Рябов Ф. Г. Стоило ли низвергать Вандомскую колонну? URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VENDOME.HTM> (дата звернення: 20.03.2019).

REFERENCES

1. Konstantinova, V. G. (2011). Fenomen imidzha v nauchnyh issledovaniyah. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. A. Nekrasova. Seriya: Pedagogika. Psihologiya. Socialnaya rabota. Yvenologiya. Sociokinetika. – Bulletin of N. A. Nekrasov Kostroma State University. Series: Pedagogy. Psychology. Social work. Juvenology. Sociokinetics*, 17(4), 221–225 [in Russian].
2. Bourdieu, P. (1977). Sur le pouvoir symbolique. *Annales. Economic, sociétés, civilisations*, 32(3), 405–411.
3. Malinova, O. Yu. (2011). Tema proshlogo v ritorike prezidentov Rossii. *Pro et Contra*, 15(3-4), 106–122. Retrieved from carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_106-122.pdf [in Russian].

4. Trebin, M. P. (Ed.) (2015). *Politologichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* / [uklad.: L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Khoma, N. M. (Ed.) (2015). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory)* / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.]. Lviv: «Novyi Svit-2000» [in Ukrainian].
6. Khoma, N. M. (Ed.) (2015). *Suchasna politychna leksyka: entsykloped. slovnyk-dovidnyk* / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.]. Lviv: «Novyi Svit-2000» [in Ukrainian].
7. Melnyk, V. P. (Ed.) (2014). *Politolohiia: entsyklopedychnyi slovnyk* / [V. M. Denysenko, L. Ya. Uhryn, N. M. Khoma]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. Poceluev, S. P. (1999). Simvolicheskaja politika: konstelljacija ponjatij dlja podhoda k probleme. *Politicheskie issledovanija – Political Studies*, 5, 62–75 [in Russian].
9. Moles, A. A. (1966). *Information Theory and Esthetic Perception* / Translated by Joel F. Cohen. Urbana: University of Illinois Press.
10. Meyer, T. (1994). *Die Transformation des Politischen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
11. Pereguda, Ye. V., Ivashko, O. D. (2016) Vizualizatsiia yak mekhanizm symvolichnoi polityky (keis muralizmu v postrevoliutsiinii Ukraini). *Derzhava i pravo : zbirnyk naukovykh prats. Serii: Politychni nauky – State and Law: Collection of Scientific Works. Series: Political Science*, 71, 3–14 [in Ukrainian].
12. Sherman, O. (2015). Mystetstvo yak element politychnoho prostoru: diakhronichni aspekt. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filosofskoho-politologichni studii – Bulletin of Lviv university. Series: Philosophical and Political Studies*, 7, 327–332 [in Ukrainian].
13. Kochetkov, V. V. (2015). Mezhdunarodno-politicheskij simvolizm arhitektury pravitelstvennyh zdaniy. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya. 18. Sociologiya i politologiya – Bulletin of Moscow University. Series 18. Sociology and Political Science*, 1, 109–126 [in Russian].
14. Vestbro, D. U. (Ed.) (2014). *Architecture and planning under different political systems*. Stockholm: ARC•PEACE.
15. Hatherley, O. (2012). *Across the Plaza: The Public Voids of the Post Soviet City*. London; Moscow: Strelka Press.
16. Low, S. (2016). Homing the City: An afterthought. *Home Cultures: The Journal of Architecture, Design and Domestic Space*, 13(2), 215–220.
17. Low, S. M. (2000). *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. Austin: University of Texas Press.
18. *Misto y onovlennia. Urbanistychni studii* (2013) / Predstavnytstvo Fondu im. Hainrikha Bollia v Ukraini; Redkol.: S. Shlipchenko, V. Tymynskiy, A. Makarenko, L. Males, I. Tyshchenko. Kyiv: FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
19. Khoma, N. M. (2016) Politychna urbanistyka: kontseptualizatsiia predmetnoho polia. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 6, 250–257 [in Ukrainian].
20. Orhan, E. (2016). Reflection of political restructuring on urban symbols: the case of presidential palace in Ankara, Turkey. *Journal of Architecture and Urbanism*, 40(3), 206–219.

21. Kumar, S. (2017). Interpreting the Scales of Justice: Architecture, Symbolism and Semiotics of the Supreme Court of India. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, 30(4), 637–675.
22. Khoma, N. M. (2016). Klasternyi pidkhdid do orhanizatsii predstavnytskoi arkhitektury: analiz pidkhdodiv iz pozytsii politychnoi urbanistyky. *Panorama politolohichnykh studii – Panorama of Political Studies*, 1(14), 6–15 [in Ukrainian].
23. Jellard, K. (2018). *Sreda obitanija: Kak arhitektura vlijaet na nashe povedenie i samochuvstvie / Perevod s anglijskogo* [Eleny Korjukinoj, Anastasii Vasil'evoj]. 3-e izd. Moskva: Al'pina Publisher [in Russian].
24. Ellard, C. (2015). *Places of the Heart: The Psychogeography of Everyday Life*. New York: Bellevue Literary Press.
25. Minkenberg, M. (Ed.) (2014). *Power and Architecture: The Construction of Capitals and the Politics of Space*. New-York: Berghahn Books.
26. Khoma, N. M. (2015). Arkhitekturnyi symvolizm: polityka, vyrazhena u kameni. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin – Scientific journal of National Pedagogical Drahomanov University. Series 22. Political sciences and methods of teaching socio-political disciplines*, 18, 92–97 [in Ukrainian].
27. Sitar, S. (2017). *Arhitektura i politika: ot renaturalizacii k bezgranichnoj ljubvi*. 2-e izd. Moskva: Strelka Press [in Russian].
28. Losev, A. F. (1988). *Derzanie duha*. Moskva: Politizdat [in Russian].
29. Ginzburg Moisej Jakovlevich. Retrieved from <http://famous.totalarch.com/ginsburg> [in Russian].
30. Rossman, V. I. (2013). *Stolicy. Ih raznoobrazie, zakonomernosti razvitija i peremeshhenija*. Moskva: Izd-vo In-ta Gajdara [in Russian].
31. Makljuven, G. M. (2014). *Ponimanie Media: vneshnie rasshirenija cheloveka / Per. s angl. V. G. Nikolaeva*. 4-e izd. Moskva: «Kuchkovo pole» [in Russian].
32. Sedlmayr, H. (1986). *Die Architektur Borrominis*. Hildesheim; New York: G. Olms.
33. Fedorov, V. V. & Koval', I. M. (2009). *Mifosimvolizm arhitektury*. Izd. 2-e. Moskva: URSS [in Russian].
34. Misjurov, D. A. (2009). Kombinatorika obshhestvennogo razvitija: varianty transformacij simvolicheskikh modelej. *Politicheskie issledovanija – Political Studies*, 5, 18–31 [in Russian].
35. Negroponte, N. (1975). *Soft Architecture Machines*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
36. Loonen, R. C. G. M., Trčka, M., Cóstola, D., Hensen, J. L. M. (2013). *Climate adaptive building shells: state-of-the-art and future challenges*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 483–493.
37. Petrovskaja E. Adaptivnaja arhitektura: Prostota dlja slozhnyh reshenij. Retrieved from <https://urbanlook.ru/adaptivnaya-arhitektura-prostota-dlya-slozhnyx-reshenij/> [in Russian].
38. Nimejjer Oskar. Retrieved from <https://tunnel.ru/post-nimejjer-oskar> [in Russian].

39. Rjabov, F. G. Stoilo li nizvergat' Vandomskuju kolonnu? Retrieved from <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VENDOME.HTM> [in Russian].

Перегуда Евгений Викторович, доктор политических наук, профессор, заведующий кафедры политических наук Киевского национального университета строительства и архитектуры, Украина

Гербут Надежда Анатольевна, кандидат политических наук, доцент кафедры политических наук Киевского национального университета строительства и архитектуры, Украина

ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ СРЕДСТВАМИ АРХИТЕКТУРЫ

Современные тенденции обуславливают значительную роль визуализационного механизма символической политики. Символ не только представляет действительность, он тождественен ей. Механизмом ее формирования определено восприятие символического объекта, обусловленное социальным позиционированием. Связь архитектуры и политики продемонстрирована на примерах президентских резиденций Турции, памятников Т. Шевченко, а изменение информационного наполнения объекта – площади Согласия и Вандомской колонны.

Ключевые слова: символ, символическая политика, визуализация, архитектура, сознание.

Pereguda Ievhen Viktorovych, Doctor of Political Science, Professor, Head at Department of Political Sciences, Kyiv National University of Construction and Architecture, Ukraine

Herbut Nadiia Anatoliivna, PhD (Political Science), Associate Professor at Department of Political Sciences, Kyiv National University of Construction and Architecture, Ukraine

VISUALIZATION OF POLITICAL RELATIONS BY THE MEANS OF ARCHITECTURE

Problem setting. *The architecture has the powerful potential of impact on political consciousness of citizens. This role is reinforced due to the development of high technologies, growing data streams, etc. The policy of national memory in Ukraine is the testimony of this phenomenon.*

Recent research and publications analysis. The researches, devoted to the relations between the architecture and politics, including the problem of human rights, are spread recently. The studying of architecture impact on formation of symbolic policy, are spread within Urban Studies. O. Hatherley, S. Low et al. study the impact of city squares on political communications. The significant contribution into study on impact of architecture on social relations was made by neuropsychologist C. Ellard. Some researchers have analyzed the political the political aspects of the government institutions architecture. N. Khoma develops the theoretical principles for political Urban Studies in Ukraine. However, there are the contradictions in national researches; they often pay attention only to reflection of tendencies for political development in architecture.

Paper objective. The paper objective is to analyze the mutual impact of architecture and social political relations, in particular, architecture ability not only to reflect the tendencies in social political development but to impact on them.

Paper main body. A symbol not only represents the social actuality, it is such actuality and it forms it within dynamic aspect. This stipulates not only the propagandist but social organizing functions of architecture. Hereby, the architectural objects produce the senses, which their creators have not anticipated. Moreover, they can change the symbolic load with time. The mechanism to form the actuality through symbolization is the embodiment of new sense into symbolic object by its consumer, and the discrepancies in perception relate to different social positioning of consumers. The theoretical substantiation of these phenomena is the concept by M. McLuhan, in particular, his principle according to which the medium is the message the medium is amputated from its creator. As a result of this, the architecture can refer to other actuality, namely to society with its range of persuasions, emotions, etc.

The history of president's residencies in Turkey is analyzed in the paper as the example for impact of form on development of political relations. Moving of the President to the new residence was preceded to constitutional implementation of president's government. Place de la Concorde and Vendome Column in Paris were chosen as the example for change in information content of architectural objects. The authors explain the discrepancies in shapes for T. Shevchenko monuments in Ukraine with discrepancies in concepts of nation, which are defended by different regional communities in Ukraine.

Conclusions of the research. The authors refer the perspectives for researches on role of architecture in formation of political relations to accumulation of actual material both as to symbolization of certain architectural elements and mechanisms to form the senses of architectural spaces.

Keywords: symbol, symbolic policy, visualization, architecture, consciousness.

Погрібна Вікторія Леонідівна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: vilpog2017@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5101-0386

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ ДЕФЕКТНИХ ДЕМОКРАТІЙ ВОЛЬФГАНГА МЕРКЕЛЯ

У статті проводиться аналіз причин та наслідків деформації принципу соціальної справедливості в умовах дефектної демократії. Показано, що демократія, як політичний режим, припускає можливість негативних змін будь-якого параметру, що характеризує способи та механізми реалізації влади в суспільстві. Доводиться, що «дефектність» демократії визначається наявністю недоліків чи обмежень інституційних механізмів, які створюються конституційно-правовою демократичною системою для реалізації демократичних практик панування. Визначаються дефекти демократії, що спотворюють дію принципу соціальної справедливості в сучасній Україні.

Ключові слова: соціальна справедливість, концепції соціальної справедливості, багатовимірний концепт демократії, дефектні демократії.

Постановка проблеми. Соціальна справедливість визначається ставленням держави до тих, хто сприяє її зміцненню і підйому. Вища влада за фактом є тут головним арбітром та оцінювачем, оскільки в цій тонкій морально-психологічній сфері жодні юридичні норми не працюють, бо відповідні закони неможливо створити в принципі. Тільки сама влада може відрегулювати ситуацію з розривом доходів у бідних і багатих, допустити або обмежити існування олігархів, які, судячи з їх доходів, працюють 24 години на добу (на відміну від «ледачих бюджетників»), але мають великі проблеми з тим, що визначає позицію «користь для держави». Тому влада повинна створити систему з пошуку талановитих людей, які здатні приносити користь не тільки для себе, та забезпечити їм можливість гідного існування через реалізацію принципу соціальної справедливості. Без допомоги влади ніякої справедливості чекати не варто, сама себе ця сфера не відрегулює. І найбільші сподівання тут покладаються на демократію, яка, за влучним визначенням професора Вольфганга Меркеля, може бути не тільки ефективною, але й дефек-

тною. «Дефектність» демократії, на жаль, є вельми актуальною проблемою для сучасної України, тому оцінка її здатності забезпечити принцип соціальної справедливості розкриває широкий дослідницький простір для науковців різних напрямів, особливо, політологів та соціологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне системне дослідження проблеми соціальної справедливості міститься в роботах В. Аргунової, Л. Болтанські, М. Волцера, І. Гаврилової, І. Девятко, К. Саббах, О. Сапелкіної, М. Сендела, Л. Тевено, Д. Харві, Т. Шипунової та ін. [1–16]. Найгрунтовніші дослідження соціальної справедливості на макрорівні суспільства знаходимо у Ф. Гаєка [17], Дж. К. Гелбрейта [18], Н. Лумана [19], Дж. Роулза [20]. Саме ці дослідження поряд з роботами Л. Даймонда [21], Р. Даля [22], Р. Дворкіна [23] були використані німецьким політологом В. Меркелем при розробці концепції дефектних демократій.

Беззаперечно, зв'язок між дієвістю демократичних інституцій і феноменом соціальної справедливості існує прямий, тому *метою* цієї статті є аналіз причин та наслідків деформації принципу соціальної справедливості в умовах дефектної демократії.

Виклад основного матеріалу. У політології соціальна справедливість – одна з фундаментальних цінностей суспільно-політичного життя, яка базується на принципі рівності громадян у соціальних та політичних правах. У «Політичній енциклопедії» вона визначається як досконала добродетельність та асоціюється з балансом між рівністю і свободою, будучи стимулом суспільно-політичної діяльності [24, с. 686]. При цьому вимоги до соціальної справедливості зростають та загострюються через поширення соціальної та правової нерівності, експлуатації, засилля адміністративно-бюрократичних методів управління, обмеження політичних свобод, орієнтацію соціальної політики на обслуговування та збагачення панівних верств суспільства тощо [24, с. 686].

Вольфганг Меркель, аналізуючи проблему соціальної справедливості [25; 26], позначив чотири групи концепцій, які пропонують різні способи виявлення сутності та природи цього феномену. У стислому вигляді цей аналіз виглядає таким чином:

– *Марксистські теорії.* Ідея соціальної справедливості у теорії К. Маркса ґрунтується на принципі «від кожного за здібностями, кожному по потребах», але потреби обмежуються загальноприйнятими у суспільстві правами й правилами. Тому й на вищій фазі комунізму зберігається поняття прав, що забезпечується відповідною соціальною політикою держави. Отже, перефразовуємо відомий вислів «все минуще, а соціальна справедливість вічна».

– *Лібертаріанські теорії* (М. Фрідман, Ф. Гаєк). У цій групі концепцій соціальна справедливість досліджується у співвідношенні із свободою. Осно-

вою для них є автономність індивіда, а особиста свобода досягається через баланс економічних та політичних свобод. Лібертаріанські концепції ґрунтуються на меритократичному принципі «від кожного за здібностями, кожному по заслугах», що передбачає забезпечення максимальної свободи при укладенні суспільного договору та юридичної рівності всіх громадян. Їх найважливішою особливістю є теза щодо мінімізації соціальної захищеності індивідів та визначення нерівності як справедливої.

– *Ком'юнітаристські теорії* (А. Макінтайр, М. Уолцер). У цій групі концепцій пріоритет надається добробуту спільноти та її згуртованості. Ці спільноти є невеликими та гомогенними (так званий тип *Gemeinschaftsbeziehungen* за Ф. Тьоннісом), а соціальна справедливість забезпечується завдяки постійним взаємодіям конкуруючих форм практичної раціональності [27, р. 350].

– *Соціально-ліберальні теорії* (Дж. Роулз, А. Сен). Орієнтиром для соціально-ліберальних концепцій соціальної справедливості є індивід, забезпечення його прав на самовизначення та самореалізацію. Прихильники соціально-ліберального підходу ставлять у пріоритет розподіл благ, значну роль у якому відіграє держава, котра має здійснювати частковий перерозподіл суспільних ресурсів та продуктів, звертаючи особливу увагу на соціально незахищені верстви населення. Яскравим представником цього напряму є засновник ліберально-державної концепції внутрішнього і міжнародного права Джон Роулз. Його теорія справедливості як чесності вже стала класичною у дослідженнях справедливості та використовується представниками різних наук. Втім індійський економіст Амартія Кумар Сен вдається до досить жорсткої критики Роулза за надмірну, на його думку, теоретичність ідей: якщо Роулз вважає, що соціальна справедливість залежить від наявності й функціонування різних інститутів, то Сен доводить, що ці інститути, навпаки, можуть сприяти соціальній несправедливості та не формують моральних цінностей у суспільстві. До речі, в його фундаментальній праці «Ідея справедливості» окремий розділ навіть має назву «Роулз та після Роулза» [28, с. 94–120]. Завдяки такому дещо настороженому ставленню А. Сена до інститутів В. Меркель навіть запропонував відносити його теорію до соціально-демократичних концепцій, і ми схильні погодитися з цією пропозицією.

Отже, концептуальних підходів до аналізу проблеми соціальної справедливості багато – на будь який смак. Втім абсолютна більшість дослідників цього феномену сходяться на тому, що соціальна справедливість є іманентною ознакою демократії, хоча наявність демократичних інституцій жодним чином не гарантує реалізацію принципу соціальної справедливості. Чому? Насамперед тому, що демократія є складним багатовимірним концептом, кожен із вимірів якого несе загрозу деформації принципу соціальної справедливості. Спробуємо довести цю тезу.

Якщо звернутися до такого, що стало вже класичним, дослідження В. Меркеля та А. Круассана «Формальні та неформальні інститути в дефектних демократіях» [29; 30], то бачимо, що з усіх визначень демократії, запропонованих за останні 30 років ХХ ст., автори обрали те, яке було дано Робертом Аланом Далем у праці 1971 р. «Поліархія. Участь і опозиція», – «змагання, відкрите для участі». Тобто поліархія описується в цій праці через два взаємозалежні виміри – політична конкуренція та політична участь. Меркель і Круассан запропонували додати до даної дефініції третій вимір, котрий позначили як конституційний, або конституційно-правовий. Виходячи з названих трьох вимірів, вони вивели шість параметрів, на основі яких можна охарактеризувати політичні режими різних типів, у тому числі і демократичні: 1) легітимація панування; 2) доступ до панування; 3) домагання на панування; 4) монополія на панування; 5) структура панування; 6) спосіб здійснення панування [29, с. 7–8].

На базі цих параметрів автори створили узагальнюючу таблицю, в якій міститься порівняльна характеристика конституційно-правової (ліберальної) та дефектної демократії, яка, до речі, не є однозначно визначеною, а реалізується у трьох видах – виключаючої, анклавної, неліберальної. Дозволимо собі майже повністю навести цю таблицю (табл. 1):

Таблиця 1

Порівняльна характеристика конституційно-правової (ліберальної) та дефектної демократії

	Ліберальна демократія	Дефектні демократії		
		Виключаюча	Анклавна	Неліберальна
<i>Легітимація панування</i>	Суверенітет народу	Суверенітет народу	Суверенітет народу	Суверенітет народу
<i>Доступ до панування</i>	Загальне виборче право	Загальне виборче право: – формально обмежено за ознаками статі, раси, релігії, власності або політичних переконань; – формально обмежено через рестриктивні закони про партії; – фактично обмежено у зв'язку з соціальним та/або політичним тиском	Загальне виборче право	Загальне виборче право

Закінчення табл. 1

<i>Домагання на панування</i>	Конституційно-правові гарантовані межі	Конституційно-правові гарантовані межі між державою та громадянами	Гарантовані конституцією межі, які не діють у функціональних та територіальних анклавів	Конституційно-правові межі фактично порушуються виконавчою владою
<i>Монополія на панування</i>	Монополію на панування мають легітимні органи влади	Монополію на панування мають органи влади, легітимовані через обмежені вказаними способами загальні вибори	Монополія на панування виборних органів влади обмежується правом вето	Монополія на панування законодавчої влади вихолощується виконавчою владою
<i>Структура панування</i>	Плюралістична	Плюралістична	Плюралістична (за винятком анклавів)	Обмежена плюралістична: тенденція до концентрації політичної влади у виконавчій владі за рахунок її інших гілок
<i>Спосіб здійснення панування</i>	Конституційно-правовий	Конституційно-правовий	Правова держава частково обмежується «групами вето»	Правова держава частково обмежується домінуванням виконавчої влади

Отже, з цієї таблиці можна зробити принаймні два висновки. По-перше, демократія як політичний режим припускає можливість деформації будь-якого параметру, що характеризує способи та механізми реалізації влади у суспільстві. По-друге, «дефектність» демократії визначається наявністю недоліків

(«пошкодженъ») чи обмежень інституційних механізмів, що створюються конституційно-правовою демократичною системою для реалізації демократичних практик панування.

Ці загальні висновки, безумовно, є важливими, але для нас набагато цікавішою є відповідь на питання, які саме дефекти виникають на шляху демократичного транзиту України, гальмуючи процес розбудови правової держави як гаранта реалізації принципу соціальної справедливості. Ми вважаємо, що основним «дефектом» сучасної української демократії є незбалансованість гілок влади, постійний конфлікт навколо конституційних повноважень, які викликають ерозію демократичного процесу і поступове відновлення авторитарних характеристик влади. Головною причиною цього може бути поширення політичної практики, коли влада в країні здійснюється в обхід демократичних інститутів, на підставі неформальних домовленостей владних еліт.

М. Брюзіс та П. Тьєрі дослідили 50 дефектних демократій з використанням Bertelsmann Stiftung's Transformation index (BTI)¹ і виявили 7 притаманних їм дефектів: корупцію, недієві суди, слабку громадянську самоорганізацію, недієздатні групи інтересів та партійні системи, недостатньо розвинуту адміністративну інфраструктуру та спірну монополію держави на здійснення політичної влади, що фактично зводиться до двох основних проблем: слабкості держави як інституту здійснення політичної влади та слабкості системи представництва [31, с. 43].

На жаль, можна погодитися з науковим співробітником університету Людвіга Максиміліана (ФРН) Мартіном Брузісом, що українська держава є типовою дефектною демократією з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, основним «дефектом» якої є незбалансованість гілок влади та постійний конфлікт навколо конституційних повноважень. При цьому експерт зазначив, що відсутність консенсусу в цьому питанні робить демократію в Україні вразливою. «Я не думаю, що в Україні колись може бути такий авторитаризм, як у Білорусі, Туркменістані або Казахстані, але цілком можливою є ерозія демократичного процесу і поступове відновлення авторитарних характеристик влади. Головною причиною цього може бути закріплення нинішньої практики, коли влада в країні здійснюється в обхід демократичних інститутів, а саме на підставі неформальних домовленостей владних еліт», – пояснив Брузіс [33]. За словами німецького експерта, подальше вирішення питання реформ в Україні неможливе без рішучих заходів у боротьбі з корупцією. Отже, коло зами-

¹ Bertelsmann Stiftung's Transformation index (BTI) аналізує та оцінює якість демократії, ринкової економіки та політичного управління в 129 країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою. Він вимірює успіхи і невдачі на шляху до демократії. У 2018 р. цей індекс в Україні склав 6,54 за десятибальною шкалою, що визначило 36 рангове місце (між Монголією – 6,59 та Намібією – 6,50) [32].

кається і ми знов повертаємося до проблеми соціальної справедливості, яка не може бути забезпеченою при дисбалансі між рівністю і свободою, що неминуче виникає в умовах дефектної демократії.

Зрозуміло, що соціально несправедливими однаковою мірою є і дикий капіталізм, котрий не залишає «слабким» членам суспільства навіть мінімуму необхідних для життя можливостей, і казармений комунізм, який відмовляє у справедливій винагороді найбільш продуктивним членам суспільства. Втім повної соціальної справедливості не забезпечує і демократія, особливо, якщо вона має ознаки дефектності.

Висновки. Таким чином, представлений у цій статті аналіз проблеми соціальної справедливості крізь призму концепції дефектних демократій В. Меркеля дозволив нам дійти висновку, що механізми дії принципу соціальної справедливості в Україні руйнують такі дефекти її демократії, як: недосконалість функціонального розмежування дій гілок влади та їх реальної незалежності; вади партійного будівництва в умовах багатопартійності; корумпованість влади; «пошкодження» конституційно-правових принципів і часткова нейтралізація механізмів стримування влади; встановлення та інституціоналізація неформальних практик і правил політичної гри, витіснення формальних політичних інститутів неформальними; неспроможність держави подолати економічні та політичні проблеми додемократичної фази розвитку; домінування патерналістських практик у соціально-політичних та соціально-економічних відносинах.

Безумовно, цей перелік може бути продовжений, але важливо не просто визначити прояви дефектності демократії, а й спрогнозувати ймовірні напрями демократичного транзиту України. Вибір для України не такий уже великий: регрес, стабілізація або прогрес системи.

Сценарій регресу. На фоні посилення концентрації політичної влади у її виконавчій гілці відбувається подальше розмивання функціональних основ формальних політичних інститутів, коли важливі політичні рішення приймаються за їх межами. Як наслідок, стає цілком можливим створення неформальних альянсів між демократично легітимованою виконавчою владою й антидемократично налаштованою елітою. У результаті суспільство вступає у фазу гострої економічної, політичної і соціальної кризи, коли демократичні сили опору виявляються слабкими, що кінець кінцем призводить до неминучого транзиту вбік авторитаризму. Реалізацію саме цього сценарію ми можемо зараз спостерігати в більшості середньоазійських республік колишнього СРСР.

Сценарій стабілізації. Дефекти демократії не розхитують усталеність системи. Це пов'язано як зі здатністю уряду оперативно вирішувати пробле-

ми, задовольняючи при цьому інтереси більшості владних еліт, так і з відсутністю орієнтації громадян на демократичні цінності. Переплетення формальних демократичних інститутів та існуючих дефектів демократії створює певну рівновагу й призводить до стабілізації дефектної демократії. Стабільність зберігається доти, доки специфічні дефекти демократії гарантують панування владних еліт та сприяють задоволенню інтересів значної частини населення, що, власне кажучи, і підтримує систему. Яскравим прикладом розгортання такого сценарію є сучасна Російська Федерація.

Сценарій прогресу. Неформальні структури виявляються несумісними з формальними демократичними структурами і стають на заваді для виконання владою громадських вимог. Еліти поступово звикають до того, що неформальні практики, що обмежують демократію, все активніше поступаються місцем формальним, які відповідають конституції та прогнозованим правилам і зразкам прийняття рішень. У результаті «дефектні» неформальні інститути втрачають свій вплив, що призводить до трансформації дефектної демократії в конституційно-правову. Цей сценарій, беззаперечно, є найпривабливішим для країн із дефектною демократією, але водночас, і найскладнішим у реалізації. Будемо сподіватися, що Україна має реальні шанси обирати саме цей шлях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Р. Н., Девятко И. Ф., Кожанов А. А. Обыденное знание о дистрибутивной справедливости: методическое исследование сравнимости внутрисубъектных и межсубъектных экспериментальных планов. *Россия реформирующаяся: Ежегодник – 2011* / под ред. М. Горшкова. Вып. 10. Москва: Институт социологии РАН, 2011. С. 22–43.
2. Агошков А. В. Социальная справедливость как ценность культуры: [науч. моногр.]. Москва: Перо, 2018. 261 с.
3. Аргунова В. Н. Социальная справедливость: ценностно-институциональный анализ. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2004. 312 с.
4. Болтански Л., Тевено Л. Критика и обоснование справедливости: Очерки социологии градов / пер. с фр. О. В. Ковеневої; под ред. Н. Е. Копосова. Москва: Новое литературное обозрение, 2013. 576 с.
5. Гаврилова И. Н. Современные теории социальной справедливости. *Полития*. 2009. № 1(52). С. 182–189.
6. Девятко И. Ф. О теоретических моделях, объясняющих восприятие справедливости на микро-, мезо- и макроуровнях социальной реальности. *Социология: методология, методы, математическое моделирование*. 2009. № 29. С. 10–29.

7. Сапелкіна О. В. Інтерпретація соціальної справедливості в сучасних соціологічних теоріях. *Соціальне управління і профспілковий рух*. 2012. № 1. С. 62–64.
8. Социальная справедливость в современном мире: [сб. статей] / Институт «Справедливый мир» [и др.]; [ред. кол.: Л. И. Никовская (отв. ред.) и др.]. Москва: Ключ-С, 2017. 444 с.
9. Тевено Л. Прагматика познания. Введение: исследование связи между познанием, коллективностью и практикой / пер. с фр. А. Д. Хлопина; под ред. О. А. Оберемко. *Социологический журнал*. 2006. № 1/2. С. 5–39; № 3/4. С. 5–24.
10. Харви Д. Социальная справедливость и город / пер. с англ. Е. Ю. Герасимовой. Москва: Новое литературное обозрение, 2018. 435, [1] с.
11. Шипунова Т. В. Социальная справедливость: понятие, виды, критерии оценки. *Проблемы теоретической социологии*. Межвуз. сб. Вып. 5. Санкт-Петербург: Астерион, 2005. URL: http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Shipunova-Sotsialnaya_spravedlivost.pdf (дата звернення: 30.03.2019).
12. Handbook of social justice theory and research / Clara Sabbagh, Manfred Schmitt, editors. New York: Springer, 2016. xxvii, 504 p.
13. Sabbagh C. Toward a multifaceted model of the structure of social justice judgements. Initial explorations in Israel and Germany. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2005. Vol. 36, No. 1. P. 74–95.
14. Sabbagh C., Golden D. Reflecting upon etic and emic perspectives on distributive justice. *Social Justice Research*. 2007. Vol. 20. P. 372–387.
15. Sandel M. *Justice: What's the Right Thing to Do?* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009. 308 p.
16. Walzer M. Regime Change and Just War. *Dissent*. 2006. Summer. P. 103–108.
17. Хайек Ф. *Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики* / пер. с англ. Б. Пинскера, А. Кустарева; под ред. А. Куряева. Москва: ИРИСЭН, 2006. 644 с.
18. Гэлбрейт Дж. К. Экономика невинного обмана: правда нашего времени. Москва: Европа, 2009. 88 с.
19. Луман Н. Власть / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва: Праксис, 2001. 256 с.
20. Ролз Дж. Теория справедливости / пер. с англ., науч. ред. и предисл. В. В. Целищева. Изд. 2-е. Москва: URSS, 2010. 534, [1] с.
21. Diamond L. The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy. URL: http://irihs.ihs.ac.at/1000/1/pw_45.pdf (дата звернення: 30.03.2019).
22. Dahl R. A. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press, 1989. viii, 397 p.
23. Dworkin R. Constitutionalism and Democracy. *European Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 3, No. 1. P. 2–11.
24. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

25. Merkel W. Social Justice and the three worlds of welfare capitalism. *European Journal of Sociology*. 2002. Vol. 43, No 1. P. 59–91.
26. Merkel W. Embedded and Defective Democracies. *Democratization*. 2004. Vol.11, No. 5. P. 33–58.
27. MacIntyre A. *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press. 1988. xi, 410 p.
28. Сен А. Идея справедливости / пер. с англ. Д. Кралечкина; науч. ред. перевода В. Софронов, А. Смирнов. Москва: Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. 520 с.
29. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (I). *Политические исследования*. 2002. № 1. С. 6–17.
30. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (II). *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 20–30.
31. Ткач О. І. Інституційні загрози стабільності нових демократій. *Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Політичні науки»)*. 2016. № 1(80). С. 41–46.
32. Transformation Index ВТІ 2018. Political Management in International Comparison. URL: <https://www.bti-project.org/en/data/rankings/> (дата звернення: 30.03.2019).
33. Украина – дефектная демократия? URL: <http://versii.com/news/145728/> (дата звернення: 30.03.2019).

REFERENCES

1. Abramov, R. N., Devjatko, I. F., Kozhanov, A. A. (2011). Obydennoe znanie o distributivnoj spravedlivosti: metodicheskoe issledovanie sravnimosti vnutrisub'ektnyh i mezhsob'ektnyh jeksperimental'nyh planov. Gorshkov, M. (Ed.) *Rossija reformirujushhajasja: Ezhegodnik – 2011*, Pp. 22–43. Vyp. 10. Moskva: Institut sociologii RAN [in Russian].
2. Agoshkov, A. V. (2018). *Social'naja spravedlivost' kak cennost' kul'tury*: [nauchnaja monografija]. Moskva: Pero [in Russian].
3. Argunova, V. N. (2004). *Social'naja spravedlivost': cennostno-institucional'nyj analiz*. Ivanovo: Ivan. gos. un-t [in Russian].
4. Boltanski, L., Teveno, L. (2013). *Kritika i obosnovanie spravedlivosti: Ocherki sociologii gradov* / Per. s fr. O. V. Kovenevoj, pod red. N. E. Kopusova. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
5. Gavrilova, I. N. (2009). Sovremennye teorii social'noj spravedlivosti. *Politija – Polity*, 1(52), 182–189 [in Russian].
6. Devjatko, I. F. (2009). O teoreticheskikh modeljah, ob'jasnjajushhих vosprijatie spravedlivosti na mikro-, mezo- i makrourovnjah social'noj real'nosti. *Sociologija: metodologija, metody, matematicheskoe modelirovanie – Sociology: methodology, methods, mathematical modeling*, 29, 10–29 [in Russian].
7. Sapielkina, O. V. (2012). Interpretatsiia sotsialnoi spravedlyvosti v suchasnykh sotsiolohichnykh teoriiakh. *Sotsialne upravlinnia i profspilkovyi rukh – Social management and trade union movement*, 1, 62–64 [in Ukrainian].

8. Nikovskaja, L. I. (Ed.). (2017). *Social'naja spravedlivost' v sovremennom mire*: [sbornik statej] / Institut «Spravedlivyj mir» [i dr.]. Moskva: Kljuch-S [in Russian].
9. Teveno, L. (2006). Pragmatika poznanija. Vvedenie: issledovanie svjazi mezhdu poznanijem, kollektivnost'ju i praktikoj / Per. s fr. A. D. Hlopina, pod red. O. A. Oberemko. *Sociologicheskij zhurnal – Sociological Journal*, 1/2, 5–39; 3/4, 5–24 [in Russian].
10. Harvi, D. (2018). *Social'naja spravedlivost' i gorod* / per. s angl. E. Ju. Gerasimovoj. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
11. Shipunova, T. V. (2005). Social'naja spravedlivost': ponjatie, vidy, kriterii ocenki. *Problemy teoreticheskoj sociologii. Mezhvuz. sb. Vyp. 5. – Problems of theoretical sociology. Interuniversity collection. Issue 5*. Sankt-Peterburg: Asterion. Retrieved from http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Shipunova-Sotsialnaya_spravedlivost.pdf [in Russian].
12. Sabbagh, C., Schmitt, M. (Eds.) (2016). *Handbook of social justice theory and research*. New York: Springer.
13. Sabbagh, C. (2005). Toward a multifaceted model of the structure of social justice judgements. Initial explorations in Israel and Germany. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(1), 74–95.
14. Sabbagh, C., Golden, D. (2007). Reflecting upon etic and emic perspectives on distributive justice. *Social Justice Research*, 20, 372–387.
15. Sandel, M. (2009). *Justice: What's the Right Thing to Do?* New York: Farrar, Straus and Giroux.
16. Walzer, M. (2006). Regime Change and Just War. *Dissent*, Summer, 103–108.
17. Hajek, F. (2006). *Pravo, zakonodatel'stvo i svoboda: Sovremennoe ponimanie liberal'nyh principov spravedlivosti i politiki* / per. s angl. B. Pinskera i A. Kustareva pod red. A. Kurjaeva. Moskva: IRISJeN [in Russian].
18. Gjelbrejt, Dzh. K. (2009). *Jekonomika nevinного obmana: pravda nashego vremeni*. Moskva: Izd-vo «Evropa» [in Russian].
19. Luman, N. (2001). *Vlast'* / Per. s nem. A. Ju. Antonovskogo. Moskva: Praxis [in Russian].
20. Rolz, Dzh. (2010). *Teorija spravedlivosti* / per. s angl., nauch. red. i predisl. V. V. Celishheva. Izd. 2-e. Moskva: URSS [in Russian].
21. Diamond, L. *The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy*. Retrieved from http://irihs.ihs.ac.at/1000/1/pw_45.pdf.
22. Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
23. Dworkin, R. (1995). Constitutionalism and Democracy. *European Journal of Philosophy*, 3(1), 2–11.
24. Politychna entsyklopediia (2011) / Redkol.: Yu. Levenets (hol.), Yu. Shapoval (zast. hol.) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
25. Merkel, W. (2002). Social Justice and the three worlds of welfare capitalism. *European Journal of Sociology*, 43(1), 59–91.
26. Merkel, W. (2004). Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, 11(5), 33–58.

27. MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.
28. Sen, A. (2016). *Ideja spravedlivosti / Per. s angl. D. Kralechkina; nauch. red. perevoda V. Sofronov, A. Smirnov. Moskva: Izd-vo Instituta Gajdara; Fond «Liberal'naja Missija»* [in Russian].
29. Merkel', V., Kruassan, A. (2002). Formal'nye i neformal'nye instituty v defektnyh demokratijah (I). *Politicheskie issledovanija – Political studies*, 1, 6–17 [in Russian].
30. Merkel', V., Kruassan, A. (2002). Formal'nye i neformal'nye instituty v defektnyh demokratijah (II). *Politicheskie issledovanija – Political studies*, 2, 20–30 [in Russian].
31. Tkach, O. I. (2016). Instytutsiini zahrozy stabilnosti novykh demokratii. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy (Serii «Politychni nauky») – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Series «Political Science»)*, 1(80), 41–46 [in Ukrainian].
32. Transformation Index BTI 2018. Political Management in International Comparison. Retrieved from <https://www.bti-project.org/en/data/rankings/>.
33. Ukraina – defektnaja demokratija? Retrieved from <http://versii.com/news/145728/> [in Russian].

Погребная Виктория Леонидовна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ СКВОЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦИИ ДЕФЕКТНЫХ ДЕМОКРАТИЙ ВОЛЬФГАНГА МЕРКЕЛЯ

В статье представлен анализ причин и последствий деформации принципа социальной справедливости в условиях дефектной демократии. Обосновано, что демократия как политический режим допускает возможность деструктивных изменений любого параметра, характеризующего способы и механизмы реализации власти в обществе. Доказано, что «дефектность» демократии определяется наличием недостатков либо ограничений институциональных механизмов, создаваемых конституционно-правовой демократической системой для реализации демократических практик господства. Определены дефекты демократии, искажающие действие принципа социальной справедливости в современной Украине.

Ключевые слова: социальная справедливость, концепции социальной справедливости, многомерный концепт демократии, дефектные демократии.

Pohribna Victoriya Leonidivna, Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of Department of Sociology and Political Sciences Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

SOCIAL JUSTICE THROUGH THE PRISM OF THE CONCEPT OF DEFECTIVE DEMOCRACIES OF WOLFGANG MERKEL

Problem setting. *Social justice is determined by the attitude of the state towards those who contribute to its strengthening and recovery. High power is here the main arbiter. Therefore, the government should create a system for the search for talented people who can bring benefits to the state and provide them with a decent livelihood through the implementation of the principle of social justice. The greatest hopes here are based on democracy, which, according to Merkel's definition, may not only be effective, but also defective. Therefore, the assessment of its ability to ensure the principle of social justice reveals a wide research space for scientists of different directions, especially political scientists and sociologists.*

Recent research and publications analysis. *Comprehensive systematic study of the problem of social justice is contained in works by L. Boltansky, L. Teveno, K. Sabbay, M. Sandel, M. Woltser, V. Argunova, I. Gavrilova, I. Devyatko, O. Sapelkina, T. Shipunova. It is these studies, along with works R. A. Dahl ("Democracy and Its Critics", 1989), L. Diamond ("The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy", 1996), R. Dworkin ("Constitutionalism and Democracy", 1995) were used by Merkel in developing the concept of defective democracies.*

The paper objective was analysis of the causes and consequences of the deformation of the principle of social justice in conditions of defective democracy.

Paper main body. *In political science, social justice is defined as perfect integrity and is associated with a balance between equality and freedom. At the same time, the requirements for social justice are growing and exacerbated by the spread of social and legal inequality, exploitation, the dominance of administrative and bureaucratic methods of governance, limiting political freedoms, orienting social policies to service and enriching the ruling classes of society. The vast majority of researchers in this phenomenon determine that social justice is an inherent feature of democracy, although the existence of democratic institutions does not always guarantee the implementation of the principle of social justice. The conducted research showed: 1) democracy, as a political regime, implies the possibility of deformation of any parameter characterizing the ways and mechanisms of the realization of power in society; 2) "defect" of democracy is determined by the presence of shortcomings or limitations of institutional mechanisms created by the constitutional and legal democratic system for the realization of democratic practices of domination.*

It is noted that the main signs of defective democracy are corruption, ineffective courts, weak civil self-organization, incapable groups of interests and party systems, underdeveloped administrative infrastructure and controversial monopoly of the state for the exercise of political power.

*The analysis carried out in the article allowed to reach the following **conclusions of the research**. The mechanisms of action of the principle of social justice in Ukraine are destroying such defects of its democracy: imperfection of the functional separation of the actions of branches of power and their real independence; defects of party construction in a multi-party system; corrupt power; “damage” of the constitutional and legal principles and partial neutralization of the mechanisms of containment of power; the establishment and institutionalization of nonformal practices and rules of the political game, the displacement of formal political institutions by informal; the state’s inability to overcome the economic and political problems of the pre-democratic phase of development; domination of paternalistic practices in socio-political and socio-economic relations.*

Keywords: social justice, concept of social justice, the concept of democracy, defective democracy.

Polishchuk Igor Oleksiiovych, Doctor of Political Science, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science
of the Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

Sakhan Olena Mykolaivna, PhD (Sociology), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science
of the Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: supersahan2013@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3212-031X

CATEGORY “ELECTORAL CULTURE”

The article reveals the content of the category “electoral culture” and the subordination between this concept and the category “political culture”. The authors describe the discrepancies between “electoral culture”: “culture of political elections”, “culture of voters”, “culture of electoral process”. Electoral culture is an important part of political culture that separates it with the passing of time, when political elections as a procedure gain the necessary weight. It is noted that during the conduct of election campaigns the meaning field of political culture is narrowed to its effective fragment – electoral culture. The article reveals the influence of electoral culture on the national political process. Authors define electoral culture as a set of typical, relatively consistent knowledge, representations, guides, beliefs, values, symbols, orientations, skills and patterns of behavior manifested in the electoral process and transmitted from generation to generation of a particular nation, having significant transformational potential and appearing in the activities of electoral subjects and in the functioning of democratic institutions.

Keywords: electoral culture, political culture, political elections, historical tradition, political process, democratization.

Problem description. On the eve of a regular electoral cycle in Ukraine, the actualization of the entire complex of problems associated with political elections is being objectively carried out. Among others, the problem of electoral culture, which is exacerbated in transitive societies, where the forms of real political participation are extremely limited and undeveloped, is put forward to the fore. The

conceptualization of electoral culture as the basic category of political science is determined by its increasing role in the processes of democratization of transition societies. This necessitates a fundamental study and thorough analysis of the electoral culture in the context of identifying the underlying factors that cause social transformations. It is the electoral culture that acts as one of the dominant factors that influences the course of the electoral process in Ukraine, which determines the peculiarity of the state-building processes in general.

In the outlined context, there is an urgent need to study the specifics of electoral culture in the post-socialist space, to which Ukraine belongs. If in countries with developed liberal democracy elections are only a form of civil activity, in transitional society, as practice shows, this is almost the only “public affair” that gives an idea of the political culture of an individual or society as a whole. Traditionally, other indicators of the person’s involvement in the political process remain the fate of a few, that is, the elite. Political elections in modern Ukraine are in fact an indicative form of mass participation in politics, therefore the political culture of transition society is often reduced to a narrower sphere – the electoral culture.

Ukrainian society is at the stage of political and regime transformation, with electoral competitions playing a key role of anchors for changes in the prevailing political practices. It is the changes in the electoral culture of a transitive society that allows us to ascertain how much it has advanced on the path of real (instead of fictional) democratization. According to A. I. Sushko, recently in Ukraine, a number of legislative acts aimed at involving citizens in different forms of decision-making have been adopted, efforts are being made to create a system of democratic institutions. On this basis, the process of reforming the system of public administration has been initiated. This will change the tendency to reduce the proportion of citizens who are subjective involvement in social and political life [8, p. 163].

Analysis of up-to-date research. The problem is based on the results of scientific research in various spheres of social and political knowledge. For this work, the concepts devoted to revealing the specifics of the course of the electoral process in the context of the democratization of a transitional society (V. Helman, V. Yeliezarov, J. MacAlister, M. Popesku, H. Tok, D. Farrell, R. Rose, N. Manro and others).

The definition of theoretical and methodological principles of electoral research has been greatly influenced by the works devoted to the analysis of political culture (G. Almond, S. Verba, R. Inghelhart, L. Pye, R. Tucker, J. Habermas, S. Huntington and others). Of great value for the study of electoral processes are concepts devoted to the explication of various aspects of the issues of electoral behavior and electoral culture (F. Hohel, I. Homerov, E. Downs, O. Zubchenko, B. Idrisov, P. Lazarsfeld, S. Lipset, G. Pocheptsov and others).

The works of Ukrainian scholars that highlight a wide range of issues of the current democratization processes in Ukraine (V. Bakirov, Yu. Barabash, V. Burdiak,

A. Hetman, I. Kresina, M. Mykhalchenko, M. Primush, N. Rotar, V. Fisanov, V. Tatsiy and others) are of great importance for defining the strategies of the study of electoral practices.

Election technologies in the electoral process of transitive societies are studied by N. Arzhanov, O. Balakirieva, A. Balashova, S. Balikov, B. Bakhtiev, A. Bidenko, O. Valevskyi, M. Varii, O. Vynnykov, V. Halynovskyi, S. Halushko, V. Holovchenko, H. Hrachov, V. Hrechaninov, A. Dzhabasov, T. Dzhyha, V. Dubytska, D. Dutsyk, I. Zhdanov, P. Zhuk, O. Zaiarna, A. Zinchenko, F. Iliasov, O. Kordun, N. Kostenko, P. Kraliuk, Yu. Krasnokutska, M. Kuzmienkova, O. Kulieshova, R. Pavlenko, A. Kuptsov, A. Kurtov, Z. Karpenko, L. Leontieva, V. Lysenko, O. Lytvynenko, N. Lihachova, V. Lisnichyi, Yu. Litvinova, V. Luhovska, A. Maksymov, R. Marutian, O. Mekh, O. Nazarenko, G. Napolitan, D. Narizhnyi, A. Novokreshchenov, L. Novokhatko, V. Parsiak, O. Petrov, M. Pobokin, Yu. Surmin, M. Tararukhina, L. Chornyi and Yu. Yanovska.

Various factors influencing the electoral process in post-socialist societies are analyzed by M. Avksentiev, L. Amdzhadin, T. Andrushchenko, O. Baranovskyi, I. Vilenta, O. Hriaznova, O. Derhachov, L. O. Kochubei, N. Likarchuk, S. Novykov, V. Petrenko, Yu. Pryvalov, R. Starovoitenko and others.

The evolution of the electoral system in Ukraine is studied by H. Havrylov, N. Gaieva, V. Honcharuk, T. Demko, Yu. Klyuchkovskyi, O. Mazur, H. Malkina, O. Petryshyn, I. Shkurat and others.

Recently, researchers of the electoral process are paying more attention to the regional specificity of voting, initiating a regional approach (V. Kolosov, R. Turovskyi, N. Petrov, V. Lisnichyi). The effects of electoral systems, which are analyzed in the framework of an institutional approach (works by M. Duverger, R. Taagheperi, M. Shugart, V. Lysenko, H. Holosova) continue to be in the center of attention of researchers. T. Colton proposed a comprehensive version of the various factors in the electoral process, proposing a synthetic approach.

The cognitive approach, which is followed by N. Biriukov, D. Nort, V. Sergeiev, becomes more and more popular. According to this approach, in order to understand the logic of voter behavior, it is necessary to recreate their cognitive guidelines. In the study of electoral behavior, the cognitive approach is used in the reconstruction of those periods of party leaders' activities related to elections.

The interesting innovative approach proposed by M. Black, G. Lacroff and M. Johnson is an analysis of the metaphors of elections, which are regarded as «a system of generally recognized associations», a kind of concentrated ontology. The metaphor implicitly contains the concepts and categories through which the individual interprets a particular phenomenon. In this case, the metaphor can highlight some of the properties of the phenomenon and overshadow the others. So the choice of metaphor (often at the subconscious level) determines the understanding

of the subject of what is happening, and this, in turn, determines the logic of his behavior.

In the national social sciences one of the first works devoted to electoral problems was the popularly published V. Bebig's edition "How to become popular, win the elections and to stay on political Olympus: Social psychology and technology of political struggle". The value of this work is that the author pays considerable attention to the peculiarities of national mentality and the political (in fact, electoral) culture of Ukrainian voters.

A great contribution to the study, first of all, of the image of politicians in the electoral process, electoral technologies and other issues related to the culture of political elections, is made by G. Pocheptsov. Among his many works in the context of our topic, we highlight the following: "Profession imagemaker", "Imageology: theory and practice", "Psychological warfare", "Information wars", "Communicative technologies of the twentieth century", "Public relations, or How to successfully manage public opinion", "Propaganda and counter-propaganda", "Information policy", etc. Using a large factual material, based on the rich experience of Western democracies, Professor G. Pocheptsov makes theoretical generalizations and offers ideas for modernizing image strategies and optimizing the overall strategies of election campaigns.

Gradually, the electoral process is at the center of attention of Ukrainian and Russian political scientists. Some scholars have proposed a purely universalist approach (technology) to the study of the electoral process in the post-Soviet space, without questioning the western theories and technologies on the electoral practices of the former Soviet republics. A similar approach is found in the works of Russian scientists O. Kudinov "Fundamentals of Organizing and Conducting Election Campaigns in the Regions of Russia. Theories, methods, technologies, practice", by S. Lysovskiy and V. Yevstafiev "Election technologies: history, theory, practice", M. Hryshyn's "Fundamentals of Electoral Campaigns", T. Greenberg's "Political Technologies: PR and Advertising".

A certain theoretical breakthrough from the unconditional "technology" to the mandatory consideration of the national political and cultural factor in the electoral campaigns of transitional societies is carried out in the works of such Russian scientists as A. Kovler "Election technologies: Russian and foreign experience", S. Kara-Murza "Manipulation Consciousness", E. Makarevych, O. Karpukhin "Games of the Intellectuals, or Social Control of the Masses", M. Kosheliuk "The Technology of Political Elections".

The above-mentioned works allows us to conclude that, in essence, the main method in modern studies of electoral processes is the critical multiplicity, the essence of which is to thoroughly analyze the various factors and separate stages

of the process of electing political power. In this case, in almost all cases empirical and normative tools are used.

At the same time, the studies devoted to the electoral process pay insufficient attention to political and cultural factors that have a significant impact on the specifics of electoral processes, in particular, in transitional societies.

Recently there has been a significant increase in the interest of scholars in the study of electoral culture. Moreover, this category is investigated in the context of strategic (V. Bokoch, D. Gavryliuk, A. Sushko), and in tactical (V. Antemiuk, V. Bun, V. Kornienko, T. Maksimishina). This is not a direct indication of the continuation of the democratization process in Ukraine, as the actualization of certain scientific concepts, as a rule, is due to the application needs of the development of a particular society.

The purpose of the article is to reveal the main content of the category “electoral culture” and give it a definition. **The task** of the article is to systematize and generalize scientific ideas about the category “electoral culture”.

Presenting main material. Recently, democratization has become a leading trend in the world and domestic political process. The emergence of new democracies in Central and Eastern Europe in the post-Soviet space is the best evidence of this. In this context, election campaigns in Ukraine and other post-socialist societies are not just important political events. They have become epoch-making milestones in political history, which determine the further development of all political life. In order to verify the correctness of this statement, it's worth remembering the presidential election campaigns of 2004, 2010 and 2014 and the 2006, 2007, 2012, and 2014 parliamentary campaigns in Ukraine. Of course, the electoral cycle of 2019, 2020 will have a fatal significance for the further development of Ukraine. The main question is whether our country will preserve independence and a European vector of development?

The universal value of democracy as a universal form of legitimizing political power is compared with the invention of the wheel or with the discovery of the New World. Formerly in world history, for the most part, we find examples of the rule of a few – oligarchs, aristocrats, tyrants, monarchs, then with the approval of a democratic style of government (direct, and subsequently representative democracy), a large number of people join the leadership of society.

The emergence on the map of the world of new democratic states makes more attention to the study of the electoral process as a fundamental political process of the present, which largely determines the development of global political reality. The transformation of society from authoritarianism to democracy is always linked to passing through new democratic electoral technologies. But a serious study of these technologies is impossible without considering the conceptual approaches to the definition of the concept of “electoral culture” and its constituent factors. After

all, only passing through the repeatedly repeated electoral process allows a transitive society to realize itself as a true democracy.

Today's scientific circles use different phrases to refer to the phenomenon of "electoral culture": "culture of political elections", "culture of voters", "culture of the electoral process", etc. All these shades of the category "electoral culture" have their content specifics. For example, the "culture of the electoral process" envisages a broad interpretation, coverage of all participants in the process (including not only citizens voting, but also active subjects of the electoral process: parties, blocs, their leaders, observers, members of election commissions, etc.). The notion of "electoral culture" confines itself to limiting the range of its carriers to only voters who vote. The notion of "culture of political elections" in its content seems to be the identical notion of "culture of the electoral process". However, if one thinks about the true nature of these categories, then their fundamental identity becomes apparent, since in the final result all participants in the electoral process act as voters and are carriers of a certain electoral culture. For example, presidential candidates also come to polling stations and vote, it's easy to guess who. The voting act brings together other members of the electoral campaign. Therefore, it will be quite justified to use the named concepts – phrases as synonyms.

The culture of political elections is an integral part of the general political culture. Particularly clear the significance of this element of political culture can be observed on the example of transitive societies, where the actual participation of the population in the political process is actually limited to the electoral procedure. In the conditions of non-working of other forms of political participation in transitional societies, it is the electoral culture that is a clear indicator of political and cultural transformations. However, more and more political scientists pay attention to the latest features of the political process in developed democracies, which consists in the fact that it proceeds mainly on the electoral and parliamentary scenes, in the activities of political parties and public associations. At the same time, as J. Habermas notes, the role of indifferent spectator, which is only indirectly included in political communications, remains practically the public. The latter are replaced by "demonstrative and manipulative publicity" of organizations acting through the public's head [9, p. 190–197]. As V. Bokoch notes, "the political person" actually turns into a limited political right "person voting" (electoral). Incidentally, the latest features of the political process in developed democracies are characterized by the fact that it occurs mainly on the electoral and parliamentary scenes, and, to a lesser extent, is realized in the political and social life of parties and public organizations. This confirms the need to increase the role of electoral culture not only for countries with a transitional type of society, but also for countries with a regime of consolidated democracy [2, p. 121].

Culture usually has a well-established national content, which is not limited to a linguistic factor at all. This observation can be applied in a certain sense to two close neighboring peoples: Ukrainian and Russian, most of whose representatives speaks one language, but have large differences in national political culture, which is reflected in the nature of political processes in Russia and Ukraine. If authoritarianization of political life takes place in Russia, then democratization in Ukraine is taking place, which is fully in line with the political and cultural guidelines of the two peoples. In this context, one should recall the interesting opinion of N. Berdyaev, who noted that “the peoples that are related and close are less able to understand each other and repel more from each other than the distant and the alien. A kind of language sounds unpleasant and seems to spoil your own language. In family life one can observe this repulsion of the loved ones and the inability to understand each other. Aliens have many apologies, but they do not want to forgive their loved ones. . . And nobody seems so strange and incomprehensible as their own, close” [1, p. 160].

The problem of determining the key descriptive category that would allow the most adequate reflection of the essence of the process of political and social transformations in transitive societies is the most important. “Electoral behavior” is the resulting manifestation of the political decision of voters. This category is suitable for describing the current, conditional voting processes. While it is necessary to determine a more profound level of the electoral process’s mental processes, which will allow to establish the system layer of its political definition. Appears to the notion of “political culture”. But the great content of content and ideological orientation of this concept, which has more than 300 definitions since its introduction into scientific circulation, makes its use problematic for transitive societies.

First, the cognitive level, that is, the level of cognition of politics is in crisis because of the abandonment of outdated policy practices and the sluggish and painful birth of new practices. Secondly, the emotional level is determined in advance, because the experience of the socio-economic and spiritual crisis is always accompanied by negative emotions, with the prevailing latent (and sometimes legal) protest against the power of the “reformers”. Thirdly, the assessment aspect is also set in advance, since citizens who are deprived of new ideological landmarks reproduce marginal assessments of politics and politicians. As for A. Kardiner’s and S. Weit’s active approach, it is still more problematic. However, it would be wrong to oppose the two identified categories. It is necessary to determine the subordination between them.

Electoral culture is an important part of political culture that separates it with the passing of time, when political elections as a procedure gain the necessary weight.

The core of political culture arises at the time of the formation of the first state formations of one or another nation. In those ancient times, the ethnic substrate (the

tribes that serve as the basis for the formation of the ethnic group) receive the first experience of more or less orderly politics. In the proto-ethnic environment there are certain socio-political relations that form typical political knowledge, initial ideas about ways to solve political affairs that affect all members of the tribe. Gradually, regular forms of political participation, initial political orientations, and stereotypes of political behavior are becoming established. Semi-mythological symbols of state order arise, and a common attitude towards political institutions and informal leaders is formed. It is the historical core, sometimes called the “national archetype” or “internal image”, which serves as the system-forming beginning of national political culture, since it absorbs the means of political self-organization of a pro-national community.

Then, as a result of the first experience of sovereign nation-building, the primary foundations of the national political tradition are formed, which serves as the main means of broadcasting the characteristics of the original political and cultural core to future generations of a certain people. Due to the national political tradition, the inheritance of the national archetype from generation to generation of a certain people occurs. Due to tradition, the political mentality of each individual nation is formed, which determines the valuable legitimization of the corresponding political behavior. The political tradition is manifested in the stereotypes of perception of political life, in the usual models of political behavior, in the typical forms of the functioning of political, state institutions.

An effective mechanism of political tradition reveals and actualizes those models of political behavior that are most in line with the current needs of the nation's existence. Political tradition is an effective instrument of political socialization and a component of the historical memory of peoples. Traditionally, as a rule, symbolic policy attributes (flag, coat of arms, anthem) and even certain components of mass political sentiment are transmitted. (For example, prevailing conservative traditions in England, revolutionary traditions in France, authoritarian traditions in Russia). During the historical period, the national political tradition under the influence of internal and external conditions in some way changed, since there are more and more challenges. Particularly brightly, the «modernization» components of the tradition (layering) are manifested in moments of its interruption, when, say, national statehood loses its sovereignty and falls under the protectorate of foreign state entities, which impose their political orders on the colonial territories. In the political culture of the subordinate nation there are unnatural layers for it, which are conditioned by the formation of new socio-political relations initiated by the metropolis. Certain elements of the national tradition are inferior to new values and standards of behavior, but the core of tradition does not disappear, it updates its own external and internal periphery. Even under the conditions of a deep crisis, when some changes in the internal structure of the political and cultural core appear,

the most important reinforcement elements of national identity, the “inner image” are preserved, otherwise the cultural system may cease to exist, which will cause the collapse of the social system as a whole.

For centuries, a phenomenon of historical political culture emerges that embraces not only its own political tradition of the national community, but also those layers (foreign elements) brought by the state, which establishes its protectorate over a weaker national statehood. It is important to emphasize that foreign layers in the historical political culture can have a rather great influence on its development, and not only with a very negative meaning. The interruption of the national political tradition significantly weakens the scale of its action and localizes the sphere of influence to the narrow layer of the intellectual elite. But this does not mean a complete loss of national political tradition. It is preserved in the way of life, historical memory and historical sources, customary law, works of political and legal thought, national symbols, etc. That is, it is hardly possible to completely destroy the national political tradition. It can be highly localized, deprived of presence in the mass political consciousness of the people, but because of this, nullifying can not be.

As a result of the complex process of historical evolution, as a result of the influence of the national political tradition and colonial layers, the historical political culture serves as the basis for the phenomenon of contemporary political culture. The meaningful complexity of this phenomenon is that it organically combines the historical and modern components, the proportion of which depends on the rootedness of the political consciousness of the people of their own national political tradition. If this tradition is interrupted, then the historical component is considerably inferior to the influence of modern, and vice versa: the continuity and power of tradition predetermine the significant influence of the historical component of political culture. On this basis, it can be emphasized that modern political culture is the process of production and reproduction of its constituent components in different generations of a certain nation, on the basis of which a specific system of political relations arises in the national space. Political culture serves as a means of recreating the political life of society, the worldview, orientations, patterns of behavior of individuals and groups, as well as the forms of functioning of political institutions, which are manifested in the direct activity of the subjects of the political process. Political culture receives systemic character at the national level, as it is part of a complex adaptation mechanism of a certain people to the conditions of their own life.

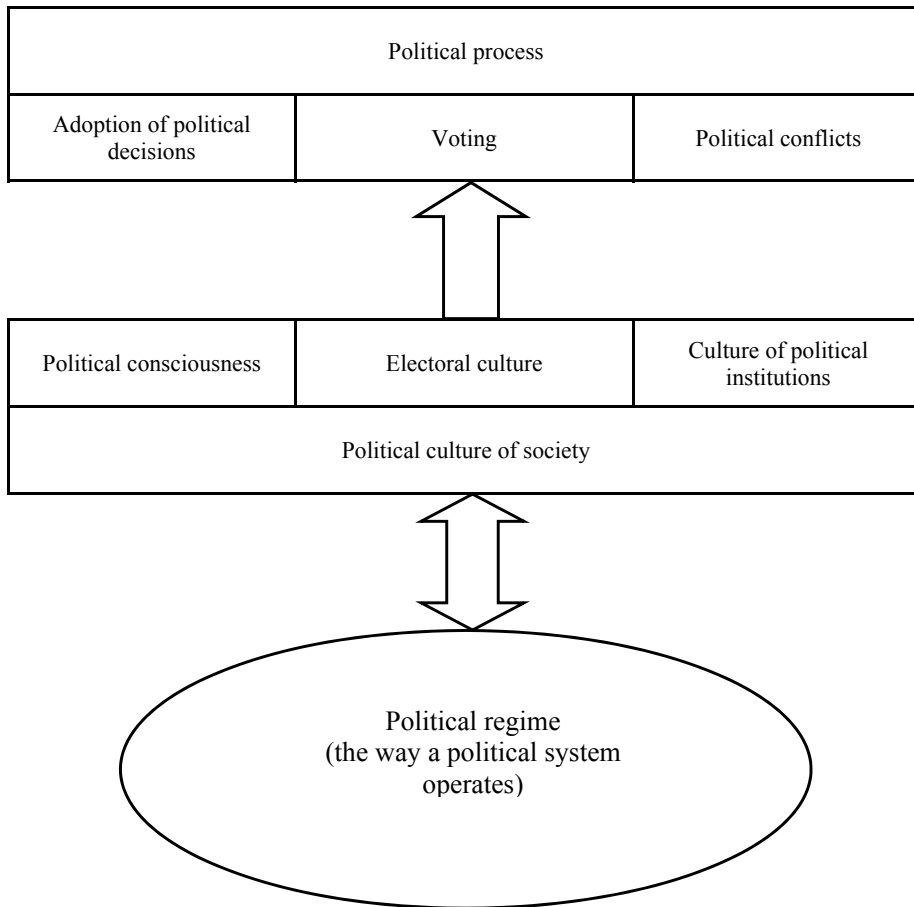
Thus, political culture, in its system-forming quality, is a matrix, that is, a set of basic norms and values that are rooted in a particular national community and which ensure the political unity of society. Within the framework of political culture, everything typical of the political process of each society manifests itself, which,

in spite of any historical conflicts, maintains the meaningful core of the political life of each individual nation. At the same time, political culture is a rather dynamic system that responds sensitively to transformations in the realities of the world, adapting, for example, to a scientific, technical, industrial or information revolution. A characteristic feature of political culture is that it represents not politics or political process in their real embodiment, but is a complex of representations of a certain national or social community about politics and laws and the rules for its functioning. The perception or rejection by the overwhelming majority of the population of the form of political action or measures of the government, other bodies of state administration, political forces is largely due to the basic characteristics of political culture.

As you can see, political culture is a rather complex and ambitious concept. We distinguish the following components of political culture: the culture of political consciousness (theoretical and everyday levels), the culture of the functioning of political institutions and electoral culture. They are directly dependent on the political regime as a set of means for policy implementation and the way in which the political system exists. Moreover, the dependence of the political regime on political culture is mutually exclusive. On the one hand, the political regime defines the basic format of socio-political relations in society, that is, it directly influences the political culture of one or another society. On the other hand, political culture as a result of historical evolution creates the basis of relations in the politics, which entails the functioning of a certain political regime. Although, of course, the political regime serves as the foundation for the deployment of all political processes in society, because it is due to him that the characteristic type of political relations is formed. Modern political culture receives its meaningful source just from the political regime (see the picture 1).

Political practices that are formed in a particular political regime determine the specifics of the political choice of citizens. Dominant methods of policy determine the nature of the adoption of a political decision by the population, the result of which is the waiver of all its other options and the benefits of only one of the proposed solutions.

The action of this two-stage mechanism is particularly clearly evident in the electoral choice of citizens in transformational societies, where the quality of a political product and the skills of its right choice are insufficient. The insignificance of new political practices and the fragmentation of old practices in the transitive, hybrid regime leads to the emergence of a typical situation where voters do not have an unambiguously more attractive voting option and they are forced to cast their vote on the “less evil” principle. Under the regime of consolidated democracy, this situation is much less likely, because the supply in the electoral market is more diverse and more qualitative, therefore, they vote for “the best”.

Pict.1. The influence of electoral culture on the political process

In a totalitarian or authoritarian regime, they vote for “who needs power”, because, as a rule, elections are a non-alternative, formal and, in many ways, coercive procedure. Therefore, it is no coincidence that the level of political competence (and even the level of education) of the electorate is absolutely unequal in autocratic regimes and consolidated democracy regimes. This is natural, because the complexity of tasks for voters is fundamentally different. If in despotic forms of government it is important to demonstrate loyalty to the authorities and to mechanically (ritually) support it by voting at quasi-ranks, then in the polyarchies voters are solving a rather difficult task: in the competitive election, among many alternative politicians, choose those who will defend their interests. To do this, you must clearly understand your political interests and have relevant knowledge about political forces and their programs in order to make informed electoral choices through their analysis or position of authoritative person (group of people).

In transitional societies, a component of political culture, such as *electoral culture*, becomes of paramount importance. The fact is that the “dead” or ritual participation in the policy of the overwhelming majority of the population in the authoritarian and totalitarian regimes is inertia inherited by them at the beginning of the transition to democracy. Citizens in transitive societies lose a “mechanical”, unconscious participation in the political process, but do not yet acquire a new, informed participation. They are only learning to master new political practices and relationships. Where in the transitional societies we can observe the real participation of citizens in politics? Mainly in the electoral process. It is precisely in a competitive election that real learning of citizens’ participation in “living” politics takes place.

As V. Bun notes, under the electoral culture, researchers understand the experience, knowledge, norms, skills of people, social communities, political institutions associated with participation in elections to government [3, p. 55].

It is the electoral process in the conditions of conducting free, transparent, honest, competitive elections, which determines the political development of transitive regimes. The people as the only source of power, voting for representatives of certain political forces, determine the personal composition of the political elite and prefer a certain program of development of society. The election is the only possible and only recognized procedure in the civilized world for legitimizing state power and is a universal criterion for determining progress in the development of one or another political system. On the contrary, according to D. Gavryliuk, absenteeism acts as a phenomenon of electoral culture in the context of the need for the democratization of Ukrainian society [4, p. 5].

It is quite rightly emphasized V. Korniienko and V. Antemiuk: “The population in the election time receives a much larger array of political information that translates citizens into another psychological state, forcing them to focus most of the attention on political events, by essentially changing the relationship between the classical components of political identification patriarchal, subadan and activist. Thus, there is every reason to believe that during the election period, political culture is predominantly electoral, more active and ‘politicized’” [5, p. 6].

Qualitative characteristics of the electoral culture determine the peculiarities of the electoral process and, in general, the political process in one or another society. Electoral culture, which acts as a concerted expression of political culture, sometimes has a decisive influence on the political process of the transformational (post-socialist) society. This is due to the mobilization specificity and the great importance of the results of the electoral process for the vector of society’s development. For example, if after the results of a political election win revanchist, undemocratic forces, then this leads to an authoritarian reverse in the development of society. If the election results establish a balance between reformist politicians and conservative

politicians, then society is doomed to stumble in place in its development, losing time to make the necessary social changes.

In scientific circulation today, various phrases are used to refer to the phenomenon of “electoral culture”: “culture of political elections”, “culture of voters”, “culture of the electoral process”, etc. All these shades of the category “electoral culture” have their content specifics. For example, the “culture of the electoral process” envisages a broad interpretation, coverage of all participants in the process (including not only citizens voting, but also active subjects of the electoral process: parties, blocs, their leaders, observers, members of election commissions, etc.).

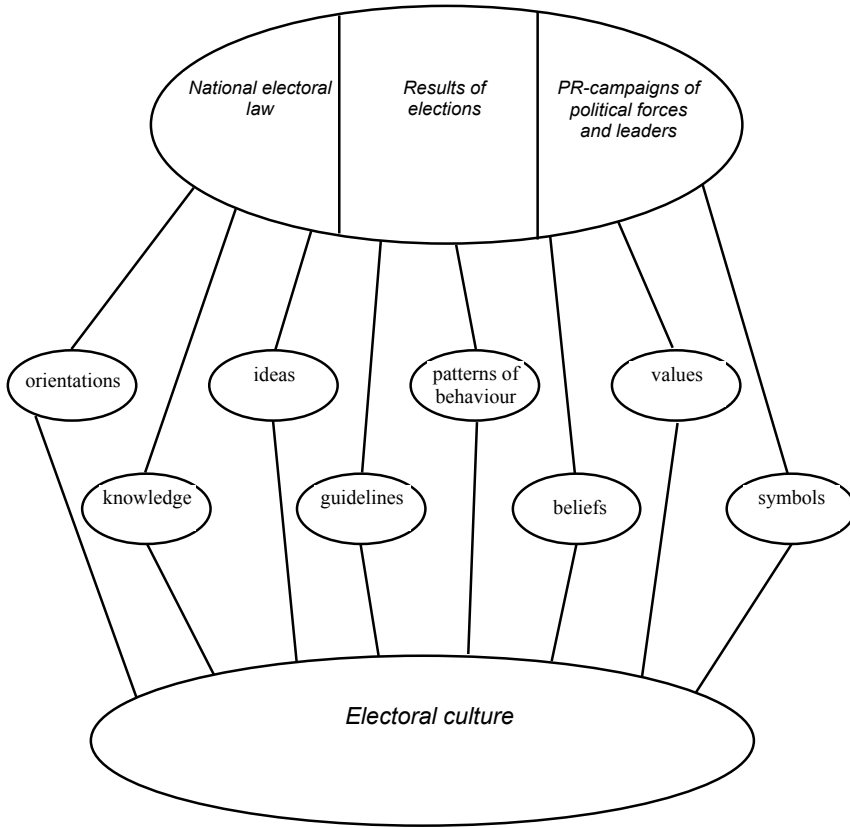
The notion of “electoral culture” confines itself to limiting the range of its carriers to only voters who vote. The notion of “culture of political elections” in its content is identical to the term “culture of the electoral process”. Therefore, it is entirely justified to use the named concepts – phrases as synonyms.

Let’s take into account the conceptual layers of the electoral culture (see the picture 2).

It should be emphasized that the proportion of electoral culture is greatly increased in political regimes, which are marked by a certain level of democracy, that is, where elections are not formal but a real procedure based on competition. The change of power at all levels occurs here through specially organized mechanisms for mass expression of will, which is based mainly on electoral culture. One of the decisive factors in the electoral culture is the electoral system, which is defined in the national electoral legislation, because it is the electoral system that creates rules of the game in the electoral process. According to T. Maksimishyna, the strategy of electoral campaigns in consolidated democracies, in particular the United States, is aimed at overcoming absenteeism and mobilizing its potential supporters at polling stations and voting for pro-government forces. Similar measures can be taken by the political opposition, which, in the usual time between elections, assembles people to rallies, activating their political guidelines [6, p.78].

Summarizing the foregoing, it should be noted that electoral culture is a collection of typical, relatively consistent knowledge, ideas, guides, beliefs, values, symbols, orientations, skills, patterns of behavior that manifest themselves in the electoral process and are transmitted from generation to generation of a particular nation, but they have a significant transformational potential and appear in the activities of the subjects of the electoral process and in the functioning of democratic institutions [7, p. 72].

Conclusions and perspectives of further research. Electoral culture is a key descriptive category that allows the most adequate reflection of the essence of the process of political and social transformations in transitive societies. In the hybrid political regime, there is an instability of new political practices and fragmentary practices of old practices. This leads to the emergence of a typical situation when

Pict. 2. Conceptual layers of electoral culture

voters do not find a voting option attractive to them and they are forced to cast their vote “for less evil”. Under the regime of consolidated democracy, this situation is much less likely, as the supply in the electoral market is more diverse and more qualitative, so voters vote for “the best”. In transitional societies, a component of political culture, such as electoral culture, becomes of paramount importance. The fact is that the “dead” or ritual participation in the policy of the overwhelming majority of the population in the authoritarian and totalitarian regimes is inertia inherited by them at the beginning of the transition to democracy. Citizens in transitive societies lose a “mechanical”, unconscious participation in the political process, but do not yet acquire a new, informed participation. They are only learning to master new political practices and relationships. This is mainly manifested in the electoral process. Electoral culture is a concerted expression of political culture and has a decisive influence on the political process of the transformational (post-socialist) society. Prospects for further research are connected with the study of the electoral.

REFERENCES

1. Berdyaev, N. A. (1990). *Sud'ba Rossii*. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
2. Bokoch, V. (2013). Elektoralna kultura ta elektoralnyy politychnyy marketynh. *Osvita rehionu – Education in the region*, 1, 121–125 [in Ukrainian].
3. Bun, V. (2007) Elektoralna kultura yak faktor elektoral'noyi povedinky. *Menedzhment za umov transformatsiynykh innovatsiy: vyklyky, reformy, dosyahnennya: materialy mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi, 10–12 travnya 2007 r. – Management in the conditions of transformational innovations: challenges, reforms, achievement. Proceedings of the International Scientific Conference. Part 1 / red. V. F. Zhyvodyor, M. V. Zhuk, I. A. Medvyedyev, I. O. Zakharova*. Sumy: SOIPPO, 55–57 [in Ukrainian].
4. Gavryliuk, D. Y. (2015). Absenteyizm yak fenomen elektoralnoyi kultury v konteksti demokratyzatsiyi ukrayinskoho suspilstva. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Korniyenko, V. O., Antemyuk, V. D. (2010). Polityko-partiiniy imidzh yak chynnyk elektoralnoi kultury ukrayinskoho suspilstva. *Politolohichnyy visnyk: – Political Science Bulletin*, 46, 301–309 [in Ukrainian].
6. Maksimishyna, T. M. (2013). Elektoralna kultura yak obyekt zastosuvannya vyborchykh tekhnolohiy. *Suchasne suspilstvo – Modern Society*, 2, 68–79 [in Ukrainian].
7. Polishchuk, I. O. (2005). Ponyattya «elektoralna kultura». *Problemy formuvannya elektoralnoyi kultury naseleennya: zb. nauk. st. (za materialamy XVII Khark. politol. chytn)*. Kharkiv, 71–72 [in Ukrainian].
8. Sushko, A. I. (2014). Elektoralna kultura v umovakh formuvannya hromadyanskoho suspilstva. *Pravove zhyttya suchasnoyi Ukrayiny: materialy Mizhnar. nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirant. skladu / vidp. za vyp. V. M. Dromin; NU OYuA, Pivd. rehion. tsentr NAPrN Ukrayiny*. Odesa: Feniks. Vol. 2, 163–164 [in Ukrainian].
9. Khabermas, J. (1995). *Demokratyya. Razum. Nrvavstvennost*. Moskva: Progress [in Russian].

Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Сахань Олена Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

КАТЕГОРІЯ «ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА»

Постановка проблеми. Напередодні початку чергового виборчого циклу в Україні об'єктивно здійснюється актуалізація всього комплексу проблем, пов'язаних

із політичними виборами. Серед іншого висувається проблема електоральної культури, яка має гострий характер у перехідних суспільствах, де форми реальної політичної участі є надзвичайно обмеженими та нерозвиненими. Українське суспільство перебуває на етапі трансформації політичного режиму, в якому виборча конкуренція відіграє ключову роль, що є певною фіксацією змін у політичній практиці. Саме зміни в електоральній культурі перехідного суспільства дозволяють з'ясувати, наскільки вона просунулася на шляху реальної, а не декларованої, демократизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається значне підвищення інтересу вчених до вивчення виборчої культури. Більше того ця категорія досліджується в контексті стратегічного (В. Бокоч, Д. Гаврилюк, А. Сушко), а в тактичному (В. Антемюк, В. Бунь, В. Корнієнко, Т. Максимішина). Це не є прямим свідченням продовження процесу демократизації в Україні, оскільки актуалізація окремих наукових понять зазвичай обумовлена потребами розвитку конкретного суспільства.

Мета статті – розкрити основний зміст категорії «електоральна культура» і дати їй визначення.

Виклад основних положень. У статті розкривається зміст категорії «електоральна культура», субординація між цим поняттям і категорією «політична культура». Автори передають розбіжності між такими поняттями, як «електоральна культура»: «культура політичних виборів», «культура виборців», «культура виборчого процесу». Електоральна культура є важливою частиною політичної культури, яка час від часу відтіняє її, коли політичні вибори як процедура набувають необхідної ваги. Відзначається, що під час проведення виборчих кампаній відбувається звуження сенсу політичної культури до її ефективного фрагмента – електоральної культури. Виявлено вплив електоральної культури на національний політичний процес. Ефективний механізм політичної традиції розкриває та актуалізує ті моделі політичної поведінки, які найбільш тісно відповідають поточним потребам існування нації. Політична традиція є ефективним інструментом політичної соціалізації та складовою історичної пам'яті народів. Традиційно, як правило, передаються символічні атрибути політики (прапор, герб, гімн) і навіть певні складові масових політичних настроїв. (Наприклад, в Англії переважають консервативні традиції, у Франції – революційні, в Росії – авторитарні). Політичні практики, що формуються в тому чи іншому політичному режимі, визначають специфіку політичного вибору громадян. Домінантні засоби реалізації політики визначають характер політичного процесу прийняття рішень населенням, результатом якого є відмова від усіх інших варіантів і перевага лише одного із запропонованих рішень.

Ефект цього двоступеневого механізму особливо чітко виявляється у виборчому виборі громадян у трансформаційних суспільствах, де якість політичного продукту та навички його правильного вибору є недостатніми. Неусталеність нових політичних практик і фрагментація старих практик у перехідному, гібридному режимі призводять до виникнення типової ситуації, коли виборці не мають однозначно більш привабливого варіанта вибору і змушені голосувати за «менш зле». За режиму кон-

солідованої демократії ця ситуація є набагато менш імовірною, оскільки пропозиція на виборчому ринку є більш різноманітною і більш якісною, тому голосування здійснюється за «краще». Значення електоральної культури значно збільшується в політичних режимах, які характеризуються певним рівнем демократії, тобто там, де вибори не є формальною, а реальною процедурою, заснованою на конкуренції. Зміна влади на всіх рівнях відбувається тут через спеціально організовані механізми масового висловлення волі, яка базується головним чином на електоральній культурі. Одним із вирішальних факторів електоральної культури є виборча система, яка визначена в національному виборчому законодавстві, оскільки саме виборча система створює правила гри у виборчому процесі. Автори визначають електоральну культуру як сукупність типових виборчих процесів, відносно стійкі знання, уявлення, переконання, цінності, символи, орієнтації, навички, моделі поведінки, які виявляються у виборчому процесі та передаються з покоління в покоління конкретної нації, але мають значний трансформаційний потенціал і проявляються у діяльності суб'єктів виборчого процесу та функціонуванні органів державної влади.

Робиться висновок, що електоральна культура є концентрованим виявом політичної культури та має вирішальний вплив на політичний процес трансформаційного (постсоціалістичного) суспільства. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням електоральної культури різних суспільств у динаміці їх розвитку.

Ключові слова: електоральна культура, політична культура, політичні вибори, історична традиція, політичний процес, демократизація.

Полищук Игорь Алексеевич, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Сахань Елена Николаевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

КАТЕГОРИЯ «ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА»

В статье раскрываются содержательные пласты категории «электоральная культура», субординация между этим понятием и категорией «политическая культура». Авторы передают разногласия между такими понятиями, как «электоральная культура»: «культура политических выборов», «культура избирателей», «культура избирательного процесса». Электоральная культура является важной частью политической культуры, выделяется из нее с течением времени, когда политические выборы, как процедура, приобретают необходимый вес. Отмечается, что во время проведения избирательных кампаний актуализируется сужение смыслового поля

политической культуры к ее действительному фрагменту – электоральной культуре. Раскрывается влияние электоральной культуры на национальный политический процесс. Авторы определяют электоральную культуру как совокупность типичных, относительно устойчивых знаний, представлений, установок, убеждений, ценностей, символов, ориентаций, навыков, образцов поведения, которые проявляются в избирательном процессе и транслируются от поколения в поколение определенной нации, но имеют существенный трансформационный потенциал и проступают в деятельности субъектов электорального процесса и в функционировании демократических институтов.

Ключевые слова: электоральная культура, политическая культура, политические выборы, историческая традиция, политический процесс, демократизация.

Смолянук Володимир Федорович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних технологій ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна
e-mail: svf-nb@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4222-813X

Крутії Вадим Олександрович, кандидат політичних наук, провідний експерт ГО «Інститут стратегічних комунікацій “Партнерство”», м. Київ, Україна
e-mail: krutoy_tv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5043-928X

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: СПРЯМОВАНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розглянуто вплив гібридної війни на політичну систему суспільства та її ключові підсистеми – інституційну, нормативну, функціональну, комунікативну, духовно-культурну. Вказано на сутнісні зміни, що відбуваються у вказаних підсистемах в умовах конфліктної взаємодії сторін, що беруть участь у гібридній війні.

Ключові слова: політична система суспільства, політичні інститути, політичні норми, політичні функції, політичні комунікації, політична свідомість, гібридна війна.

Постановка проблем у загальному вигляді. Трансформаційні зміни у політичних системах є невід’ємною умовою їх розвитку. Проте якщо в умовах мирного часу різнопланові політичні трансформації відбуваються на еволюційних засадах, то під час війни вони суттєво прискорюються. Країна, залучена у наступальні (оборонні) бойові дії, постає перед необхідністю створення додаткових органів воєнно-політичного управління, нових збройних формувань та технологій їх застосування, широких форматів владно-суспільної взаємодії в умовах воєнного часу, входження до воєнно-політичних коаліцій або ж їх ініціативного створення. Досягти цього неможливо без трансформації політичної системи, її пристосування під потреби війни. Нові акценти у трансформацію політичних систем внесла гібридна війна як

принципово новий різновид конфліктно-силової взаємодії політичних суб'єктів, де збройна боротьба розглядається лише як один із способів досягнення стратегічних цілей. Гібридне розширення простору боротьби шляхом активних впливів на противника (дипломатичних, інформаційних, соціально-психологічних, економічних, енергетичних, міграційних, терористичних та ін.), які за інтенсивністю та наслідками не поступаються воєнним діям, ставить політичні системи перед необхідністю швидких трансформацій з метою досягнення цілей збройного протистояння. Такі трансформації відбуваються практично у всій політичній системі, проте з метою класифікації найважливіших перетворень доцільно виокремити її ключові підсистеми – інституційну, нормативну, функціональну, комунікативну, духовно-культурну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій по темі. У працях О. Бабкіної, В. Бебика, В. Гапоненко, В. Горбатенка, І. Гороховського, Г. Зеленько, В. Котигоренка, В. Кафарського, І. Кресіної, А. Кудряченка, В. Масича, Ю. Мацієвського, П. Мироненка, М. Михальченка, І. Оніщенко, Є. Перегуди, Т. Поляркової, М. Примуша, А. Романюка, Ф. Рудича, В. Солдатенка, О. Стойко, Т. Ткаченко, Н. Хоми, інших вітчизняних дослідників детально розглянуті процеси становлення та розвитку політичних систем, у тому числі в нових незалежних державах [1–9]. У роботах М. Гончара, В. Горбуліна, О. Деменка, В. Дубова, О. Литвиненка, В. Мандрагелі, Б. Парахонського, М. Розумного, Л. Смоли, М. Требіна, Г. Яворської та ін. окреслена проблематика гібридної війни в контексті визначення її сутності, змісту, спрямованості, цільового призначення, а також специфіки розгортання та перебігу [10–15]. Наукові розробки Р. Глена, Ф. Гофмана, Ф. Каппена, Р. Ньюсона, Дж. Шерра та ін. [16–21], розкривають погляди західних фахівців щодо гібридних війн. Водночас досліджень, у яких розглядається трансформація політичних систем під впливом гібридної війни в українській політичній науці явно недостатньо. Це й зумовило вибір теми статті.

Цілі статті. Вказати на існування значної кількості визначень гібридної війни, жодне з яких не претендує на гносеологічний абсолютизм. Проаналізувати трансформаційні процеси в основних підсистемах політичної системи суспільства (інституційній, нормативній, функціональній, комунікативній, духовно-культурній) в умовах гібридної війни. Вказати на інноваційні моменти розвитку політичних систем, що відбуваються під впливом гібридного наступу (оборони). Підкреслити особливу роль держави як базового політичного інституту з питань організації життєдіяльності політичної системи в умовах активних гібридних впливів протилежної сторони (держави-ворога).

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій, публіцистичній, іншій літературі існує доволі багато визначень гібридної війни. Наведемо деякі з них, які безпосередньо стосуються викладених нижче міркувань щодо

впливу гібридного різновиду бойових дій на політичну систему. Аналітики Національного інституту стратегічних досліджень гібридну війну у загальному вигляді розуміють «як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях і використовується як зброя... В прямому сенсі у ролі зброї, яка завдає ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни» [13, с. 19]. Одночасно зазначимо, що політичною системою суспільства у широкому сенсі доцільно вважати цілісну й динамічну сукупність однотипних, доповнюючих одна одну ролей, відносин та інститутів влади, що «взаємодіють на основі єдиних норм і цінностей, домінуючих у суспільстві соціальних груп, які задаються інтересами і дозволяють їм реалізовувати свої цілі й наміри» [22].

Автори «Політологічного енциклопедичного словника» «гібридну» війну визначають як форму воєнних дій із залученням до конфлікту різнорідних за складом, засобами, рівнем і характером підготовки озброєних сил. Їй властиві такі сутнісні риси [23, с. 98]: 1) «гібридна» війна поєднує в собі конвенційні та неконвенційні бойові дії та відповідних учасників цієї війни (так, поряд зі збройними силами її дієвими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав тощо); 2) початок «гібридної» війни пов'язаний із використанням неконвенційних методів ведення бойових дій, що здійснюється незаконними збройними формуваннями; 3) упродовж всієї «гібридної» війни особливе значення приділяється боротьбі за розум і душу людини (інформаційній боротьбі), де основними дієвими суб'єктами є не військовики, а ЗМІ, телебачення, Інтернет, соціальні мережі, інші засоби масової комунікації.

На тісний зв'язок гібридної війни з політичними орієнтирами владарюючого суб'єкта вказують і фахівці Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського: «гібридна війна – це процес досягнення політичних цілей противниками в ході їх протистояння без офіційного оголошення війни із застосування інформаційних кампаній, операцій, акцій та окремих заходів, у тому числі у кіберпросторі, економічного та дипломатичного тиску, здійсненням шантажу військовою силою, терористичних актів, а також організацією акцій протесту населення та обмеженим використанням регулярних і нерегулярних військових формувань». Дане визначення оприлюднене на кількох науково-комунікативних заходах за участю фахівців університету (семінарах, круглих столах), у тому числі міжнародного рівня.

Автори монографії «Гібридна війна: in verbo et in praxi» стосовно даного різновиду війн пояснюють, що «це сучасні війни, які ведуться із використанням всіляких доступних тактик боротьби, як регулярних чи нерегулярних, так і кібернетичних із можливістю застосування зброї масового знищення, а також інформаційної, психологічної та пропагандистської війни із використанням останніх інформаційних і медійних технологій» [10, с. 20].

О. Литвиненко доречно вказує на такі ключові ознаки гібридної війни: її першочерговою мішенню стає система управління держави-жертви; засоби гібридної війни спрямовані на підрив волі у суспільства та уряду до продовження спротиву; важливою складовою гібридної війни є війна економічна, зокрема різноманітні торгівельні війни з тими державами, що з часом можуть стати об'єктом наступу; специфіка засобів гібридної війни суттєво підвищує роль і значущість спеціальних служб у її веденні. Як наслідок, «конкретні форми ведення гібридної війни залежать від стратегічної культури держави-агресора. Кожна держава веде гібридну війну відповідно до власного «шляху ведення війни». Такі стилі можуть доволі суттєво відрізнитися один від одного. Отже, розуміння стратегічної культури держави-агресора є ключовим для усвідомлення сутності конкретного прикладу гібридної війни» [12, с. 60]. Цей науковець додає, що у тріаді К. фон Клаузевіца «армія – уряд – народ» головною мішенню гібридної війни стає народ, точніше суспільство, і меншим чином – уряд, тоді як армія (збройні сили) відіграють підпорядковану роль.

Цікаве визначення гібридної війни наводиться у колективній монографії «Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії», підготовленої фахівцями Національної академії СБУ: «... під гібридною війною розумітимемо гетерогенне поєднання та застосування без офіційного оголошення війни класичних й асиметричних стратегій, тактик, засобів прихованого глобального впливу однієї держави на іншу з метою здійснення політичної мотивації, інформаційного впливу, дестабілізації соціально-політичної та економічної ситуації, негативного втручання у функціонування внутрішньої інфраструктури, деморалізації громадянського суспільства, блокування та дискредитації політичних ініціатив, руйнування цілісності системи державного управління шляхом порушення внутрішньої стратегічної взаємодії між складовими сектору безпеки і оборони, органами державної влади, місцевого самоврядування, установами, організаціями, закладами, розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі й ненависті, сепаратизму і тероризму, та, як наслідок, порушення територіальної цілісності та суверенітету» [11, с. 44]. Дане визначення цілком можна назвати «небойовим» або «громадянським», оскільки сутність гібридної війни подається не через призму військової сили, а через «широке» розуміння способів та механізмів політичного домінування. Попри це, визначення неможливо не визнати продуктивним, таким, що зба-

гачує загальне розуміння феномену гібридності у конфліктній взаємодії політичних суб'єктів.

На наш погляд, гібридизацію, яка лежить в основі всіх наведених вище визначень, слід розуміти як цілеспрямоване ситуативно-доречне використання елементів, які в звичайних (мирних) умовах існують незалежно один від одного – від військових супертехнологій до примітивних методів боротьби з використанням холодної зброї, від фінансово-економічного тиску до стимулювання соціальних негараздів, від руйнування національних ідентичностей до висміювання поточних здобутків, нарешті від створення територіальних проблем супротивній стороні до активної боротьби за розуми, ідентичності і цінності населення, яке потрібно підкорити (зробити залежним).

В. Ткаченко, аналізуючи й узагальнюючи сучасні російські тлумачення гібридної («багатовимірної») війни, здійснює спробу конкретизації їх «вигляду» або, іншими словами, визначення сутнісних особливостей [24, с. 197–198]. По-перше, це війна всеосяжна, з використанням усіх засобів одночасно, коли і військові, і невійськові форми впливу доповнюють одна одну. Різноманітність задіяних засобів створює у об'єкта атаки відчуття втрати контролю над ситуацією, коли необхідними є одночасне планування і координація в реальному часі акцій, у яких в один і той самий момент задіяні спецслужби, фінансові органи, дипломатія, глобальні інформаційні джерела, неурядові організації, а також регулярні і наймані збройні формування. По-друге, це перманентна війна, розрахована на досягнення мети змором, це підри्व зсередини з використанням слабких місць противника. Вона може йти фазами – через загострення і «перемир'я». Тисячі дрібних ударів мають на меті вимотати, знекровити, задушити, одночасно ведучи переговори і пропонуючи альтернативи, схиляючи на свій бік, завойовуючи симпатії невдоволених всередині країни. По-третє, це ідеологічна війна. Для її ведення потрібна мобілізація в багатьох галузях – від морпіхів до хакерів, від банкірів до журналістів. А це немислимо без ідеологічної обробки власного населення, а також населення інших країн, насамперед тих, проти кого спрямовані «гібридні» атаки.

Гібридна війна, виходячи з притаманної їй властивості мобілізувати різнопланові суспільні ресурси з метою досягнення визначених воєнно-стратегічних цілей, впливає на всі підсистеми, сукупність яких власне й утворює політичну систему суспільства – інституційну, нормативну, функціональну, комунікативну, духовно-культурну (культурно-ідеологічну). Разом з тим існує суттєва різниця в глибині й інтенсивності подібного впливу. Розглянемо цю різницю більш докладно.

Гібридна війна – інституційна підсистема. Насамперед слід указати на фундаментальний вплив гібридної війни на державу як базовий політичний

інститут суспільства, що є головним актором воєнно-політичних відносин. Знищення (послаблення) держави-ворога було й залишається метою будь-якої війни, в тому числі гібридної. Саме тому в сучасних умовах жоден державний орган країни, втягнутої у війну, не залишається ізольованим від гібридних впливів супротивної сторони. При цьому слід розрізняти суттєву різницю між поведінкою держави в умовах гібридної війни ХХІ ст. та війн попередніх епох. В умовах лінійних, чітко структурованих війн історичного минулого, що ґрунтувалися на традиційній дихотомії «наша батьківщина – зовнішній ворог», державна реакція на збройний напад мала риси причинно-наслідкової зрозумілості, організаційної однозначності, легітимної концентрації владних повноважень у єдиному центрі, ідеологічного забезпечення власних дій та пропагандистського висміювання дій ворога тощо. Гібридна війна руйнує подібні смислові співвідношення. Саме поняття «ворог» виявляється неоднозначним, мінливо-розмитим, таким, що набуває не лише зовнішніх, а й внутрішніх форм практичного втілення. «Чорно-біле» сприйняття війни, запозичене з минулщини, не дозволяє надійно рефлексувати сутнісні характеристики гібридного різновиду воєнних дій та адекватно на них реагувати.

За таких умов держава поставлена перед необхідністю створювати нестандартні варіанти владної реакції на гібридні небезпеки. Умовно кажучи, міністерства «оборони», «культури», «науки», «аграрного виробництва», «транспорту», «енергетики» та інші центральні органи виконавчої влади за мінливих воєнно-політичних обставин будують різні взаємозалежності та субординаційні співвідношення з метою організації протидії противнику. Особливого значення набувають державні органи, причетні до інформаційної сфери. Державні мас-медіа в будь-якому випадку посилюють увагу до безпекових та оборонних питань. Враховуючи необхідність посилення пропагандистського впливу на інші країни (насамперед на державу-агресора), підвищеного значення набуває центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики.

Слід вказати й на те, що в умовах переходу гібридної війни до активної фази ведення комбінованих дій держава, проти якої здійснюється «гібридна агресія», може створити особливі органи державного управління, наділені додатковими повноваженнями. По аналогії з минулими воєнно-історичними подіями це може бути ставка верховного головнокомандувача, склад та повноваження якої визначаються заздалегідь (в умовах мирного часу), проте коригуються з урахуванням специфіки гібридної війни.

Відбуваються масштабні інституційні перетворення в межах сектору безпеки і оборони. До ведення бойових дій залучаються сили резерву. Оголошується повна чи часткова мобілізація. Розгортаються нові частини й з'єднання. Конкретизуються ті його складники, які в довоєнний період

могли позначатися лише в загальних рисах. Зокрема, чітко можуть бути названі такі державні структури, як «координаційний орган з питань розвідувальної діяльності» або «центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику». Крім того, залежно від масштабу поширення «гарячих» бойових дій як складника гібридної війни можуть створюватися особливі органи державного управління на місцях на кшталт воєнно-цивільних адміністрацій. Подібні перетворення досить ґрунтовно пояснюються в межах теорії раціонального вибору, яка обґрунтовує значення політичних інститутів, виходячи з їх здатності вирішувати проблему колективної дії (в даному випадку – колективної участі держави і суспільства у веденні оборонних або наступальних дій [25, с. 35].

Гібридна війна змушує державу до традиційних механізмів впливу на соціальне середовище (права, примусу, ідеологічного виховання населення, апелювання до історичного минулого) додавати нетрадиційні, нестандартні, навіть несподівані способи збереження політичної системи в її конституційно визначеному форматі. Такими способами дедалі частіше стають демонстрація єдності з цивілізованим світом у протистоянні глобальним загрозам і небезпекам, отримання підтримки з боку авторитетних держав та міжнародних організацій, опора на продержавницьку позицію національної діаспори, активна боротьба за звільнення з полону та ув'язнення співгромадян тощо. Подібну «гнучкість мимоволі» демонструють й інші складники інституційної підсистеми – політичні партії, суспільно-політичні організації, мас-медіа, профспілки, навіть релігійні об'єднання, що прямо чи опосередковано залучені в події гібридно-силової взаємодії сторін.

Гібридна війна – нормативна підсистема. У цьому разі слід вказати на високу динаміку змін політико-правових норм, спрямованих на регламентацію діяльності політичної системи, її складників, суспільства в цілому. Якщо в умовах мирного часу правові (законодавчі) приписи, якими керується суспільство, доповнюються «неписаними» правилами поведінки соціальних груп та окремих індивідів, то в умовах гібридної війни відбувається двояке зміщення акцентів у правовому регулюванні суспільних відносин: а) норми права отримують безумовний пріоритет порівняно з «неписаними» регуляторами людської життєдіяльності (традиціями, моральними приписами, культурними стандартами), хоча й не відміняють їх повністю; б) відбувається динамічне оновлення правових вимог, оскільки швидкозмінний характер гібридних впливів стимулює відмову від попередніх та вироблення нових нормативно-правових стандартів ставлення соціальних суб'єктів до воєнно-політичних реалій.

При цьому до традиційних нормативно-правових актів (законів, указів, постанов, рішень, розпоряджень) можуть додаватися документи, існування

яких у «догібридний» період є неможливим. Такими документами можуть стати накази верховного головнокомандувача, директиви ставки верховного головнокомандувача, рішення воєнно-цивільних адміністрацій та ін. Цілком природно, що це потребує оперативного роз'яснення природи нових документів, їх регулятивних можливостей, співвідношення «нових» і «старих» правових приписів, терміну дії нововведених актів тощо. Особливо ретельного пояснення потребують моменти, пов'язані з обмеженням прав і свобод людини [26]. Цілком імовірно, що їх обмеження на політично виправданий період (до перемоги) може бути з розумінням сприйняте більшістю населення. Проте не виправдане затягування подібних обмежень створить передумови системного порушення демократичних принципів взаємодії держави і суспільства, що своїм наслідком матиме ствердження авторитарного режиму.

Гібридна війна – функціональна підсистема. Конституції практично всіх держав сучасного світу функції забезпечення національної безпеки і оборони покладають на легітимні владні органи. При цьому особлива відповідальність покладається на главу держави, який у президентських та президентсько-парламентських (парламентсько-президентських) республіках в умовах мирного часу, як правило, очолює раду національної безпеки і оборони, а в умовах воєнного – ставку верховного головнокомандувача.

При цьому слід вказати на відсутність загрози узурпації воєнно-політичних повноважень вищими державними керівниками, діяльність яких відповідає канонам демократії. Так, за мирних умов еволюції політичної системи складається своєрідний баланс «зон відповідальності» держави та громадянського суспільства. У демократичних країнах держава свідомо поступається частиною своїх функцій (повноважень) на користь громадських об'єднань [27, с. 5–49]. На противагу цьому в авторитарних (тоталітарних) політичних системах влада залишає у своєму розпорядженні більшу частину управлінських можливостей, будуючи відносини з місцевими громадами на засадах їх значної (критичної) залежності від політичного центру. При цьому авторитарне ставлення до воєнно-політичних процесів вимагає, щоб функції забезпечення безпеки та оборони залишалися «виключно державними», такими, що не підлягають делегуванню місцевим громадам або іншим елементам громадянського суспільства [28].

В умовах гібридної війни (особливо при баченні перспектив поразки в ній) як демократична, так і авторитарна влада свідомо закликає всі патріотично налаштовані сили до посилення збройного опору, спрямованого проти агресора (окупанта). Всіляко стимулюються добровільні збройні формування, підпільні структури, підрозділи місцевої самооборони, волонтерський рух,

інформаційний спротив, налагодження каналів зовнішньої допомоги тощо. Як наслідок, відбувається деєтатизація воєнної практики, активне залучення широких верств населення до оборонної діяльності.

Разом з тим подібне делегування повноважень в умовах авторитаризму є вимушеним, а відтак тимчасовим. Перемога в гібридній війні, як правило, увінчується швидким відновленням першості держави у забезпеченні безпеки й оборони. Ключовим суб'єктом підтримання належного рівня обороноздатності залишається воєнна організація держави, яка не потребує широкої опори на зацікавлену громаду. Збройні структури громадянського суспільства ставляться перед необхідністю демілітаризації та повернення до невоєнних форматів вияву своєї політичної активності. Демократичні системи у повоєнний період навпаки зберігають можливість демократичного впливу зацікавленої громади на вироблення та реалізацію безпекової і оборонної політики. Тісна взаємодія держави і громадянського суспільства з цих питань відбувається у форматі сектору безпеки й оборони.

Гібридна війна – комунікативна підсистема. Взаємодія елементів політичної системи (окремих підсистем) між собою, а також із зовнішнім середовищем є досить розгалуженою та динамічно змінюваною. Як правило, її глибина та формат визначаються відносинами між главою держави та легітимними гілками влади (законодавчою, виконавчою, судовою), центральною та місцевою владою, інститутами держави та іншими учасниками політичного спілкування (партіями, опозиційними силами, суспільно-політичними рухами, етнонаціональними, конфесійними спільнотами, засобами масової інформації тощо). При цьому вирішується ключове питання: хто, коли, у який спосіб бере участь у розподілі та реалізації політичної влади [29, с. 19].

Вплив гібридної війни на дану підсистему призводить до кількох важливих наслідків: всередині політичної системи відбувається швидка селекція політичних суб'єктів на основі їх ставлення до цілей війни, можливостей участі в ній та способів діяльності у практичних воєнних акціях. Суб'єкти, що висловлюють сумнів у можливості перемоги й навіть вітають противника, набувають статусу позасистемних елементів, діяльність яких має бути негайно припинена, а їх лідери – постати перед політичною (кримінальною) відповідальністю за антидержавні дії. Так само не вітається невизначеність окремих учасників політичного процесу, що демонструють недоречний пацифізм («ми за мир», «кому потрібна ця війна?» та ін.). Від них вимагається швидке отождолення або з державно-патріотичними силами, що прагнуть перемогти, або з супротивною стороною. В останньому випадку вони також знищуються як повноцінні суб'єкти політичної системи.

До цього варто додати, що комунікативна підсистема активно розвивається й за межами національних кордонів. На її основі відбувається формування сукупності політичних суб'єктів (держав та міжнародних організацій), що кваліфікуються як союзники, нейтральні сили або противники (вороги) в контексті перебігу конкретної гібридної війни.

Гібридна війна – духовно-культурна (культурно-ідеологічна) підсистема. Мається на увазі вплив конкретних воєнних подій та війни в цілому на духовне самопочуття учасників батальної взаємодії, складовою якого є їхній чуттєво-емоційний стан. Дана підсистема практично не підлягає уніфікації відповідно до державно визначених стандартів, хоча практично всі тоталітарні режими прагнули надати індивідуальній та груповій свідомості, її духовно-культурним та ідеологічним показникам вигляду, який би задовольняв правлячу силу.

Разом з тим ця підсистема тісно пов'язана з особливостями масової політичної культури, а також співвідношенням раціональних та ірраціональних складників колективної та індивідуальної політичної свідомості. Здатність політичної системи активно протистояти небезпекам гібридної війни та здобувати успіхи своїм наслідком має домінування позитивних (героїко-патріотичних, визвольних, переможних) культурно-ідеологічних утворень, що формують загальне духовне піднесення збройних сил, інших силових структур, народу в цілому [30, с. 58–60]. І навпаки: вразливість політичної системи, яка програє гібридну війну та ставить під сумнів майбутнє держави, суспільства, нації, призводить до протилежного результату. Апатія, фаталізм, зневіра, внутрішня спустошеність людини є живильним середовищем для формування відчуття поразки, яка й є метою гібридного різновиду бойових дій з боку противника.

Висновки. Загальний вплив гібридної війни на політичну систему суспільства є беззаперечним. Інституційній підсистемі політичної системи суспільства в умовах гібридної війни властиве створення нових органів військово-політичного управління, прискорений розвиток військової організації держави (сектора безпеки й оборони), підвищення уваги до інфраструктури інформаційно-психологічної війни або захисту від неї, а також поглиблення міжнародного військово-політичного партнерства. У нормативній підсистемі відбувається динамічне оновлення законодавства з питань національної безпеки й оборони з урахуванням потреб війни. Функціональна підсистема стимулює якісне виконання законодавчо визначених обов'язків у сфері національної безпеки й оборони, мобілізацію державних і суспільних можливостей на виконання воєнних завдань. Комунікативна підсистема забезпечує пошук і становлення нових форматів взаємодії елементів політичної системи між собою,

із зовнішнім середовищем та з громадянським суспільством. Зміни в духовно-культурній підсистемі полягають в активізації діяльності мас-медійних, культурно-мистецьких та освітніх установ з питань ведення інформаційно-психологічного наступу (оборони), а також формування героїко-патріотичних, визвольних, переможних складників суспільної свідомості, здатних забезпечити духовне піднесення нації з метою перемоги у війні.

Політична система, використовуючи свій адаптивний потенціал, неминуче змінюється в структурному, функціональному, комунікативному, нормативному тощо сенсі. Спрямованість та інтенсивність подібних змін залежить від низки чинників, головними з яких є стійкість політичної системи, доповнена елементами гнучкості, цільові орієнтири та ресурси нападаючої сторони, а також зовнішньополітичний контекст розгортання та розвитку воєнних подій, насамперед реакція міжнародних безпекових систем та дії воєнно-політичних союзників держави-агресора та держави, що змушена оборонятися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитренко М. А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції: [монографія] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т дослідж. пробл. держ. безпеки. 2-ге вид., допов. та переробл. Київ: Ун-т «Україна», 2011. 820 с.
2. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності: [комплекс. дослідж.] / [О. Г. Аркуша та ін.; редкол.: В. М. Литвин (голова) та ін.]; Нац. акад. наук. України, Ін-т історії України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ : Ніка-Центр, 2008. 986, [2] с.
3. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / [Кудряченко А. І. та ін.]; за заг. ред. Кудряченка А. І.; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ: НІСД, 2007. 395 с.
4. Політична система сучасного суспільства: навч. посіб. для студентів екон. спец. / [Мадіссон В. В. та ін.]; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. Київ: КНУТД, 2015. 183 с.
5. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: [монографія] / [І. Ф. Курас та ін.; редкол.: Ф. М. Рудич (голова) та ін.]. Київ: Парламент. вид-во, 1998. 352 с.
6. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: у 2 т. / [Скрипнюк О. В. та ін.]; за ред. акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка; Нац. акад. прав. наук України. Київ: Логос, 2010. Т. 1: Громадянське суспільство в політичній системі: теоретико-методологічний і конституційно-правовий аспекти дослідження. 626 с.; Т. 2: Правова, демократична держава в політичній системі: стан, тенденції та перспективи розвитку. 691 с.

7. Троян С. С. Порівняльні політичні системи сучасності: навч. посіб. / Рівненський ін-т слов'янознавства Київського славістичного ун-ту. Київ: НМЦВО, 2003. 266 с.
8. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко [та ін.]; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: Парламентське видавництво, 2007. 574 с.
9. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. Київ: Дух і літера, 2003. 767 с.
10. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / за заг. ред. Р. О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 410 с.
11. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії: монографія / О. Акульшин, О. Заруба, Л. Компанцева, С. Кудінов, Н. Слухай, О. Снитко. Київ: Національна академія СБУ, 2018. 236 с.
12. Литвиненко О. Тотальна війна по-путінські: «гібридна» війна РФ проти України. *Національна безпека і оборона*. 2016. №9–10(167–168). С. 60–63.
13. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.
14. Требін М. П. Феномен «гібридної» війни. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць, 2014. Вип. 87 (№8). С. 366–371.
15. Требін М. П. Інформація як зброя у «гібридній» війні. *Політичні та правові дисонанси в сучасних українських реаліях*: зб. матеріалів ХХХ Харк. політол. читань (м. Харків, 16 черв. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 70–75.
16. Hoffman F. G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
17. Hoffman F. G. The Real «Forever War». *Orbis*. 2014. Vol. 58, Issue 2. P. 297–301.
18. McCuen J. J. Hybrid Wars. *Military Review*. 2008. April-May. P. 107–113.
19. Murray W., Mansoor P. R. Hybrid warfare: fighting complex opponents from the ancient world to the present. New York: Cambridge University Press, 2012. xi, 321 p.
20. Nemeth W. J. Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, June 2002. URL: [http://edocs.nps.edu/npspubs/scholarly/theses/2002/Jun/02Jun_Nemeth .pdf](http://edocs.nps.edu/npspubs/scholarly/theses/2002/Jun/02Jun_Nemeth.pdf) (дата звернення: 25.03.2019).
21. Wilkie R. Hybrid Warfare: Something Old, Not Something New. *Air & Space Power Journal*. 2009. Vol. XXIII, Issue 4. P. 13–17.
22. Кривошеїн В. Політична система. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації* / за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. С. 506.
23. Требін М. П. Війна «гібридна». *Політологічний енциклопедичний словник* / [уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 98–99.
24. Ткаченко В. М. Україна – Росія: на сконі «пропащого часу»: науково-популярне видання. Київ: Видавництво Політія, 2018. 480 с.
25. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 416 с.

26. Алямкін Р. В. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 6. С. 47–51.
27. Політична система та інститути громадянського суспільства в Україні: навч. посіб. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. Київ: Либідь, 2008. 440 с.
28. Требін М. П. Онтологія авторитаризму: філософсько-правовий аспект. *Філософія і сучасність*: Науково-теоретичний і практичний журнал. 2009. Вип. № 3. С. 93–106.
29. Макаренко Л. П. Політична комунікація у демократичних процесах в Україні: монографія. Київ: КИЙ, 2017. 324 с.
30. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 236 с.

REFERENCES

1. Dmytrenko, M. A. (2011). *Politychna systema Ukrainy: rozvytok v umovakh hlobalizatsii ta informatsiinoi revoliutsii*: [monohrafiia] / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, In-t doslidzh. probl. derzh. bezpeky. 2-he vyd., dopov. ta pererobl. Kyiv: Un-t «Ukraina» [in Ukrainian].
2. *Politychna systema dlia Ukrainy: istorychnyi dosvid i vyklyky suchasnosti*: [kompleks. doslidzh.] (2008) / [O. H. Arkusha ta in.; redkol.: V. M. Lytvyn (holova) ta in.]; Nats. akad. nauk. Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa. Kyiv : Nika-Tsentr [in Ukrainian].
3. Kudriachenko, A. I. (Ed.) (2007). *Politychna systema i hromadianske suspilstvo: yevropeiski i ukrainski realii*: monohrafiia / [Kudriachenko A. I. ta in.]; Nats. in-t strateh. doslidzh. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Madisson, V. V. at al. (2015). *Politychna systema suchasnoho suspilstva: navch. posib. dlia studentiv ekon. spets.* / Kyiv. nats. un-t tekhnolohii ta dyzainu. Kyiv: KNUTD [in Ukrainian].
5. *Politychna systema suchasnoi Ukrainy: osoblyvosti stanovlennia, tendentsii rozvytku*: [monohrafiia] (1998) / [I. F. Kuras ta in.; redkol.: F. M. Rudych (holova) ta in.]. Kyiv: Parlament. vyd-vo [in Ukrainian].
6. Skrypniuk O. V. (Ed.) (2010). *Politychna systema: suchasni problemy rozvytku hromadianskoho suspilstva i derzhavy*: 2 vols / [Skrypniuk O. V. ta in.]; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kyiv: Lohos, 2010. Vol. 1: Hromadianske suspilstvo v politychnii systemi: teoretyko-metodolohichni i konstytutsiino-pravovi aspekty doslidzhennia; Vol. 2: Pravova, demokratychna derzhava v politychnii systemi: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku [in Ukrainian].
7. Troian, S. S. (2003). *Porivnialni politychni systemy suchasnosti*: navch. posibnyk / Rivnenskyi in-t slovianoznavstva Kyivskoho slavistychnoho un-tu. Kyiv: NMTsVO [in Ukrainian].

8. Soldatenko, V. F. et al. (2007). *Ukrainskyi vybir: politychni systemy XX stolittia i poshuk vlasnoi modeli suspilnoho rozvytku* / In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
9. Yanevskiy, D. (2003). *Politychni systemy Ukrainy 1917–1920 rokiv: sproby tvorennia i prychyny porazky*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
10. Dodonov, R. O. (Ed.) (2017). *Hibrydna viina: in verbo et in praxi: monohrafiia*. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian].
11. Akulshyn, O., Zaruba, O., Kompantseva, L., Kudinov, S., Slukhai, N., Snytko, O. (2018). *Hibrydna viina: tekhnolohii suhestii ta kontrsuhestii: monohrafiia*. Kyiv: Natsionalna akademiia SBU [in Ukrainian].
12. Lytvynenko, O. (2016). Totalna viina po-putinski: «hibrydna» viina RF proty Ukrainy. *Natsionalna bezpeka i oborona – National Security and Defense*, 9–10(167-168), 60–63 [in Ukrainian].
13. Horbulin, V. P. (Ed.) (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
14. Trebin, M. P. (2014). Fenomen «hibrydnoi» viiny. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Scientific Herald. Collection of scientific works*, 87(8), 366–371 [in Ukrainian].
15. Trebin, M. P. (2017). Informatsiia yak zbroia u «hibrydnii» viini. *Politychni ta pravovi dysonansy v suchasnykh ukrainskykh realiakh: zb. materialiv XXX Khark. politol. chytan (m. Kharkiv, 16 cherv. 2017 r.) – Political and legal dissonances in modern Ukrainian realities: a collection of materials of the XXX Kharkiv political science readings*. Kharkiv: Pravo, 70–75 [in Ukrainian].
16. Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies.
17. Hoffman, F. G. (2014). The Real «Forever War». *Orbis*, 58(2), 297–301.
18. McCuen, J. J. (2008). Hybrid Wars. *Military Review*, April-May, 107–113.
19. Murray, W., Mansoor, P. R. (2012). *Hybrid warfare: fighting complex opponents from the ancient world to the present*. New York: Cambridge University Press.
20. Nemeth, W. J. (2002). *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School. Retrieved from [http://edocs.nps.edu/npspubs/scholarly/theses/2002/Jun/02Jun_Nemeth .pdf](http://edocs.nps.edu/npspubs/scholarly/theses/2002/Jun/02Jun_Nemeth.pdf).
21. Wilkie, R. (2009). Hybrid Warfare: Something Old, Not Something New. *Air & Space Power Journal*, XXIII(4), 13–17.
22. Kryvoshein, V. (2014). Politychna systema. *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredytatsii / Za nauk. red. N. M. Khomy*. Lviv: «Novyi Svit-2000», 506 [in Ukrainian].
23. Trebin, M. P. (2015). Viina «hibrydna». *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / ukklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]; za red. M. P. Trebina*. Kharkiv: Pravo, 98–99 [in Ukrainian].
24. Tkachenko, V. M. (2018). *Ukraina – Rosiia: na skoni «propashchoho chasu»: naukovo-populiarne vydannia*. Kyiv: Vydavnytstvo Politiia [in Ukrainian].

25. Stoiko, O. M. (2016). *Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh*: monohrafiia. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
26. Aliamkin, R. V. (2014). Mizhnarodno-pravovy rezhym zakhystu prav liudyny pid chas vnutrishnikh zbroinykh konfliktiv. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 47–51 [in Ukrainian].
27. Rudych, F. M., Balaban, R. V., Hanzhurov, Yu.S. at al. (2008). *Politychna systema ta instytuty hromadianskoho suspilstva v Ukraini*: navch. posibnyk. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
28. Trebin, M. P. (2009). Ontolohiia avtorytaryzmu: filosofsko-pravovy aspekt. *Filosofia i suchasnist: Naukovo-teoretychnyi i praktychnyi zhurnal – Philosophy and the present: Scientific-theoretical and practical journal*, 3, 93–106 [in Ukrainian].
29. Makarenko, L. P. (2017). *Politychna komunikatsiia u demokratychnykh protsesakh v Ukraini*: monohrafiia. Kyiv: KYI [in Ukrainian].
30. Abramov, V. I. (2004). *Dukhovnist suspilstva: metodolohiia systemnoho vyvchennia*: monohrafiia. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Смолянук Владимир Федорович, доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой политических технологий, ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», Украина

Крутий Вадим Александрович, кандидат политических наук, ведущий эксперт ОО «Институт стратегических коммуникаций “Партнерство”», г. Киев, Украина

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ: НАПРАВЛЕННОСТЬ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Рассмотрено влияние гибридной войны на политическую систему общества и ее ключевые подсистемы – институциональную, нормативную, функциональную, коммуникативную, духовно-культурную. Указано на существенные изменения, происходящие в указанных подсистемах в условиях конфликтного взаимодействия сторон, участвующих в гибридной войне.

Ключевые слова: политическая система общества, политические институты, политические нормы, политические функции, политические коммуникации, политическое сознание, гибридная война.

Smolianiuk Volodymyr Fedorovych, Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Technologies, Kyiv National Economic
University named after Vadym Hetman, Ukraine

Krutij Vadym Oleksandrovych, PhD in Political Sciences,
Leading Expert, NGO “Institute for Strategic Communications ‘Partnerstvo’”,
Kyiv, Ukraine

POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY IN A HYBRID WAR: THE DIRECTION OF TRANSFORMATION

Problem setting. *Transformational changes in political systems are an essential condition for their development. However, if in a peaceful time, diverse political transformations take place on evolutionary principles, then during the war they are significantly accelerated. The hybrid war has brought new emphasis to the transformation of political systems. Such transformations take place practically throughout the political system, but in order to classify the most important transformations, it is expedient to distinguish its key subsystems – institutional, normative, functional, communicative, spiritual and cultural.*

Analysis of recent research and publications on the topic. *In the works of O. Babkina, V. Bebik, V. Gaponenko, V. Gorbatenko, I. Gorokhovsky, V. Kotygorenko, V. Kafarsky, N. Khoma, I. Kresinoy, A. Kudryachenko, V. Masic, Y. Matsievsky, P. Mironenko, M. Mikhalchenko, I. Onischenko, E. Pereguda, T. Poyarkova, M. Primush, O. Romanyuk, F. Rudich, V. Soldatenko, O. Stoiko, T. Tkachenko, G. Zelenko, and other native. The researchers have considered in detail the processes of formation and development of political systems. In the works of O. Demenko, V. Dubov, M. Gonchar, V. Gorbulin, A. Litvinenko, V. Mandrageli, B. Parakhonsky, M. Rozumnyj, L. Smola, M. Trebin, G. Yavorskaya the problems of the hybrid war in the context of determining its essence, content, orientation, purpose, as well as the specifics of deployment and flow. Scientific developments by F. Cappen, F. Hoffman, R. Glenn, R. Newson, J. Sherr reveal the views of Western specialists on hybrid wars. At the same time, studies that examine the transformation of political systems under the influence of the hybrid war in Ukrainian political science is clearly not enough.*

Paper objective. *Indicate the existence of a large number of definitions of the hybrid war; none of which does not claim to epistemological absolute. Analyze the transformational processes in the main subsystems of the political system of society (institutional, normative, functional, communicative, spiritual and cultural) in the context of a hybrid war. Indicate the innovative moments of the development of political systems under the influence of hybrid offensive (defense). Emphasize the special role of the state as the basic political institution on the organization of the vital functions of the political system in the conditions of active hybrid influences of the opposite side (enemy state).*

Paper main body. *A hybrid war affects all subsystems of the political system of society – institutional, normative, functional, communicative, spiritual and cultural (cultural-*

ideological). However, there is a significant difference in the depth and intensity of such influence.

There is a fundamental influence of the hybrid war on the state as the basic political institution of society, which is the main actor of military-political relations. Destruction (weakening) of the enemy state was and remains the goal of any war, including hybrid war. Under these conditions, the state is faced with the need to create versatile variants of the power response to hybrid hazards. As a rule, special government bodies are created with additional powers. There are large-scale institutional transformations within the security and defense sector. For the conduct of hostilities, the forces of reserve are involved. Full or partial mobilization is announced. New parts and connections are deployed. Additional elements of the security and defense sector can be created.

There are changes in the regulatory legal subsystem. Orders of the supreme commander-in-chief, directives of the supreme commander-in-chief, decisions of military-civilian administrations, etc. may be added to traditional normative legal acts (laws, decrees, resolutions, decisions, orders).

The functional subsystem is also in a state of massive changes. The authorities deliberately urge all patriotic forces to strengthen armed resistance against the aggressor (occupation). Volunteer armed formations, underground structures, local self-defense units, volunteer movements, information resistance, establishment of foreign aid channels, etc. are strongly stimulated. As a result, there is a deetatization of military practice, an active involvement of the general population in defense activities.

The communicative subsystem feels no less dynamic changes. Inside the political system there is a rapid selection of political actors based on their attitude to the objectives of the war, the opportunities for participation in it and the ways of working in practical military actions. Subjects expressing doubts about the possibility of victory, and even congratulating the enemy, acquire the status of non-systemic elements, whose activities should be stopped immediately. Their leaders have to face political (criminal) responsibility for anti-state actions.

The spiritual and cultural subsystem is connected with the peculiarities of mass political culture, the rational and irrational components of collective and individual political consciousness. The ability of the political system to actively resist the dangers of the hybrid war and to succeed in its consequence is the domination of positive (heroic-patriotic, liberation, victorious) cultural-ideological entities that form the general spiritual uplift of the people. The vulnerability of the political system, which loses the hybrid war and questions the future of the state, society, and nation, leads to the opposite result. Apathy, fatalism, despondency, internal emptiness of a person are a nourishing environment for the formation of a feeling of defeat, which is the goal of a hybrid variety of hostilities on the part of the enemy.

The overall impact of the hybrid war on the political system of society is indisputable. The political system, using its adaptive potential, inevitably changes in the structural, functional, communicative, normative, and so on. The direction and intensity of such changes depends on the stability and flexibility of the political system, target orientations and resources of the attacking party, as well as the foreign policy context of the deployment and development of military events.

Conclusions. *The overall impact of the hybrid war on the political system of society is indisputable. The institutional subsystem of the political system of society in the context of hybrid warfare is characterized by the creation of new military-political authorities, accelerated development of the military organization of the state (security and defense sectors), increased attention to or protection against the infrastructure of information and psychological warfare, as well as deepening of the international military-political partnership. In the normative subsystem there is a dynamic update of legislation on national security and defense, taking into account the needs of the war. The functional subsystem stimulates the qualitative execution of legally defined responsibilities in the field of national security and defense, mobilization of state and social capabilities for military tasks. The communicative subsystem provides the search and formation of new formats of interaction of elements of the political system with each other, with the external environment and with civil society. Changes in the spiritual and cultural subsystem are to intensify the activity of mass media, cultural, artistic and educational institutions on the issues of informational and psychological offensive (defense), as well as the formation of heroic-patriotic, liberation, victorious components of social consciousness capable of ensuring the spiritual uplift of the nation in order to win the war. The focus and intensity of such changes depends on a number of factors, the main of which is the stability of the political system, supplemented by elements of flexibility, target orientations and resources of the attacking party, as well as the foreign policy context of the deployment and development of military events.*

Keywords: *political system of society, political institutions, political norms, political functions, political communications, political consciousness, hybrid war.*

Trebin Mikhail Petrovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

THE PHENOMENON OF TERRORISM: UNDERSTANDING THE ESSENCE

The essence of the phenomenon of terrorism and its main features is revealed. Above all, violence is a significant sign of terrorism. There are three types of theories explaining the sources of violence: the first type unites those concepts that derive violence from human nature; the second – derives the use of violence from the economic and social conditions of society; the third – connects violence with the dynamics of conflict. When carrying out terrorist actions, one should take into account the obvious and latent elements of violence. The obvious element of violence is connected with the implementation of direct terrorist acts, the latent element of violence is connected with the fact that the terrorist act launches the mechanism of compelling people to do as way demanded by terrorists. The author's Definition of terrorism is proposed.

Keywords: terrorism, terrorist act, violence, war, definition of terrorism.

Problem setting. The modern world after the events of September 11, 2001 lives with the understanding that along with the global problems that were already perceived by mankind at the end of the twentieth century (the threat of nuclear war, environmental pollution, climate change, poverty in some regions of the planet), there was another one threat, which can also be attributed to global – terrorism. Today, neither a resident of Paris, nor London, nor Tokyo, nor Istanbul, nor any other city on the planet can feel completely safe. Terrorists live, study and work alongside ordinary citizens, go to church, mosques or synagogues, do not stand out from the crowd, but with time they will become cruel murderers, sowing around death and horror. Terrorism is multifaceted and diverse; it is transformed with humanity; it mimics the fight against injustice, inequality, oppression, the national liberation struggle and other social and political processes that can be perceived as ambivalent. Therefore, insight into the essence of terrorism, understanding the causes, methods of its struggle is particularly relevant for Ukraine, which for the fifth year has become the target of a “hybrid” war, during which the enemy actively uses terrorist acts.

Recent research and publications analysis. The phenomenon of terrorism was particularly actively studied by scientists after the tragedy in America, although even before that it was in their field of vision. But only in the last two decades hundreds of books and thousands of articles on this topic have been written, dozens of encyclopedias have been published, investigating this phenomenon. Among scientists studying the nature, forms and methods of combating terrorism, we can distinguish such scientists in other countries as Max Abrahms, Anna Marie Brennan, Martha Crenshaw, Laura Dugan, Joshua D. Freilich, Antonio Giustozzi, Stefan Goertz, Mark S. Hamm, Ahmed S. Hashim, Bruce Hoffman, Brian Michael Jenkins, Seth G. Jones, Paul Kamolnick, S. Paul Kapur, Tuncay Kardaş, Gary LaFree, Walter Laqueur, Susanne Martin, Michele R. McPhee, Erin Miller, Travis Morris, Diego Muro, Petter Nesser, Fernando Reinares, Alex P. Schmid, Ali H. Soufan, Ramon Spaaij, Anne Stenersen, Emerson Vermaat, Leonard Weinberg, Paul Wilkinson, Murat Yeşiltaş and others [1–38]. Much attention was paid to the study of terrorism by Ukrainian scholars such as Volodymyr Antypenko, Alexander Bardin, Victoria Belyanska, Andriy Demenko, Mykola Horlach, Victor Hryshchuk, Volodymyr Kantsir, Vasily Krutov, Boris Leonov, Volodymyr Lipkan, Vladimir Mandragelya, Anatoly Movchan, Ivan Musiienko, Volodymyr Smolianiuk, Vyacheslav Yemelianov and others [39–46].

Paper objective. The author remembers the statement perfectly W. Laqueur: “It can be predicted with confidence that disputes about a comprehensive, detailed definition of terrorism will continue for a long time, that they will not result in consensus and that they will make no noticeable contribution to the understanding of terrorism” [25, p. 135]. But at the same time, author believes that any phenomenon or process should be comprehensively considered, knowledge of the essence is a necessary scientific procedure, therefore the purpose of the article is to penetrate into the essence of the phenomenon of terrorism.

Paper main body. There are arguably numerous definitions of “terrorism”. By some accounts, there could be in excess of one hundred distinct definitions [47, p. 1]. In addition, because of its contentious nature, some would argue that: “There is no agreement on the definition [of terrorism – *M. T.*], no systematic analysis of fragmented data, no applicable game models ...in fact, we cannot even say with any certainty whether the phenomenon is on the rise” [48, p. 29]. Understanding terrorism as a global problem of the present and finding out the solution against it is an important epistemological task that requires an immediate settlement. “Terrorism is a systemic phenomenon, in which ideological, political, moral-value, psychological, ethno-cultural and other subsystems are united”, – note B. Sidorov and V. Kirshin [49, p. 105]. In addition, the genesis of this phenomenon shows its significant transformation: the forms of committing terrorist acts are changing, there is a shift in the sphere of the target impact of terrorists, changes in their methods

of operation, features of organizational construction, etc. Terrorism also has much in common with other forms of social protest and violence – by aggression, armed struggle, military conflicts of varying degrees of intensity, guerrilla actions, sabotage, etc. [50]. Table 1 presents the main characteristics of terrorism, guerrilla and conventional war as modes of violent struggle [51].

Table 1.

Characteristics of Terrorism, Guerrilla and Conventional War as Modes of Violent Struggle

	Conventional war	Guerrilla	Terrorism
Unit size in battle	Large (armies, corps, divisions)	Medium (platoons, companies, battalions)	Small (usually less than ten persons)
Weapons	Full range of military hardware (air force, armor, artillery, etc.)	Mostly infantry-type light weapons but sometimes artillery pieces as well	Hand guns, hand grenades, assault rifles and specialised weapons, e.g., car bombs, remote-control bombs, barometric pressure bombs
Tactics	Usually joint operations involving several military branches	Commando-type tactics	Specialised tactics: kidnapping, assassinations, carbombing, hijacking, barricade-hostage, etc.
Targets	Mostly military units, industrial and transportation infrastructure	Mostly military, police and administration staff, as well as political opponents	State symbols, political opponents, and the public at large
Intended impact	Physical destruction	Mainly physical attrition of the enemy	Psychological coercion
Control of territory	Yes	Yes	No

Uniform	Wear uniform	Often wear uniform	Do not wear uniform
Recognition of war zones	War limited to recognised geographical	War limited to the country in strife	No recognised war zones. Operations carried out zones world-wide
International legality	Yes, if conducted by rules	Yes, if conducted by rules	No
Domestic legality	Yes	No	No

Unfortunately, at the UN level, no agreement has yet been reached on the unequivocal definition of terrorism [52, p. 120–132]. American researchers of terrorism emphasize that this phenomenon is easier to describe than to give it a clear, unambiguous interpretation. This is how American researcher Brian Jenkins approaches the interpretation of this concept. Terrorism, he stresses, “is defined by the nature of the act, not by the identity of the perpetrators or the nature of their cause. All terrorist acts are crimes – murder, kidnapping, arson. Many would also be violations of the rules of war, if a state of war existed. All involve violence or the threat of violence, often coupled with specific demands. The violence is directed mainly against civilian targets. The motives are political. The actions generally are carried out in a way that will achieve maximum publicity. The perpetrators are usually members of an organized group, and unlike other criminals, they often claim credit for the act. And finally the act is intended to produce effects beyond the immediate physical damage” [53, p. 2–3]. Richard A. Falkenrath in his definition of terrorism also emphasizes the religious aspect. Terrorism for him – “is typically defined as premeditated violence used to achieve specific political, social, or religious objectives by instilling fear among the general public” [54, p. 149]. V. Yemelyanov in his monograph “Terrorism – as a phenomenon and as a crime” gives a definition of terrorism, which emphasizes the political and legal aspect of the phenomenon: “Terrorism is a publicly-made, generally dangerous act or threat, aimed at intimidating a population or social groups, with a view to directly or indirectly influencing or rejecting any decision in the interests of terrorists” [55, p. 28]. According to experts, among the definitions of terrorism, the following looks interesting: “Terrorism is the use of non-state violence or threats of violence in order to cause panic in society, to weaken and even to overthrow the government and cause political changes; it is aimed at destabilizing state regimes, disturbing people’s concerns through their defenselessness against the threat of violence, the change as a result of this state power in the country, on the exercise of other political, religious or ethnic aspirations” [56, p. 7]. Although this definition of terrorism is not perfect.

However, the definition of terrorism itself is very important [57, p. 345]. Identifying any action as a terrorist means not just claiming that it has certain characteristics but also condemning it. Let's try to clarify a number of points related to the definition of terrorism. Each definition must contain the essential features of the phenomenon. In our view, when it comes to terrorism, then, firstly, it refers to violence. It is well presented Alex P. Schmid in Table 2 [58, p. 58–59].

Table 2.

The Spectrum of Political Action

State of Peace	
State actor	Non-state actor
<i>Conventional Politics</i>	
I. Rule of Law (routinized rule, legitimated by tradition, customs, constitutional procedures)	I. Opposition politics (lobbying among power holders, formation of opposition press and parties, rallies, electoral contest, litigation [use of courts for political struggle])
<i>Unconventional Politics</i>	
II. Oppression (manipulation of competitive electoral process, censorship, surveillance, harassment, discrimination, infiltration of opposition, misuse of emergency legislation)	II. Non-violent action (social protest for political persuasion of rulers and masses; demonstrations to show strength of public support; non-cooperation, civil disobedience, and other forms of non-violent action)
<i>Violent Politics</i>	
III. Violent repression for control of state power	III. Use of violence for contestation challenging state power
III.1. (political justice. political imprisonment)	III. 1. Material destruction
III. 2. Assassination	III. 2. Assassination. (individuated political murder)
III. 3. State-terrorism (torture, death squads, disappearances, concentration camps)	III. 3. Terrorism (de-individuated political murder)
III. 4. Massacres	III. 4. Massacres
III. 5. Internal war	III. 5. Guerrilla warfare
III. 6. Ethnocide/politicide/genocide	III. 6. Insurgency, Revolution (if successful)
<i>State of War</i>	

There were three types of theories explaining the sources of violence [59]. The first type combines the concepts that draw violence from the nature of man. The whole history of human civilization is connected with violence. “The very first law of nature, – wrote V. Soloviev, – is the struggle for existence. All nature lives in the constant hostility of creatures and forces, in their wicked perturbations and the charms of someone else’s life. Every creature in our world, from the smallest particles of dust to humans, speaks about one thing all of its natural life: I exist, and everything else here is only for me. Facing another one, he says to him: if I exist, then you can no longer exist, you have no place next to me. And everyone ... want all to destroy and exterminated by all. The confrontation between each and every one inevitably ends with the death of everyone – a hostile environment, finally tearing its existence and pushing it out of life, the struggle ends in death and decay...” [60, p. 71–72]. With this approach, it is assumed that there are innate tendencies, instincts (death instinct, sexual instinct), pushing people to violence. To this type can be attributed, and philosophical concepts that explain the violence inherent in man by the will to power, domination. So, Finnish researcher Tatu Vanhanen emphasizes that people must fight for power, because this is the ultimate way to distribute control over resources [61, p. 17], and therefore to a better life.

The second type of theory explains the use of violence by the economic and social conditions of society. Even Aristotle noted that the basis of violence is the inability of the authorities to establish equality in society [62, p. 420–422, 577]. Economic and social inequality causes the differentiation of society into groups, social classes and, accordingly, contradictions and struggle between them. K. Marx, F. Engels and their followers substantiated the class antagonisms that exist in society, social inequality and exploitation. The overcoming of these antagonisms is through the establishment of social equality or, in any case, the alleviation of inequality. Accordingly, the permissible limits of differences in living standards of different classes are determined to ensure the stability of public life. Many contemporary social scientists also tend to conclude that there is a link between violence and inequality. So, Ralph Dahrendorf writes that inequality and power continue to be powerful factors in the clash of interests and struggle [63, p. 47]. Y. Antonyan stressed that today’s terrorism “is not only the collision of religions, nations, civilizations, but also antagonism between the poverty of often potentially wealthy regions and the wealth of developed countries. But here, not only the very poverty itself, but also the driving force, advocates a sense of its greatest social injustice” [64, p. 337]. Professor Pak Hun concluded that inequality in income is the most important reason for political violence on materials from 62 countries of the world [65, p. 8].

The third type of theories relates violence to the dynamics of conflict. In any society there are competing groups – economic, political, and spiritual. The initial

state of competing groups and individuals is a potential conflict. It becomes real when the competitive state is personified when each individual begins to confront each other. This is precisely the stage when violence becomes very likely. The conflict finds its solution in the victory of one of the conflicting parties. A new hierarchy is being approved. There is a period of adaptation to the situation. This is the period when new competing groups are formed. Conflict resolution history repeats over and over again. According to P. Shikhirev, the history of the development of social conflicts and the forms of violence used in them can be divided into three main stages [66, p. 28–29]. The first involves the use of direct physical abuse. Primitive man sought to destroy another person or group if they prevented him from living. During the period of slavery, a man realized that it was better not to kill the enemy, but to make him work for himself. The second stage is political. Its content is the dominance of some social groups over others. At this stage, the principle of “agree, or I’ll kill you” dominates. The third, economic stage is based on a wide mutually beneficial social exchange. The basic principle of interaction at this stage is “give me this, and I will give you that”. In parallel with these three methods of solving social conflicts (physical, political, economic) ideological and moral principles of interaction of people based on ethnic, value and legal norms were formed.

Conventional violence has two main interpretations: coercion and the use of physical force [67, p. 11–30]. In some philosophical works, violence is interpreted as limiting a person’s physical and spiritual abilities, suppressing his free will. In the Italian Philosophical Encyclopedia, violence is defined as an act committed from outside against spontaneous attraction and natural movement. A. Getman, M. Panov, V. Tatsiy emphasize that violence is any restriction of fundamental human rights. The understanding of violence as an obligatory restriction of human freedom is also characteristic of some Russian researchers. Thus, Abdusalam Guseynov defines violence as “the usurpation of free will” [68, p. 9]. The most common approach to violence distinguishes those authors for whom it is synonymous with everything that harms a person.

System analysis allows us to find out the functions of violence, which are largely due to the degree of awareness of their actions by actors of violence and the ultimate goal of violence. There are so-called irrational and rational violence. The first is the process of mental disorientation (aggression), with the object subjected to substitution and violence is an end in itself (the catharsis function of violence). “Rational” violence, on the contrary, has a pronounced social or political function and is one of many means. It is worthwhile to distinguish between instrumental and symbolic (or “communicative”) violence. Instrumental violence pursues a specific goal, often used as a means of forming power or redistributing it (for example, the terrorist nature of the early phase of Italian fascism and a number of movements in

developing countries). Therefore, violence performs an instrumental function, if used for the purpose of existential destruction in the name of creating a religious, ethnic, racial or social homogeneity of society. Symbolic violence, on the contrary, is aimed not at the realization of the goal, but at the addition of the consciousness created by the propaganda of a certain image. For a society undergoing systemic transformation, it is important to remember that the phenomenon of violence in its current form has a completely new, unusual character unlike all past eras, because it is a product of a society of a qualitatively different nature, namely, a society defined as post-industrial. For such a society, the special terrorist activities of its individuals and groups were particularly characteristic.

In terms of identifying the features of violence in the commission of terrorist acts, two points must be emphasized: explicit and latent elements of violence. An explicit element of violence is connected with the implementation of direct terrorist acts, which can cause people to die, houses getting destroyed, planes, trains, etc. explode. In today's conditions, the nature of the objects of terrorist attacks and the forms of these attacks are sharply spreading. But the main threat from terrorists remains a threat to the lives and safety of people. It should be noted that the distinctive feature of modern terrorism is that it has a distinction between the immediate victim of violence and the group being the object of influence and the purpose of violence, and the degree of cruelty from this does not diminish, and perhaps even more. According to Hans Schneider, "terrorism is a process of transforming people into non-people... Terrorists are insensitive to the suffering of their victims, distanced themselves from them and predefined their criminal behavior, which causes harm to the victims. For them, the victims of terrorism are at best bargain objects, tools for achieving the goal" [69, p. 443]. Most forms of armed violence characteristic of terrorism are not its monopoly, same as their use is not evidence of what is just about terrorist practice. Here the main thing is, with what purpose these violent actions are carried out. Motives and orientation are very important in the analysis of terrorist acts. Hence, one more distinguishing feature of terrorism, which is that it combines a high level of political motivation with low participation of the masses.

The latent element of violence is related to the fact that a terrorist act launches a mechanism for coercion of people to do as terrorists demand it, to influence state structures in order to put into practice those demands that were forwarding by them, creating an atmosphere of fear and hopelessness in society. Thomas Hobbes wrote about such consequences of violence: "The worst thing is that there is an eternal fear and constant danger of violent death, and human life is lonely, poor, hopeless, stupid and short-lived" [70, p. 96]. The execution of the attack does not cover the content of terrorist acts, and they do not end at the end of the combat operation. Their main goal is not just the commission of mass killings, the elimination of

individuals, material damage, etc., but the achievement of social resonance, intimidation of peoples and governments. Terrorism is not only a form of political violence, but also a form of political communication. Although intimidation in the past, characteristic of invasions, has often been in the shadow, since terrorism has become organized, ideologically sound and systematic, this function is even more pronounced. Preventive intimidation by terrorist acts applies to everyone: workers, bankers, employees, officials in ministries. Everyone, absolutely everyone should feel their insecurity in the face of constant evil, the variability of modern life. With the help of terrorist acts in a society, hysteria of fear, hopelessness, distrust of certain social groups, and sometimes entire nations, is manifested, which manifests itself in the growth of aggressiveness in society. Consequently, violent acts acquire the character of terrorist, if they are aimed at creating an atmosphere of fear and hopelessness. In this case, the system of terrorist means includes not only actions that directly threaten the lives and safety of people, but also bloodless preventive operations that intimidate people – arson or explosions in abandoned premises – shops, offices, headquarters of political parties, industrial enterprises, etc.

Atmosphere of fear often causes an increase of aggression in society, awakens an evil, destructive element in man. Aggressiveness is inherent in man since ancient times. The “evil inclination” as well as the “good inclination” is an integral part of the human world. Terrorism is one of those triggers that reproduce the growth of aggression and violence in society, the growth of dissipative processes.

The emphasis on the explicit and latent components of terrorist activity allows to capture the fact that the explicit component of terrorist acts largely shows the instrumental function of a terrorist act as a phenomenon specific to violence; the latent component shows the genesis and dynamics of such a phenomenon as an increase in fear, a lack of output in society, and the growth of entropy processes in it.

Analysis of the main characteristics of terrorism allows us to formulate our vision of terrorism. Terrorism is a social phenomenon that is based on the use or threat of violence in the form of a terrorist act in order to create an atmosphere of fear and hopelessness in society in order to achieve the goals of terrorist actors.

Conclusions of the research. Consequently, terrorism is multifaceted, does not stop at what has been achieved and is constantly evolving, since the social phenomenon is very complex, its origin and development depend on many factors, among which, in our opinion, the most important are cultural, geopolitical, socio-economic, religious and psychological [41, p. 44–101]. Of course, they do not exhaust the whole variety of factors influencing the emergence and development of this social phenomenon, but they create the outlines of a sociocultural matrix that reflects the most important features of terrorism. Thus, we can argue that terrorism as a social phenomenon is a multicausal, because of its destructive power, it represents a serious threat to society and the individual.

REFERENCES

1. Abrahms, M., Beauchamp, N., Mroszczyk, J. (2017). What Terrorist Leaders Want: A Content Analysis of Terrorist Propaganda Videos. *Studies in Conflict & Terrorism*, 40 (11), 899–916.
2. Abrahms, M., Conrad, J. (2017). The Strategic Logic of Credit Claiming: A New Theory for Anonymous Terrorist Attacks. *Security Studies*, 26(2), 279–304.
3. Abrahms, M., Mierau, J. (2017). Leadership Matters: The Effects of Targeted Killings on Militant Group Tactics. *Terrorism and Political Violence*, 29(5), 830–851.
4. Abrahms, M., Ward, M., Kennedy, R. (2018). Explaining Civilian Attacks: Terrorist Networks, Principal-Agent Problems and Target Selection. *Perspectives on Terrorism*, 12(1), 23–45.
5. Ahmed, R. (2018). Terrorist Ideologies and Target Selection. *Journal of Applied Security Research*, 13(3), 376–390.
6. Akcinaroglu, S., Tokdemir, E. (2018). To Instill Fear or Love: Terrorist Groups and the Strategy of Building Reputation. *Conflict Management and Peace Science*, 35(4), 355–377.
7. Alakoc, B. P. (2017). Competing to Kill: Terrorist Organizations versus Lone Wolf Terrorists. *Terrorism and Political Violence*, 29(3), 509–532.
8. Alonso, R. (2016). Terrorist Skin, Peace-Party Mask: The Political Communication Strategy of Sinn Fein and the PIRA. *Terrorism and Political Violence*, 28(3), 520–540.
9. Angstrom, J. (2017). Escalation, Emulation, and the Failure of Hybrid Warfare in Afghanistan. *Studies in Conflict & Terrorism*, 40(10), 838–856.
10. Brennan, A. M. (2018). *Transnational Terrorist Groups and International Criminal Law*. Abingdon: Routledge.
11. Crenshaw, M., LaFree, G. (2017). *Countering Terrorism*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
12. Giustozzi, A. (2018). *The Islamic State in Khorasan: Afghanistan, Pakistan and the New Central Asian Jihad*. London: Hurst.
13. Goertz, S. (2017). *Islamistischer Terrorismus: Analyse – Definitionen – Taktik*. Heidelberg: C. F. Muller.
14. Goertz, S. (2018). *Der neue Terrorismus: Neue Akteure, neue Strategien, neue Taktiken und neue Mittel*. Wiesbaden: Springer VS.
15. Hamm, M. S., Spaaij, R. (2017). *The Age of Lone Wolf Terrorism*. New York: Columbia University Press.
16. Hashim, A. S. (2018). *The Caliphate at War: The Ideological, Organisational and Military Innovations of Islamic State*. London: Hurst.
17. Haywood, T. J. (2017). *Determinants of Terrorist Target Selection: A Quantitative Analysis*. Master's Thesis, University of Central Florida, Orlando, United States. Retrieved from <http://purl.fcla.edu/fcla/etd/CFE0006744>.
18. Hoffman, B., Reinarés, F. (Eds.) (2014). *The Evolution of the Global Terrorist Threat: From 9/11 to Osama bin Laden's Death*. New York: Columbia University Press.
19. Jenkins, B. M. (2017). *The Origins of America's Jihadists*. Santa Monica: RAND Corporation.

20. Jones, S. G. (2017). *Waging Insurgent Warfare: Lessons from the Vietcong to the Islamic State*. New York: Oxford University Press.
21. Kamolnick, P. (2017). *The Al-Qaeda Organization and the Islamic State Organization: History, Doctrine, Modus Operandi, and U. S. Policy to Degrade and Defeat Terrorism Conducted in the Name of Sunni Islam*. Carlisle: Strategic Studies Institute (SSI); U. S. Army War College Press.
22. Kapur, S. P. (2017). *Jihad as Grand Strategy: Islamist Militancy, National Security, and the Pakistani State*. New York: Oxford University Press.
23. LaFree, G., Dugan, L., Miller, E. (2015). *Putting Terrorism in Context: Lessons from the Global Terrorism Database*. Abingdon: Routledge.
24. LaFree, G., Freilich, J. D. (Eds.) (2017). *The Handbook of the Criminology of Terrorism*. Chichester: Wiley-Blackwell.
25. Laqueur, W. (1977). *Terrorism*. London: Weidenfeld and Nicolson.
26. Martin, M. (Ed.) (2011). *The SAGE Encyclopedia of Terrorism*. Second Edition. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Reference.
27. Martin, S., Weinberg, L. (2017). *The Role of Terrorism in Twenty-First-Century Warfare*. Manchester: Manchester University Press.
28. McPhee, M. R. (2017). *Maximum Harm: The Tsarnaev Brothers, the FBI, and the Road to the Marathon Bombing*. Lebanon: ForeEdge.
29. Micuda, K. M. (2017). *Combat Branding and the Islamic State: A Missing Link to Generating a Terrorist Recruit Profile*. Doctoral Thesis, Fielding Graduate University, Santa Barbara, United States. Retrieved from <https://pqdtopen.proquest.com/pubnum/10258582.html>.
30. Morris, T. (2017). *Dark Ideas: How Neo-Nazi and Violent Jihadi Ideologues Shaped Modern Terrorism*. Lanham: Lexington Books.
31. Muro, D. (Ed.) (2018). *When Does Terrorism Work?* Abingdon: Routledge.
32. Nesser, P. (2018). *Islamist Terrorism in Europe*. Revised & updated ed. London: Hurst.
33. Schmid, A. P. (Ed.) (2011). *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. New York: Routledge.
34. Soufan, A. H. (2017). *Anatomy of Terror: From the Death of bin Laden to the Rise of the Islamic State*. New York: W. W. Norton & Company.
35. Stenersen, A. (2017). *Al-Qaida in Afghanistan*. Cambridge: Cambridge University Press.
36. Vermaat, E. (2018). *Terreur Aanslagen in Europa door Radicale Moslims*. Soesterberg: Aspekt Publishing.
37. Wilkinson, P. (1974). *Political terrorism*. London: Macmillan; New York: Halsted Press.
38. Yeşiltaş, M., Kardaş, T. (Eds.) (2018). *Non-State Armed Actors in the Middle East: Geopolitics, Ideology, and Strategy*. Cham: Palgrave Macmillan / Springer Nature.
39. Antypenko, V. F. (2011). *Mizhnarodna kryminolohiia: dosvid doslidzhennia teroryzmu: monohrafiia*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
40. Bielianska, V. V. (2014). *Ideolohiia teroryzmu: pokhodzhennia i typolohichni vymiry: monohrafiia*. Luhansk: Virtualna realnist [in Ukrainian].

41. Gorlach, N. I., Trebin, M. P. (Eds.) (2006). *Sovremennyy terrorizm: uchebnoe posobie dlja vysshej shkoly*. Har'kov: Timchenko [in Russian].
42. Hryshchuk, V. K. (Ed.) (2011). *Teroryzm: teoretyko-prykladni aspekty: navch. posib*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
43. Kantsir, V. S. (2011). *Teroryzm u suchasnomu hlobalizatsiinomu prostori: filosofsko-pravovyi vymir: monohrafiia*. Lviv: Krai [in Ukrainian].
44. Krutov, V. V., Musiienko, I. I., Yemelianov, V. P. (Eds.) (2015). *Teroryzm: vyznachennia i sutnist: monohrafiia*. Kyiv: Natsionalna akademiia SBU [in Ukrainian].
45. Leonov, B., Vasylyshyn, B. (2015). Teroryzm yak riznovyd sotsialnoho konfliktu. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 2, 66–71 [in Ukrainian].
46. Trebin, M. (2004). Terrorizm kak destruktivnyiy modus byitiya. *Psihologiya terroristov i seriynyih ubiyts: Hrestomatiya – Psychology of terrorists and serial killers: Chrestomathy* (Pp. 230–252). Minsk: Harvest [in Russian].
47. Whittaker, D. J. (2004). *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*. London; New York: Routledge.
48. Baev, P. K. (2003). Examining the 'terrorism-war' dichotomy in the 'Russian-Chechnya' case. *Contemporary Security Policy*, 24(2), 29–46.
49. Sidorov, B. V., Kirshin, V. G. (2010). Terrorizm v ugolovnom prave: opredelenie, zakonodatel'naja reglamentaciya i voprosy sovershenstvovaniya zakonodatel'stva. *Vestnik jekonomiki, prava i sociologii – Bulletin of Economics, Law and Sociology*, 3, 104–111 [in Russian].
50. Trebin, M. P. (2017). Viina i teroryzm: symbiotychni vidnosyny. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: istoriia, politolohiia – Bulletin of the Mariupol State University. Series: history, political science*, 18, 365–373 [in Ukrainian].
51. Merari, A. (1993). Terrorism as a Strategy of Insurgency *Terrorism and Political Violence*, 5(4), 213–251. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/254267590_Terrorism_as_a_Strategy_of_Insurgency.
52. Cassese, A. (2003). *International Criminal Law*. Oxford; N. Y.: Oxford University Press.
53. Jenkins, B. M. (1980). *The Study of Terrorism: Definitional Problem*. Santa Monica, Calif.: Rand Corp.
54. Falkenrath, R. A. (2001). Problems of Preparedness: U. S. Readiness for a Domestic Terrorist Attack. *International Security*, 25(4), 147–186.
55. Emel'janov, V. P. (1999). *Terrorizm – kak javlenie i kak sostav prestuplenija*. Har'kov: Pravo [in Russian].
56. Krajnev, A. (1997). Terrorizm – global'naja problema sovremennosti. *Zarubezhnoe voennoe obozrenie – Foreign military review*, 6, 5–8 [in Russian].
57. Marks, S., Clapham, A. (2005). *International Human Rights Lexicon*. Oxford; New York: Oxford University Press.
58. Schmid, A. P., Jongman, A. J., Stohl, M., et al. (1988). Political terrorism: a new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, and literature / foreword by

- I. L. Horowitz. Amsterdam; New York: North-Holland Pub. Co.; New Brunswick (USA): Transaction Books, distributors for the Western Hemisphere.
59. Skvorcov, L. V. *Obshhestvo i nasilie*. Retrieved from <http://www.politic.donetsk.ua/terror/terror013.shtml> [in Russian].
60. Solov'ev, V. (1982). *Duhovnye osnovy zhizni: (Spiritual Fundaments of Life)*, 1882–1884. Fototip. izd. Brjussel': Zhizn' s Bogom [in Russian].
61. Vanhanen, T. (1979). *Power and the Means of Power: a Study of 119 Asian, European, American, and African States, 1850–1975*. Ann Arbor: University Microfilm International.
62. Aristotel' (1983). *Politika*. Works: in 4 volumes. Vol. 4 (Pp. 375–644). Moskva: Mysl' [in Russian].
63. Dahrendorf, R. (1988). *The Modern Social Conflict: an Essay on the Politics of Liberty*. London: Weidenfeld and Nicolson.
64. Antonjan, Ju.M. (2004). *Kriminologija*. Izbrannye lekicii. Moskva: Logos [in Russian].
65. Midlarsky, M. I. (Ed.) (1986). *Inequality and Contemporary Revolutions*. Denver, Colo.: University of Denver.
66. Shihirev, P. (1992). Psihika i moral' v konflikte. *Obshhestvennye nauki i sovremennost' – Social Sciences and Modernity*, 3, 27–37 [in Russian].
67. Dmitriev, A. V., Zalyzin, I. Ju. (2000). Nasilie: socio-politicheskij analiz. Moskva: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJeN) [in Russian].
68. Gusejnov, A. (1995). Moral'naja demagogija kak forma apologii nasilija. *Voprosy filosofii – Philosophy issues*, 5, 2–17 [in Russian].
69. Shnajder, G. J. (1994). *Kriminologija / Per. s nem.* Moskva: Progress – Univers [in Russian].
70. Gobbs, T. (1991). Leviafan, ili materija, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo. *Works in 2 volumes*. Vol.2, Pp. 3–350. Moskva: Mysl' [in Russian].

Требин Михаил Петрович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ФЕНОМЕН ТЕРРОРИЗМА: ПОНИМАНИЕ СУЩНОСТИ

Раскрывается сущность феномена терроризма и обосновываются его основные признаки. К существенному признаку терроризма относится прежде всего насилие. Рассмотрены три типа теорий, объясняющих источники насилия: первый тип объединяет те концепции, которые выводят насилие из природы человека; второй – выводит применение насилия из экономических и социальных условий жизни общества; третий – связывает насилие с динамикой конфликта. При осуществлении террористических действий следует учитывать явный и латентный элементы насилия. Явный элемент насилия связан с осуществлением непосредственных террористических актов, латентный элемент насилия связан с тем, что террористи-

ческий акт запускает механизм принуждения людей делать так, как этого требуют террористы. Предлагается авторская дефиниция терроризма.

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, насилие, война, дефиниция терроризма.

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ФЕНОМЕН ТЕРОРИЗМУ: РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ

Постановка проблеми. Сучасний світ після подій 11 вересня 2001 р. живе з розумінням того, що поряд з глобальними проблемами, які вже були усвідомлені людством наприкінці ХХ ст. (загроза ядерної війни, забруднення навколишнього середовища, зміна клімату, бідність і злидні в окремих регіонах планети), виникла ще одна загроза, яку теж можна віднести до глобальних, – тероризм. Тероризм багатопликий і різноманітний, він трансформується разом з людством, він мімікрує під боротьбу з несправедливістю, нерівністю, пригнобленням, національно-визвольну боротьбу та інші соціально-політичні процеси, які можуть бути сприйняті амбівалентно. Тому проникнення в сутність тероризму, осмислення причин, способів і методів його боротьби, є особливо актуальним для України, яка вже п'ятий рік як стала об'єктом «гібридної» війни, у ході якої супротивник широко використовує терористичні акти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен тероризму став особливо активно досліджуватися вченими після трагедії в Америці, хоча і раніше він перебував у полі їх зору. Але лише за останні півтора десятиліття написано сотні книг і тисячі статей на цю тему, видані десятки енциклопедій, які досліджують дане явище. Серед вчених, які досліджують сутність, природу, форми і методи боротьби з тероризмом можна назвати таких дослідників за кордоном як М. Абрамс, А. Бреннан, С. Гоерц, Б. Гоффман, Б. Дженкінс, Л. Дуган, М. Креншоу, Д. Фрейліч, М. Хамм, А. Хашим та ін. Велику увагу дослідженню тероризму приділяли й українські вчені, такі як В. Антипенко, О. Бардін, А. Деменко, В. Ємельянов, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Мандрагеля, І. Мусієнко та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є спроба проникнути у сутність феномену тероризму і запропонувати дефініцію тероризму.

Виклад основного матеріалу. Осмислення тероризму як глобальної проблеми сучасності і з'ясування боротьби з ним є важливим гносеологічним завданням, що вимагає негайного розв'язання. Крім того, генезис даного явища свідчить про його значну трансформацію: змінюються форми здійснення терористичних актів, відбувається зсув у полі цільового впливу терористів, змінюються методи їх діяльності, особливості організаційного будівництва та ін. Тероризм також має багато спільного з іншими формами соціального протесту і насильства – агресією, збройною боротьбою, військовими конфліктами різного ступеня інтенсивності, партизанськи-

ми діями, диверсіями тощо. У сучасній науковій літературі існує понад сто визначень тероризму. Хоча на рівні ООН на сьогодні не досягнуто жодної домовленості про визначення цього поняття. Американські дослідники тероризму підкреслюють, що це явище легше описати, ніж дати йому чітке, однозначне тлумачення.

Однак саме по собі визначення тероризму дуже важливе. Визначити будь-яку дію як терористичну означає не просто стверджувати, що вона має певні характеристики, але і засудити її. Спробуємо уточнити ряд моментів, пов'язаних із дефініцією тероризму. Кожне визначення повинне містити в собі істотні ознаки явища. На наш погляд, коли говориться про тероризм, то, по-перше, до таких ознак належить насильство. Склалися три типи теорій, що пояснюють джерела насильства. Перший тип поєднує ті концепції, що виводять насильство з природи людини. Другий тип теорій виводить застосування насильства з економічних і соціальних умов життя суспільства. Третій тип теорій зв'язує насильство з динамікою конфлікту.

Звичайне насильство має два основні трактування: примус і застосування фізичної сили. Системний аналіз допускає з'ясування функцій насильства, які значною мірою зумовлені ступенем усвідомлення своїх дій суб'єктами насильства й остаточною метою насильства. Розрізняють так зване ірраціональне і раціональне насильство, а також інструментальне і символічне (чи «комунікативне») насильство.

З погляду з'ясування особливостей насильства при здійсненні терористичних діянь варто акцентувати два моменти: явний і латентний елементи насильства. Явний елемент насильства пов'язаний із здійсненням безпосередніх терористичних актів, унаслідок яких гинуть люди, руйнуються будинки, вибухають літаки, потяги тощо. Латентний елемент насильства пов'язаний з тим, що терористичний акт запускає механізм примусу людей робити так, як цього вимагають терористи, впливати на державні структури з метою реалізації на практиці тих вимог, що висувують терористи, створює в суспільстві атмосферу страху та безвиході. Акцентування уваги на явному і латентному компонентах терористичної діяльності дозволяє зафіксувати те, що явний компонент терористичних дій значною мірою показує інструментальну функцію терористичного акту як явища видового стосовно насильства; латентний компонент показує генезу і динаміку такого явища, як наростання страху, безвиході в соціумі, зростання ентропійних процесів у ньому.

Аналіз суттєвих ознак тероризму дозволяє сформулювати своє бачення тероризму. Під тероризмом розуміється соціальне явище, засноване на використанні чи загрози використання насильства у вигляді терористичного акту з метою нагнітання атмосфери страху і безвиході в суспільстві в ім'я досягнення мети суб'єктів терористичної діяльності.

Висновки. Отже, тероризм – багатолікий, не зупиняється на місці, а постійно розвивається, як соціальне явище він має дуже складну природу, його виникнення і розвиток залежать від багатьох чинників, завдяки своїй деструктивності та руйнівності він є серйозною загрозою для суспільства й особистості.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, насильство, війна, дефініція тероризму.

Барабаш Олег Васильович, кандидат філософських наук, доцент,
докторант Харківського національного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди, Україна
e-mail: Oleg. V. Barabash@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8479-8926

КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ І СКЛАДНОЩІ ЛІБЕРАЛІЗМУ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються зони проблемності сучасних шляхів розвитку демократії і лібералізму, «критичні стики» щодо їх подальшого взаємозв'язку, підкреслюється неоднозначна роль популізму в контексті перспективи демократичних процесів, позначаються центри можливих кореляцій політичних зрушень, можливі тенденційності змін.

Ключові слова: криза демократії, лібералізм, популізм, політичні режими, транзит, ліберальна гегемонія, геополітика, критичні стики.

Постановка проблеми. Щорічний звіт міжнародної правозахисної неурядової організації Freedom House знову зафіксував поглиблення тенденції до зменшення рівня демократичності в сучасному світі. Згідно з представленими даними – Freedom in the World 2018 і Freedom in the World 2019 (символічно виглядають назви доповідей «Democracy in Crisis» [1] та «Democracy in Retreat» [2]) в період з 2005 до 2018 р. доля невольних країн зросла до 25%, а доля вільних знизилася до 45% [1]. Окрім параметрів, які традиційно висвітлюють ситуацію з рівнем демократичності в окремих країнах, позначено й змістовні зрушення сьогодення, що здатні суттєво переформатувати динаміку подальшого розвитку, його якісне спрямування. Криза демократії пов'язується зі зміною балансу сил на глобальному рівні. Доля міжнародного впливу, що належить високоіндустріалізованим демократіям, зменшується в міру збільшення впливу Китаю, Індії, інших нових індустріальних економік, представлених у країнах, які не відповідають запитам демократії, її стандартам й класифікуються як невольні або частково вільні (зростання Китаю відзначається як найбільш приголомшливе: ВВП на душу населення збільшився в 16 разів із 1990 до 2017 р. і з цих причин його політичний режим виступає як один з орієнтирів щодо розбудови системи інституційних коор-

динат іншими країнами). Лідер демократичного світу – США – коректує свій міжнародний курс у напрямі часткового відсторонення від справ просвітництва й поширення демократичних цінностей, зменшення свого представництва в проєктах демократичного й навіть просто загальноконсолідованого світового характеру (захист довкілля у зв'язку з глобальним потеплінням тощо) із зосередженням на внутрішніх справах. США також певною мірою проходять через чергове випробування на зрілість й непорушність демократії на національно-державницькому рівні за президентства Д. Трампа, стиль керівництва якого в окремих відношеннях виглядає, щонайменше, незвичайним (і це дає підстави позначати його окремими дослідниками як популістського [3]). На наш погляд, сучасна криза демократії має бути досліджена на змістовних розломах сучасності, в широких контекстах взаємовпливів демократії й лібералізму, зростання популістських тенденцій у світі, посилення авторитаризму й кризи ліберальної інституційності, моделі проєкту міжнародного права, в умовах новітніх геополітичних змін та стратегічних перетворень інтересів із метою з'ясування оптимальних шляхів й ресурсів подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних авторів, що займаються дослідженням проблематики: політичних режимів і процесів демократизації, шляхів лібералізму й поширення популізму в сучасному світі, – відзначимо перш за все роботи Г. М. Куц, І. О. Поліщука, В. І. Чигрінова [4–6]. Сучасні виміри конфліктності й концептуалізація змістовних підвалин і форм та наслідків конфлікту, потенційні загрози й шляхи подолання кризових явищ – ця тематика є предметом особливої уваги в дослідженнях І. Д. Денисенко, М. П. Требіна [7–11]. На наш погляд, слід підкреслити й аналіз актуальних складнощів демократичного розвитку, становлення інституцій демократичних політичних режимів у контекстах *політична етика – політичні процеси* в публікаціях В. Л. Погрібної та небезпеки непотизму, що проаналізовані в роботах О. М. Сахань [12; 13]. Серед зарубіжних авторів щодо предметної площини даного дослідження виділимо авторів, які сконцентровані на вивченні саме тенденції антидемократичності сучасності – Джейсон Бреннан, Лукан Вей, Ларрі Даймонд, Патрік Дж. Денін, Ян Зелонка, Даніель Зіблатт, Стівен Левицький, Девід Рансіман та ін. [14–19]. Розвиток популізму, його змісту й форм прояву, наслідків поширення – коло цих питань висвітлено в останніх роботах Яші Монка, Джордан Кайл, Лімор Гюлчін, Еріка Кауффмана, Наді Урбінаті та ін. [20–24].

Мета і завдання роботи. Мета даної роботи – з'ясувати, де в сучасному світі починаються розходження між лібералізмом й демократією. Завдання – вийти на розуміння загроз й можливих позитивів ствердження популізму, позначити місця і змістовні центри критичних стиків, проявів або «проривів»

перспективи щодо політичних процесів, ціннісно-орієнтаційних зрушень, інституційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих результатів.

Свого часу, аналізуючи причини й фактори поширення демократії, Адам Пшеворський вказував, що шлях має значення не менше, ніж вихідний пункт руху – *ancien regime* формують модальності й вектори переходу до демократії, але в пункті призначення усі шляхи сходяться. Переходи до демократії, які він згадує, відбулися подібно хвилі, і це означає, що їх супроводжували одні й ті ж політичні та ідеологічні умови [25, с. 62–76]. За А. Пшеворським, демократичні перетворення несуть у собі відбиток, інституційний слід моменту переобладнання системи, її переналаштування, задають темпоральність і модальність подій, але, зрештою, самі інституційні фактори не виступають як вирішальні. Звертаючись до сучасних теоретичних розглядів транзитів, відзначимо, що, по-перше, слідом за Т. Каротерсом проглядається відхід від концепції переходу, де демократичні перетворення виглядають послідовним й єдино логічним перебігом подій в усьому світі (ліберальний концепт кінця історії) і, по-друге, сама технологія транзиту й орієнтованість на кінцевий результат, не визнаються (не зважаючи на авторитетність прихильників інституціональних підходів) залежними винятково від інституційних трансформацій – встановлення певної інституційної системи, слідування верховенству закону й укріплення державності не обов'язково детермінують потрібний результат. Сам А. Пшеворський відзначав, що події видаються зрозумілими, коли вже маємо результат – *ex post* – і можемо проаналізувати усю сукупність чинників, але значно важче передбачити поступ трансформацій й особливості їх сумарного підсумку в ситуації *ex ante*. Серед висновків, що роблять у статті, присвяченій аналізу транзитних реформаційних процесів у Латинській Америці Скотт Майнварінг та Тімоті Скаллі – ні один набір формальних інститутів явно не перевершує інші в просуванні успішного демократичного управління [26, р. 126]. Можливо, у свою чергу, ні один з них також не гарантує потрібного результату, якщо виходити зі сприйняття інститутів як екзогенного фактора змін. Зрештою, і концепції раціональних підвалин інституційного дизайну, і політекономічні теорії соціального конфлікту, геополітичні дослідження, вписані в різні наративні контексти, виходять із вразливості суто інституційного підходу, а змістовна результативність розвитку політичних процесів сьогодення підкреслює якісні зміни ситуаційної тенденційності. Сучасна депресія у стані прихильників демократії (в назвах робіт лунають «кінець демократії», «як помирають демократії», «повстання проти ліберальної демократії», «чому наша свобода в небезпеці», «лібералізм пав») пов'язана з хвилею відкоту від демократії й лібералізму, поширенням недемократичних, авторитарних, гібридних режимів (різні варіанти назви залежно від класифі-

кації) і цьому мають бути наукові пояснення. Я. Зелонка є впевненим, що сучасна «контрреволюція» лібералізму, який ствердив себе як «єдину гру» після епохальних потрясень 1989 р. викликана значними недоліками самого ліберального проекту, а ліберали присвячують більше часу причинам підйому та поширення популізму, ніж «...краху лібералізму. Вони відмовляються визнати власні недоліки, які й призвели до сплеску популізму на усьому континенті» [19, р. 14]. Демократія, окрім усього іншого, це і процес розвитку, це навчання та робота щодо віднаходження механізмів оптимальних варіацій співіснування за умов реалізації політичних прав і громадянських свобод. А ми споглядаємо, що зв'язка лібералізму й демократії постійно піддається перевірці за нових історичних викликів і обставин. Питання, що було винесено на референдум і згодом ухвалене на ньому більшістю у Швейцарії 2009 р., стосувалося внесення у Конституцію доповнення, щодо заборони на будівництво в країні мінаретів, хоча встановлені конституційні норми стверджують свободу совісті й релігії. Цей референдум продемонстрував різницю між проявами лібералізму й демократії, оскільки був за сутністю неліберальним, але водночас не являвся не демократичним. У сучасній термінології, що пов'язана з позначенням типів політичних режимів, також можна простежити варіації, які стверджують розходження змістовного сполучення в єдності демократії й лібералізму: «республіки, що виключають» (тобто режими із сильними демократичними інституціями, в яких, тим не менш, діють закони, що істотно обмежують права громадянства), «демократії, що знаходяться під опікою», або «керовані демократії» (конкурентні режими, в яких недемократичні актори, наприклад, військові або представники релігії мають право вето при прийнятті рішень). На семінарі з прав людини 31 січня 2019 р. Я. Монк, відповідаючи на питання, чи дійсно демократія й лібералізм є в основі напруження, відповів: «Я щиро хочу жити в системі, в якій у нас є як демократичні, так і ліберальні цінності. Існує величезна нормативна вартість відхилення від одного чи іншого» [27].

Криза демократії, на наш погляд, виникла саме у зв'язку зі сполученнями змістовності лібералізму з його невизначеністю щодо колективних ідентичностей минулого й сучасності, та демократією як процесом із толерантністю щодо множинності інтересів й можливості законного їх представлення й відстоювання. На цьому розломі, перетині множинних конгломератів цінностей з нечіткими обрисами виник й поширився популізм. За формулюванням депутату Європарламенту від Угорщини Дьордя Шопфліна, члена урядової партії «Фідес» й теоретика популістського курсу країни, «нинішня ітерація лібералізму загалом заперечує всю колективну ідентичність. Або підходить до цього з позицій єдиного універсального людства... коли ви зводите людство до єдиного суб'єкта, ви усуваєте культурні особливості» [28].

Вочевидь зв'язок лібералізму з процесами глобалізації, розмивання уявлень про етнонаціональну приналежність з усіма її культурно-ціннісними атрибутами, спадщиною поколінь й історичним досвідом, (у змістовно-ціннісний ландшафт яких явно «не вписуються» демонстративно аффірмаційні рухи ліберальної сучасності), спровокували «мовчазну більшість», «моральну більшість» до рефлексії ціннісно-орієнтаційного гатунку. Одна з перших змістовних розвилок – космополітизм та патріотизм. Популізм ще за часів свого виникнення у ХІХ ст. виходив з аксіоматичного сприйняття простого народу як винятково носія здорового глузду й справжньої моральності, за яким (а не за елітами) завжди моральна перевага. У доповіді за результатами дослідження популізму, на підставі кропіткого аналізу численної літератури з приводу популізму, Джордан Кайл і Яша Монк відзначають [29], що популістів поєднують два фундаментальні твердження: 1) еліти й «сторонні» працюють проти інтересів «справжніх людей», звідси презирство до еліти й глибока недовіра до істеблішменту; 2) популістські лідери – це голос «справжніх людей» країни і ніщо не повинно стояти на їх шляху. У поділі популізму на правий та лівий у першому випадку превалюють апеляції до етнічного націоналізму, серед якого й радикальні форми, що ґрунтуються на вимогах громадянства за національними ознаками у протиставленні з республіканською ідеєю що держава складається з усіх громадян, незалежно від етнічного походження. Ліберальна олігархія, що не має видимої прив'язки до території, країни, етносу й використовує немажоритарні інституції у свідомості популістів правого гатунку й виступає як загроза «народним цінностям», «інтересам етносу, держави», «дискримінуючи» більшість представленням «незаконних» переваг етнічним, релігійним аутсайдерам, меншинам різного характеру. Зрештою, коли мова йде про розвинені країни сучасності вимоги правого популізму в тому чи іншому вигляді зосереджуються в тезі мовчазної більшості – «поверніть нам нашу країну!» (навіть за умов втрат міжнародного впливу, міждержавного авторитету, економічних показників тощо).

Якщо в правому популізмі згадане «нам» ґрунтується на тотожностях, що виходять із національно-культурних підвалів, то в лівому популізмі «справжній народ» – це звичайні трударі, найбідніші й часто не дуже освічені прошарки населення, що сприймаються як морально порядні, орієнтовані на родину та її традиційні цінності, зрозумілі в поведінці й наділені «повсякденним здоровим глуздом» люди. Їх соціальне аутсайдерство акцентовано представляється як наслідок ліберальних впливів, цілеспрямованих зусиль транснаціональних глобалізованих корпорацій різного гатунку. І тому в дискурсі перманентної кризи, що є характерним для популізму, пестуються протестні настрої, соціальна конфліктність, ресентімент. Небезпека лівого популізму полягає перш за все в тому, що його лідери схильні стверджувати, що

сучасний правовий порядок спрямований на відстоювання й збереження владних й матеріальних ресурсів правлячих еліт. Маніфестування же безпосередньої підпорядкованості волі народу нібито дає законні підстави для подолання лідерами популізму всіх правових обмежень їх владі – ця головна претензія може приймати різні форми, набувати суспільно конфронтаційних виразів, насильницьких сценаріїв розвитку подій. Зрештою, використовуючи інституціональні резерви, потужності матеріального й процесуального права, популістський лідер може докорінно змінити ситуацію в країні й стати на шлях ствердження особистої влади диктаторського гатунку.

Популізм загалом достатньо складне й різнорідне явище, що в наші часи набуває нових виразів і є дослідники (наприклад, Шанталь Муфф [30]), що вбачають у його сучасній хвилі позитив боротьби альтернативності розвитку через конфліктність й усвідомлення проблематики, виявлення й інституційне вирішення незадоволень, що в ключі загальнодемократичної магістралі розвитку, в межах її «довгострокової перспективи». У доповіді Я. Монка, про яку вже йшла мова [27], згадується, що популісти знаходяться зараз на чолі чотирьох найбільш густонаселених демократій світу, серед яких США, Індія, Індонезія (у звіті Freedom House 2019 позначена як Partly Free), Бразилія, а the mainstream відношення до популізму та його можливих наслідків у науковій літературі виходить із застереження, що демократії, які обирають популістів, піддаються значно більшому ризику демократичного відступу, ніж демократії, що обирають непопулістських лідерів.

На наш погляд, суттєве методологічне значення має виділення типів популізму, залежно від його змістовності, характеру й площини прояву, що запропоновано в дослідженні Джордан Кайл й Лімор Гюлчін [31]. Ця типологізація виокремлює три типи популізму: 1) популізм культурний (наприклад, Д. Трамп, В. Путін, Б. Нетаньягу, В. Орбан); 2) соціально-економічний (А. Ципрас, Н. Мадуро, Е. Моралес, Р. Корреа); 3) антиістеблшмент (М. Саакашвілі, С. Берлусконі, А. Бабіш, А. Лукашенко). Вона дещо зміщує змістовні акценти досліджень популізму й дозволяє розглядати його в широких контекстах взаємозв'язків розвитку політичних режимів, загроз демократії, технологій рішення викликів сьогодення, інше, зважаючи на їх ключовий висновок, що популізм різко змінює глобальний політичний ландшафт.

За С. Левицьким і Д. Зіблаттом, коли демократії помирають зсередини, як це вони зазвичай роблять, вони роблять це повільними, ледь помітними кроками. Можливо, як внутрішній важіль продавлювання, просідання демократії виступає популізм у певних його проявах. Хоча, якщо звернутися до термінології вже згаданого автора, то the leverage у його сумісній роботі з Л. Веєм [32] – це один із суттєвих факторів, що спрямовує подальший розвиток «гібридних» режимів. Пам'ятаємо, що йдеться про вплив, який здатен

здійснювати найближчий великий фінансовий й торговельний партнер: якщо цей партнер демократія, то є досить висока імовірність того, що режим буде демократизуватися, якщо це диктатура, то дрейф, швидше за все, буде або в бік диктатури, або в напрямку failed states. Свою роль відіграють і другий фактор – the linkage – ступінь зв'язку, зціпленості у багатовимірності контактів різного гатунку з усім навколишнім світом, підключеності до його діяльності, або, навпаки, ізоляція і третій – структура внутрішньої організації режиму.

Свого часу, за триумфальної ходи західного лібералізму й ослаблення альтернативності щодо політичних моделей, швидко поширювалася хвиля демократизації, породжуючи суттєві стимули, щонайменше, приймати хоча б формально демократичні інституції. З цього приводу Ендрю Янос підкреслював, що періоди ліберальної гегемонії накладають на недемократичні уряди, якщо ті бажають зберегти міжнародний престиж й життєздатність, певну «мережу обмежень» [33]. Вочевидь, за умов ослаблення ліберальної гегемонії, посилення антигегемоністських сил до межі можливої конфліктності авторитарні сили починають виступати як своєрідний хвилеріз, надаючи економічну, політичну, військову допомогу, використовуючи альтернативні джерела легітимації й послаблюючи, таким чином, «обов'язковість» слідування шляхом демократизації – «мережі обмежень» зникають, починається відкіт.

Якщо серед термінології, що зустрічається у зв'язку з розумінням тенденцій – «зараження», «хвиля», «internal infestation», «mass contagion», «thought contagion» мова йде саме про хвилю, то мають бути якісь параметри, що визначають її імпульс, силу, тривалість дії, особливості поширення, тощо, і якісь позиції та рубежі content shift and perspective adjustment. У цьому контексті знову згадують намагання віднайти закономірності довжини хвилі в особливостях існування поколінь (свого часу Артур Шлезінгер-молодший, звертаючись до американської історії, розробив концепцію циклічності змісту [34], пов'язаного з циклами існування поколінь: відштовхуючись від неї, прогнозується цикл у 30 років, з початком в 1989 р. і сподіваннями, що 2019 – це рік завершення).

Висновки і перспективи подальших досліджень. На наш погляд, зміна тенденційності розвитку (про заданість й моновекторність, всезагальність шляху, тощо, мова вже не йде) може відбутися залежно від багатьох факторів, серед яких готовність до консолідованих рішень еліт сучасного світу щодо подолання всезагальних загроз і пошук балансу інтересів національно-державного та світового характеру. Популізм на якомусь етапі і в соціально прийнятних формах виразу є достатньо зручним для досягнення тактичних цілей. Д. Трамп часто звинувачують в «економічному націоналізмі», «непродуманій популістській риторичі» у заявах щодо Голландських висот, щодо

Росії, Північної Кореї тощо. Але він слідує своїй обіцянці знову зробити Америку великою саме у розумінні середньостатистичного американця, представника тієї самої «моральної більшості» – справжньої Америки («Redneck America») і досягти своїх політичних цілей. Якими стратегічними втратами може бути ускладнений цей шлях, покаже майбутнє. Зрештою, популярна і поширювана думка зараз – оскільки ми живемо в епоху постмодерну, то живи «зараз», у цю мить – «между прошлым и будущим» – і ні про що не думай. В політологічній думці це набуває й такого вираження: як запевняє К. Шульман, в «гібридних» режимах, до яких вона відносить й режим, що ствердився в Росії, є свої переваги, вони не можуть дозволити собі будь-якої ідеології, бо вона потребує подальшого їй слідування, а «гібридні» режими зайняті винятково проблемами самовиживання, тому слід користуватися моментом й вторити правилам режиму, отримуючи особисті зиски у сьогоденні [35]. Показово, можливо, виглядає ситуація з результатами Brexit. Під впливом у тому числі прихильників правого популізму прийняте не прораховане й неочікуване британською елітою рішення щодо виходу Великої Британії з Євросоюзу. Втрати, як економічного характеру, так і щодо інструментарію впливу на соціокультурні події, технологічні рішення, позначення напрямів всесвітнього розвитку як одного з лідерів демократичного світу, загрози глобальній безпеці тощо, є дуже значними, вони можуть призвести до критичного рівня розбалансування інтересів та інституцій. Тому, як бачиться, остаточне вирішення питання виходу Великої Британії з ЄС чи залишення в ньому – один із ключових моментів щодо можливостей повороту тенденцій.

Друга дуже важлива позиція у позначенні перспективи – як завершиться ситуація у Венесуелі: що це буде змістовно і в якому стилі, *ruptura pactada*, можливо змістовний прорив – *the breakthrough* – що позначить орієнтири у формуванні тенденцій або, навпаки, за законом великих чисел, доведе хаос до рівня абсурду з подальшими неочевидними розв'язками й конфліктними сценаріями. Там також зосереджені стратегічні й тактичні інтереси й економічного, й ідеологічного, і, звичайно, геополітичного характеру. Поки що на фоні загальних тенденцій за оцінками Freedom House ситуація в Карибському Басейні, Латинській Америці залишається однією з найстатичніших у світі, але, на нашу думку, за варіантом розв'язування конфлікту інтересів у Венесуелі послідує швидка якісна зміна, що може задати і певну траєкторію майбутніх зрушень у політичних процесах на різних рівнях. Розвиток подій у Венесуелі, регіоні, очікуваний 2019 р., транзит політичного режиму в Кубі і широкі контексти загальносвітових трансформацій політичного життя позначають проблемне поле подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018> (дата звернення: 25.03.2019).
2. Democracy in Retreat. Freedom in the World 2019. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat> (дата звернення: 25.03.2019).
3. Eiermann M. How Donald Trump Fits Into the History of American Populism. *New Perspectives Quarterly*. 2016. Vol. 33, Issue 2. Pp. 29–34.
4. Куц Г. М. Ліберальні трансформації політичного простору: [монографія] / за наук. ред. Ю. І. Макара. Харків: Віровець А. П.; «Апостроф», 2011. 300 с.
5. Куц Г. М., Білоцерківська Н. Г. Зміщення методологічних пріоритетів у концептуалізації політичної кризи: історико-політологічний ракурс. *Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2018. Вип. 2 (16). С. 144–154.
6. Чигрінов В. І., Поліщук І. О. *Державотворча традиція України: політико-культурний вимір*: наук. моногр. Харків: ХІБМ, 2006. 380 с.
7. Денисенко І. Д. Еволюція теорії конфлікту в західній соціальній філософії: монографія. Харків: ООО «ОВС», 2002. 288 с.
8. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*. 2013. № 3 (46). С. 32–43.
9. Требін М. П. На шляху до відкритого суспільства: пострадянський транзит. *Український соціум*. 2009. № 2 (29). С. 141–153.
10. Требін М. П. Україна перед воєнними викликами сучасності. *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 4 (23). С. 246–251.
11. Требін М. П., Чернишова Т. О. Еволюція війн крізь призму революцій у військовій справі. *Сучасна війна: гуманітарний аспект. Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 30 червня 2017 року: тези доповідей*. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. С. 16–21.
12. Погрібна В. Л. Політична етика в епоху соціокультурного розмаїття: проблеми толерантності і плюралізму. *Методологія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. пр. Вип. 20. Харків: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 31–35.
13. Сахань О. М. Проблема непотизму в сучасному українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2 (33). С. 189–209.
14. Deneen P. J Why liberalism failed / foreword by James Davison Hunter and John M. Owen IV. New Haven; London: Yale University Press, 2018. xxxi, 225 p.

15. Diamond L. *Ill Winds: Saving Democracy From Russian Rage, Chinese Ambition, And American Complacency*. New York : Penguin Press, 2019. 368 p.
16. Levitsky S., Ziblatt D. *How democracies die*. New York: Crown, 2018. 312 p.
17. Runciman D. *How democracy ends*. New York: Basic Books, 2018. 249 p.
18. Van der Vossen B., Brennan J. *In defense of openness: why global freedom is the humane solution to global poverty*. New York, NY: Oxford University Press, 2018. x, 224 p.
19. Zielonka J. *Counter-revolution: liberal Europe in retreat*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2018. xii, 164 p.
20. Kirchick J. *The end of Europe: dictators, demagogues, and the coming dark age*. New Haven: Yale University Press, 2017. x, 273 p.
21. Mounk Y. *The people vs. democracy: why our freedom is in danger and how to save it*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 2018. 393 p.
22. *Political demography: how population changes are reshaping international security and national politics* / ed. by Jack A. Goldstone, Eric P. Kaufmann, Monica Duffy Toft. Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2011. vi, 336 p.
23. *Populism and the Web: communicative practices of parties and movements in Europe* / ed. by Mojca Pajnik and Birgit Sauer. London; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. xxiii, 192 p.
24. Urbinati N. *Democracy disfigured: opinion, truth, and the people*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2014. 307 p.
25. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке : пер с англ. / под ред. В. А. Бажанова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. 320 с.
26. Mainwaring S., Scully R. T. Latin America: Eight Lessons for Governance. *Journal of Democracy*. 2008. Vol. 19. № 3. P. 112–127.
27. Yascha Mounk Explains the Threat of Populism. URL: <https://law.yale.edu/yls-today/news/yascha-mounk-explains-threat-populism> (дата звернення: 25.03.2019).
28. Дьёрдь Шопфлин: «Иллиберализм» Орбана, современная Венгрия и сила «Фидеса». URL: <https://www.geopolitica.ru/article/dyord-shopflin-illiberalizm-orbana-sovremennaya-vengriya-i-sila-fidesa> (дата звернення: 25.03.2019).
29. Kyle J., Mounk Y. The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment. URL: <https://institute.global/insight/renewing-centre/populist-harm-democracy> (дата звернення: 25.03.2019).
30. Mouffe C. Populists are on the rise but this can be a moment for progressives too. *The Guardian*. 2018, September 10. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/10/populists-rise-progressives-radical-right> (дата звернення: 25.03.2019).
31. Kyle J., Gultchin L. Populists in Power Around the World. URL: <https://institute.global/insight/renewing-centre/populists-power-around-world#appendix>: – methodology (дата звернення: 25.03.2019).

32. Levitsky S., Way L. A. Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13, No 2. P. 51–65.
33. Janos A. C. East Central Europe in the modern world : the politics of the borderlands from pre- to postcommunism. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2000. xvi, 488 p.
34. Шлезингер-младший А. М. Циклы американской истории : пер. с англ.; закл. статья Терехова В. И. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс – Академия», 1992. 688 с.
35. Гибридный режим в РФ: покупка лояльности масс и элит. URL: <http://www.trust.ua/news/136074-gibridnyj-rezim-v-rf-pokupka-loalnosti-mass-i-elit.html> (дата звернення: 25.03.2019).

REFERENCES

1. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>.
2. Democracy in Retreat. Freedom in the World 2019. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat>.
3. Eiermann, M. (2016). How Donald Trump Fits Into the History of American Populism. *New Perspectives Quarterly*, 33(2), 29–34.
4. Kuts, H. M. (2011). *Liberalni transformatsii politychnoho prostoru*: [monohr.] / za nauk. red. Yu. I. Makara. Kharkiv: Virovets A. P.; «Apostrof» [in Ukrainian].
5. Kuts, H. M., Bilotserkivska, N. H. (2018). Zmishchennia metodolohichnykh priorytetiv u kontseptua-lizatsii politychnoi kryzy: istoryko-politolohichni rakurs. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky – Modern society: political sciences, sociological sciences, cultural sciences*, 2(16), 144–154.
6. Chyhrinov, V. I., Polishchuk, I. O. (2006). *Derzhavotvorcha tradytsiia Ukrainy: polityko-kulturnyi vymir*: nauk. monohrafiia. Kharkiv: KhIBM [in Ukrainian].
7. Denisenko, I. D. (2002). *Jevoljucija teorii konflikta v zapadnoj social'noj filosofii*: monografija. Har'kov: OOO «OVS» [in Russian].
8. Denysenko, I. D. (2013). Suchasna teoriia konfliktu: problemy eksplikatsii, demarkatsii, kla-syfikatsii. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 3(46), 32–43 [in Ukrainian].
9. Trebin, M. P. (2009). Na shliakhu do vidkrytoho suspilstva: postradianskyi tranzyt. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 2(29), 141–153 [in Ukrainian].
10. Trebin, M. P. (2014). Ukraina pered voiennymi vyklykamy suchasnosti. *Visn. Nats. un-tu «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 4 (23), 246–251 [in Ukrainian].
11. Trebin, M. P., Chernyshova, T. O. (2017). Evoliutsiia viin kriz pryzmu revoliutsii u viiskovii spravi. *Suchasna viina: humanitarnyi aspekt. Naukovo-praktychna*

konferentsiia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba, 30 chervnia 2017 roku: tezy dopovidei – Modern War: The Humanitarian Aspect. Proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 16–21 [in Ukrainian].

12. Pohribna, V. L. (2014). Politychna etyka v epokhu sotsiokulturnoho rozmaittia: problemy tolerantnosti i pliuralizmu. *Metodolohiia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva: zbirnyk naukovykh prats. – Methodology and practice of sociological analysis of modern society: a collection of scientific works. Issue 20.* Kharkiv: Vydavnychiy tsentr KhNU imeni V. N. Karazina, 31–35 [in Ukrainian].
13. Sakhan, O. M. (2017). Problema nepotyzmu v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Politolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Political Science, 2(33), 189–209 [in Ukrainian].*
14. Deneen, P. J (2018). *Why liberalism failed / foreword by James Davison Hunter and John M. Owen IV.* New Haven; London: Yale University Press.
15. Diamond, L. (2019). *Ill Winds: Saving Democracy From Russian Rage, Chinese Ambition, And American Complacency.* New York : Penguin Press.
16. Levitsky, S., Ziblatt, D. (2018). *How democracies die.* New York: Crown.
17. Runciman, D. (2018). *How democracy ends.* New York: Basic Books.
18. Van der Vossen, B., Brennan, J. (2018). *In defense of openness: why global freedom is the humane solution to global poverty.* New York, NY: Oxford University Press.
19. Zielonka, J. (2018). *Counter-revolution: liberal Europe in retreat.* Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
20. Kirchick, J. (2017). *The end of Europe: dictators, demagogues, and the coming dark age.* New Haven: Yale University Press.
21. Mounk, Y. (2018). *The people vs. democracy: why our freedom is in danger and how to save it.* Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
22. Goldstone, J. A., Kaufmann, E. P., Toft, M. D. (Eds.) (2011). *Political demography: how population changes are reshaping international security and national politics.* Boulder, CO: Paradigm Publishers.
23. Pajnik, M. & Sauer, B. (Eds.) (2018). *Populism and the Web: communicative practices of parties and movements in Europe.* London; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
24. Urbinati, N. (2014). *Democracy disfigured: opinion, truth, and the people.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
25. Pshevorskij, A. (2000). *Demokratija i rynek. Politicheskie i jekonomicheskie reformy v Vostochnoj Evrope i Latinskoj Amerike / Per s angl.; Pod red. prof. Bazhanova V. A.* Moskva: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJEN) [in Russian].
26. Mainwaring, S., Scully, R. T. (2008). Latin America: Eight Lessons for Governance. *Journal of Democracy, 19(3), 112–127.*

27. Yascha Mounk Explains the Threat of Populism. Retrieved from <https://law.yale.edu/yls-today/news/yascha-mounk-explains-threat-populism>.
28. D'jord' Shopflin: «Illiberalizm» Orbana, sovremennaja Vengrija i sila «Fidesa». Retrieved from <https://www.geopolitica.ru/article/dyord-shopflin-illiberalizm-orbana-sovremennaya-venngriya-i-sila-fidesa> [in Russian].
29. Kyle, J., Mounk, Y. *The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment*. Retrieved from <https://institute.global/insight/renewing-centre/populist-harm-democracy>.
30. Mouffe, C. (2018, September 10). Populists are on the rise but this can be a moment for progressives too. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/10/populists-rise-progressives-radical-right>.
31. Kyle, J., Gultchin, L. *Populists in Power Around the World*. Retrieved from <https://institute.global/insight/renewing-centre/populists-power-around-world#appendix:-methodology>.
32. Levitsky, S., Way, L. A. (2002). Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51–65.
33. Janos, A. C. (2000). *East Central Europe in the modern world: the politics of the borderlands from pre- to postcommunism*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
34. Shlezinger-mladshij, A. M. (1992). *Cikly amerikanskoj istorii / Per. s angl.; Zakl. stat'ja Terehova V. I.* Moskva: Izdatel'skaja gruppa «Progress», «Progress – Akademija» [in Russian].
35. *Gibridnyj rezhim v RF: pokupka lojal'nosti mass i jelit*. Retrieved from <http://www.trust.ua/news/136074-gibridnyj-rezim-v-rf-pokupka-lojalnosti-mass-i-elit.html> [in Russian].

Барабаш Олег Васильевич, кандидат философских наук, доцент,
докторант Харьковского Национального педагогического университета
им. Г. С. Сковороды, Украина

КРИЗИС ДЕМОКРАТИИ И ТРУДНОСТИ ЛИБЕРАЛИЗМА: ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, МЕХАНИЗМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются зоны проблемности современных путей развития демократии и либерализма, «критические стыки» относительно их дальнейшей взаимосвязи, подчеркивается неоднозначная роль популизма в контексте перспективы процессов, обозначаются центры возможных корреляций политических сдвигов, заданности тенденций изменений.

Ключевые слова: кризис демократии, либерализм, популизм, политические режимы, транзит, либеральная гегемония, геополитика, критические стыки.

Barabash Oleh Vasylovych, PhD, Associate Professor, Doctoral Student,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

THE CRISIS OF DEMOCRACY AND THE DIFFICULTY OF THE WAYS OF LIBERALISM: THE CAUSES, MECHANISMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Problem setting. *In our opinion, the current crisis of democracy should be investigated in the broad context of the mutual influence of democracy and liberalism, the growth of populist tendencies in the world, the strengthening of authoritarianism, the crisis of liberal institutionalism and the complexity of the draft international law, and in connection with the sum of geopolitical factors.*

Recent research and publications analysis. *The scientific literature discusses widely the problems of the modern crisis of democracy. They are at the center of attention of well-known scholars (Irina Denisenko, Mykhailo Trebin, Ihor Polishchuk, Halyna Kuts, Victoria Pohribna, Olena Sakhan, Chantal Mouffe, Steven Levitsky, Lukan A. Way, Jan Zielonka, Larry Diamond, Daniel Ziblatt, Jordan Kyle, Yascha Mounk, Limor Gultchin, Nadia Urbinati).*

Paper objective. *The purpose of this work is to find out where in the modern world the differences between liberalism and democracy begin. The task is to reach understanding of the threats and possible positive aspects of the affirmation of populism, to point out the places and meaningful centers of critical joins, manifestations or “breakthroughs” of perspectives on political processes, values-orientation shifts, institutional changes.*

Paper main body. *The article attempts to study the modern crisis of democracy in a diverse sense, in the broad context of the mutual influence of democracy and liberalism. The problem of growth of populist movements of various character in the world, their meaningful expression, influence on the transformation of democracy, threats to the combination of democracy and liberalism is analyzed. There are tendencies of increasing authoritarianism, deepening the crisis of the liberal model of institutionalism and the whole draft international law. The separate statistical data of international organizations concerning the degree and forms of distribution of populism have been researched, various scientific approaches concerning variants of further development of populist scenarios under conditions of newest geopolitical changes and strategic interests transformations are considered. An attempt was made to designate places and centers for the content of manifestations or critical moments, “breakthroughs” in prospects for political processes, changes in value orientations, institutional changes. to find the best ways and resources for further development. Attention is drawn to the fact that the crisis of democracy arose on the verge of links between the content of liberalism (with its uncertainty about the collective identity of the past and present) and democracy as a process of tolerance to the plurality of interests and opportunities for their legal representation and advocacy. It was emphasized that a change in the development tendency may occur depending on many factors, including readiness for the consolidated solutions of the elites of the modern world*

to overcome all threats and find a balance of national-state and world-scale. interests. It is emphasized that the nature of the resolution of the conflict in Venezuela may have an important precedent that will lead to a quick and qualitative change, which can also create a certain trajectory for the future development of political processes at various levels. It is also noted that one of the centers of concentration trends is the situation with the final decision of the UK on membership in the European Union.

Conclusions of the research. In our opinion, the change in the development trend (on monovectorality, the universality of the path, etc., the issue even is not discussed) can occur depending on many factors, including the readiness for the consolidated solutions of the elites of the modern world to overcome all threats and find ways to balance the aggregate interests between levels of national-state character and world scale. An important position in designating the prospect is how the situation in Venezuela will end: what will be meaningful and in what style – *ruptura pactada* or armed conflict – may be a meaningful breakthrough of perspective which will mark orientations in the formation of tendencies. But, perhaps, this situation development, by the law of large numbers, will bring chaos to a level absurd with further non-obvious solutions and conflicting scenarios. One way or another, the solution to the conflict of interest in Venezuela and the solution to the issue of Brexit will be followed by a quick qualitative change, which may also set a certain trajectory for future shifts in political processes at different levels.

Keywords: crisis of democracy, liberalism, populism, political regimes, transit, liberal hegemony, geopolitics, critical joints.

Волянська Олена Володимирівна, кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: volyanskaya@ua.fm
ORCID ID: 0000-0002-5907-7710

АНТИКОРУПЦІЙНІ МАРКЕРИ В ПОЛІТИЧНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Оцінки сприйняття та ставлення до корупції як елемент масової свідомості є основою більшості моніторинрів корупції як у світі, так і в Україні. Саме вони найчастіше є предметом наукового дискурсу. Проте невирішеними є питання, що пов'язані не стільки з вимірюванням, скільки з чинниками, що обумовлюють особливості сприйняття корупції. У статті проаналізовано чинники, що зумовлюють особливості сприйняття корупції в Україні і, таким чином, пояснюють феномен низького антикорупційного потенціалу.

Ключові слова: громадянське суспільство, антикорупційні показники, корупція, ЗМІ, політична свідомість, сприйняття корупції, розуміння корупції, моніторинг корупції.

Постановка проблеми. Численні дослідження, що проводилися в Україні протягом останніх двадцяти років, не дають підстав для висновку про існування реального неприйняття корупції як домінанти масової свідомості. Натомість фіксується досить неоднозначний феномен «функціонального ставлення» до корупції та феномен «подвійних стандартів» (тобто корупція застуджується як суспільна проблема, однак допускається як спосіб вирішення певних особистих ситуацій). Така неоднозначність характерна для населення України загалом, і перш за все – для найбільш соціально активних його прошарків. В умовах зростання глобальних тенденцій до популізму та патерналізму в Україні, а також виправдування майже половиною населення корупційних практик, коли вони є вигідними, критичним є питання комунікації з населенням щодо проведення антикорупційної реформи і формування «нульової толерантності» до корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема корупції досить широко досліджувалася в працях таких відомих західних вчених, як Г. Бродмен, Т. Гонг, Г. Давооді, М. Дамгаард, Д. Кауфман, Л. Кембелл, І. Керусаускайте, Н. Лорд, П. Мауро, В. Мілер, С. О'Махоні, С. Роуз-Екерман, І. Скотт,

В. Танці, Е. Тебальді, Х. Харріс, Дж. Хелман, М. Хортон та ін. [1–10]. Серед російських та українських дослідників проблематики корупції варто згадати Л. Багрій-Шахматова, О. Барановського, А. Бову, М. Буроменського, Я. Кузьміна, М. Мельника, М. Михальченко, Т. Кошечкіну, О. Сердюка тощо [11–24]. Питання ефективного запобігання та протидії корупції, реалізації антикорупційної політики, співпраці громадянського суспільства та влади у протидії корупції досліджували такі вітчизняні дослідники, як Ю. Кальниш, С. Кравченко, Е. Макаренко, В. Мартиненко, А. Михненко, О. Соснін, Є. Невмержицький та багато інших [25–31]. Теорія політичної модернізації громадянської культури та стабільності демократії Г. Алмонда і С. Верби дає розуміння індивідуальних культурних і психологічних факторів, що сприяють або перешкоджають корупційному поведженню на нижньому рівні. Громадянська культура є особливим різновидом культури, що репрезентує сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості та відображає сферу громадянського суспільства [32, с. 552]. Складовим громадянської культури є громадянська свідомість, компетентність, активність, зрілість, досвід громадської діяльності [33, с. 107–109]. Оцінки сприйняття та ставлення до корупції як елемент масової свідомості є основою більшості моніторингових корупції як у світі, так і в Україні. Саме вони найчастіше є предметом наукового дискурсу. Проте невирішеними є питання, що пов'язані не стільки з вимірюванням, скільки з чинниками, що обумовлюють особливості сприйняття корупції.

Метою статті є аналіз чинників, що зумовлюють особливості сприйняття корупції в Україні і, таким чином, пояснюють феномен низького антикорупційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. На думку багатьох дослідників, жодна з країн світу не має повного імунітету від корупції – вони відрізняються лише її обсягами, характером її виявів та масштабом впливу на соціально – економічну та політичну ситуації. В тих країнах, де корупція поширена значною мірою, вона із соціальної аномалії перетворюється на правило і є звичним засобом вирішення проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства. У країнах, де вона зустрічається порівняно нечасто, корупція у громадській свідомості асоціюється з великим злом для держави та її громадян і не справляє суттєвого впливу на суспільне життя.

Серед маркерів, що дозволяють оцінити антикорупційний потенціал українців, за оцінками різних соціологічних досліджень, ми визначили такі.

По-перше, оцінки поширеності корупції та гостроти цієї проблеми. Від сприйняття поширеності залежить те, наскільки людина сприймає звичаєвість цієї поведінки. Водночас антикорупційний потенціал вимірюється саме тим,

яке місце в рейтингу першочергових проблем займає корупція, тобто наскільки гострим є це питання в громадській свідомості. Так, за даними дослідження 2010 р., переважна більшість населення України сприймають корупцію в країні як всеохоплююче явище. Наприклад, за даними загальнонаціонального опитування 2010 р. в межах проекту «Боротьба з корупцією в Україні»¹, на думку 57% населення, «корупція пронизує все суспільство». За даними моніторингового дослідження КМІС «Стан корупції в Україні», проведеного у липні–серпні 2018 р., 75,7% вважають проблему дуже серйозною, ще 18,0% – швидше серйозною (разом 93,7%). З 2010 по 2018 рр. в переліку першочергових проблем корупція змінила своє місце з сьомого на третє. За даними дослідження КМІС 2018 р.², проблема корупції входить до трійки проблем-лідерів після проблеми високої вартості життя і низьких зарплат, а також військових дій у Донецькій і Луганській областях.

По-друге, функціональне ставлення до корупції. Не дивлячись на те, що українці усвідомлюють масштаб і гостроту проблеми, функціональне ставлення до корупції є важливим елементом масової свідомості в Україні. За даними опитування 2010 р., значна частина опитаних досить прагматично ставиться до корупційних платежів у взаємодії з держустановами: 49% підприємців і 27% населення не виключають, що «хабарі спрощують процедурну тяганину»; 15% підприємців і 13% громадян відповіли, що «хабар забезпечує стовідсотковий позитивний результат» (рис. 1).

За даними 2015 р., 49,8% дорослого населення допускає власне залучення до корупційних дій у разі, коли це може допомогти розв'язати проблему. Корупцію частіше виправдовують ті, хто найчастіше з нею стикається: 55,8% з-поміж тих, хто давав хабарі впродовж останнього року, допускають використання корупції, тоді як серед тих, хто не мав такого досвіду за останній рік, таких 45,3%. Більше толерують корупційні відносини міські жителі (51,3% проти 46,9% в селі), можливо через більше можливостей для їх застосування. Серед громадян, схильних виправдовувати корупцію, більше переконаних у тому, що більшість населення в Україні скористається корупційними зв'язками, якщо матиме таку можливість. Вони частіше вірять у те, що належних послуг в Україні не можна отримати без неформальних доплат,

¹ Загальнонаціональне опитування населення України (об'єм вибіркової сукупності $n = 2027$ респондентів), здійснене в період з 1 червня по 1 липня 2010 р., в межах міжнародного проекту «Боротьба з корупцією в Україні» за участю автора статті.

² Дослідження було проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) протягом травня–вересня 2018 р. в рамках проекту «Долучайся», що реалізується Раєт в Україні за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Польовий етап тривав з 3 липня до 11 серпня. У дослідженні 2018 р. всього було опитано 10 169 респондентів, які проживають у 476 населених пунктах по всій Україні за винятком окупованих територій. Статистична похибка для всієї вибірки не перевищує 1,5% (з імовірністю 0,95 і за дизайн-ефекту 1,5).

а свою терпимість до корупції схильні пояснювати прагненням до «рівноправності» чиновників і пересічних громадян: якщо першим можна порушувати закон, то й від інших не варто вимагати його дотримання [34].

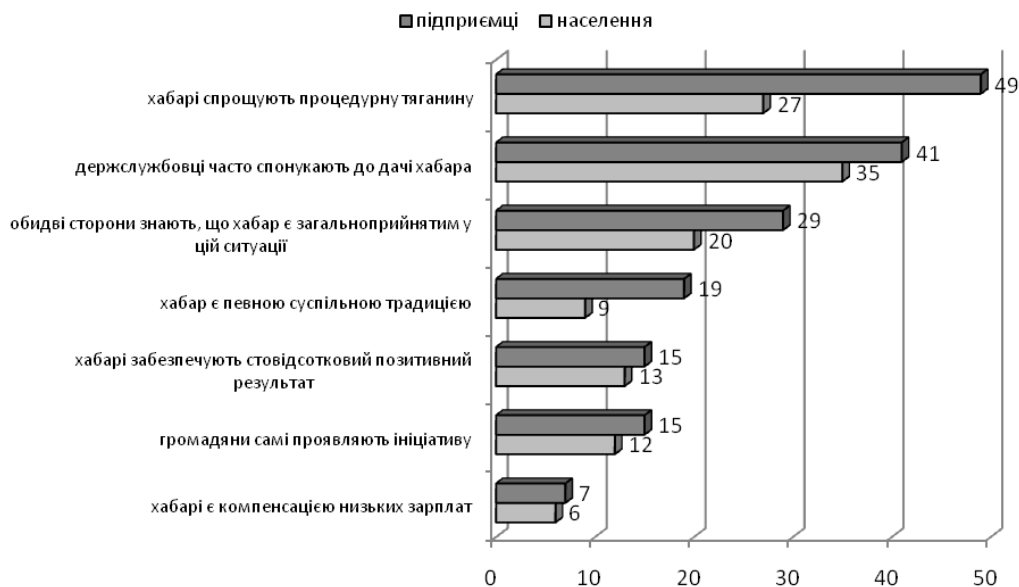

Рис. 1. Як Ви вважаєте, чому в нашій країні люди дають хабар чиновнику? (у % до кількості тих, хто відповів)

По-третє, корупція розглядається як звичаєва поведінка. Біля третини респондентів, відповідаючи на питання «Чому люди дають хабарі чиновникам?» зазначили, що це звичаєва практика: «обидві сторони знають, що хабар є загальноприйнятим у подібних ситуаціях» (20%), «хабар є певною суспільною традицією» (9%). Серед підприємців частка подібних відповідей була більшою на 10% (рис. 1).

По-четверте, загальновизнаним у сучасних дослідженнях корупції є поділ корупції на «велику корупцію» та «побутову корупцію». Так, найгострішою серед корупційних проблем респонденти в дослідженні КМІС 2018 р. назвали політичну корупцію на найвищому рівні (73,2% респондентів вважають її дуже серйозною проблемою), а побутову корупцію такою визнають лише 53% опитаних, корупцію в бізнес-середовищі менше половини – 49% (рис. 2).

Не дивлячись на те, що, на думку переважної більшості населення, корупція пронизує все суспільство, безсумнівно, виявляються сфери, які сприймаються як більш корумповані й навпаки. При цьому сприйняття поширеності корупції в тій чи іншій сфері не завжди можна пояснити наявністю контактів

з нею респондентів. У масовій свідомості аналогічний поділ є стійким стереотипом, що стає найбільш поширеним способом мотивації виправдання корупції.

Рис. 2. Серйозність корупційних проблем

По-п'яте, оцінки сприйняття поширеності корупції в масовій свідомості корелюють із загальними оцінками політичної ситуації в Україні. Показовими в цьому відношенні є результати моніторингових досліджень Центру Разумкова (2007–2010), які були сфокусовані на загальних тенденціях суспільних оцінок поточної ситуації в країні. Ключовим питанням у цих опитуваннях було питання про «правильність загального курсу розвитку України». Зростання питомої ваги тих, хто вважає, що курс розвитку країни є правильним, супроводжувалося певним зниженням рівня стурбованості поширеністю корупції. Відповідно, на цій підставі можна висловлювати припущення про потенційну залежність феномену стурбованості корупцією від ідеологічних стереотипів, які поширюються суб'єктами політичного життя. Наприклад, у дослідженні червня 2010 р. було зафіксовано найбільш високий відсоток респондентів, що визнають курс розвитку країни правильним (43%), з одночасним досить суттєвим зниженням питомої ваги осіб, що відносять корупцію до найважливіших суспільних проблем. Такі оцінки вписуються в загальний ідейно-політичний контекст сучасної ситуації як вияв ідеологічного міфу «стабільності та порядку», що активно використовується в політичній риторичі. Хоча при цьому немає відчутних доказів того, що реальний рівень корупції зменшився.

Факторами, що впливають на формування характерного сприйняття є такі тенденції, що ретранслюються, зокрема, ЗМІ.

По-перше, в масовій свідомості існує тенденція персоніфікації корупції, яка виявляється в асоціюванні корупції у певній сфері з певною відомою персоною, що опинилася в центрі корупційного скандалу (наприклад, Свинарчук, Зварич, Пшонка, Лазаренко), або з узагальненим образом (наприклад, «депутати», «політики», «судді», «влада» тощо). Але найчастіше такий сте-

реотип створюється внаслідок досвіду низької якості публічних послуг або неефективності дій чиновників.

По-друге, корупція на побутовому рівні часто сприймається як компенсація низьких зарплат чиновників, які разом з громадянами є заручниками складної бюрократичної тяганини.

По-третє, поширеним є стереотипне маркування окремих сфер як корумпованих унаслідок інформаційного фону. Серед таких інституцій виділяються заклади освіти, медичні установи, суди, правоохоронні органи, органи самоврядування різних рівнів.

По-четверте, оцінка ситуації залежить від суми хабара та характеру питання, яке вирішується в результаті корупційної угоди. Іншими словами, ситуація чи поведінка держслужбовця отримує маркер корупційної, якщо співвідношення «ціна – якість» не задовольняє одержувача послуги. В іншому випадку корупційне благо може взагалі не ідентифікуватися як хабар, а називатися «подякою».

По-п'яте, характерним для сприйняття корупції в окремих сферах, зокрема, освіти та охорони здоров'я є проблема її розумінням населенням. Так, за даними дослідження «Боротьба з корупцією в Україні», близько 60% опитаних розуміють під корупцією дії, передбачені в чинному законодавстві, тоді як 20% бачать корупцію там, де згідно із законом, вона відсутня.

Висновки. Сумуючи все зазначене вище, можна дійти висновку, що дані досліджень вказують на наявність подвійних стандартів у сприйнятті корупції населенням. У масовій свідомості існує суперечливе поєднання сприйняття корупції як соціально-небезпечного, злочинного явища, і разом з цим – як невід'ємної частини життя, звички. На жаль, суспільству бракує інформації про перебіг усіх реформ, не тільки антикорупційної, і часто це питання є не дуже цікавим для громадян. Зробити прорив у цих сферах дозволять загальнонаціональні інформаційно-мобілізаційні кампанії, виконані спільними зусиллями влади і громадськості. Поки що треба констатувати, що свою частину роботи інститути держави, відповідальні за формування антикорупційного світогляду населення, загалом, майже, провалили. Серед десяти заходів завдання «Зміна суспільних уявлень про корупцію» Державної програми щодо реалізації Антикорупційної стратегії на 2015–2017 рр., які покладалися насамперед на НАЗК, не можна назвати жодного повністю виконаного, так само як і серед минулих рекомендацій Альтернативного звіту [35].

У світовій практиці існує три стратегії протидії корупції: *стратегія усвідомлення, стратегія попередження і стратегія верховенства закону*. В Україні існує надто багато табуованих тем та осіб. Так, проблема корупції «набуває конкретного обличчя» лише тоді, коли певна політична особа йде

з влади і стає до неї в опозицію. ЗМІ перебувають на утриманні фінансово-економічних груп, а тому їх основною функцією вже є, власне, не об'єктивне інформування суспільства, а участь у клановій боротьбі. За таких обставин роль «псів демократії» поступово перехоплюють соціальні медіа (соціальні мережі, блоги та інші соціальні сервіси) [30].

Дослідження міжнародного досвіду дозволяє інтегрувати найбільш ефективні тактичні прийоми в практику протидії корупції в Україні. Така стратегія має будуватися на реальній практичній взаємодії державних і громадських структур, оскільки ключовим партнером у боротьбі з корупцією завжди є громадянське суспільство. Проте слід визначити, що громадянське суспільство також деформоване корупцією [36, с. 395–399]. Мета інформаційної політики в демократичній системі – дозволити найширшому діапазону уявлень і поглядів бути обнародуваними і забезпечувати умови, за яких усі можуть мати рівний шанс володіння суспільною увагою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Campbell L., Lord N. Corruption in commercial enterprise: law, theory, and practice. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018. xi, 293 p.
2. Corruption and anticorruption in modern China / ed. by Qiang Fang, Xiaobing Li. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2019. xxxi, 366 p.
3. Corruption scandals and their global impacts / ed. by O. E. Hawthorne, S. Magu. London; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. x, 263 p.
4. Damgaard M. B. Media leaks and corruption in Brazil: the infostorm of impeachment and the Lava-Jato scandal. New York, NY: Routledge, 2019. viii, 213 p.
5. Fighting corruption: how the Communist Party of China works / [ed. by Xie Chuntao]; [translated by Wang Jun]. Singapore: Cengage Learning Asia Pte Ltd, 2019. vii, 141 p.
6. Harris H. The global anti-corruption regime: the case of Papua New Guinea. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2019. xi, 252 p.
7. Kerusaускаite I. Anti-corruption in international development. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018. 223 p.
8. Moiseienko A. Corruption and targeted sanctions: law and policy of anti-corruption entry bans. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2019. xiii, 323 p.
9. O'Mahony S. Can medicine be cured?: the corruption of a profession. London: Head of Zeus, 2019. viii, 326 p.
10. Scott I., Gong T. Corruption prevention and governance in Hong Kong. London; New York, NY: Routledge, 2019. xiii, 229 p.
11. Базалук О. О. Корупція в Україні: ментальність правителів і доля народу. Геофілософія України. Київ: МФКО, 2016. 253 с.
12. Буроменський М. В., Сердюк О. В., Осика І. М. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. Київ: Ін-т прикладн. гуманіт. дослідж., МАКонсалтинг, 2009. 220 с.

13. Валле В. Корупція: роздуми після Майдану. Київ: Дух і Літера, 2015. 279 с.
14. Волянська О. В. Особливості сприйняття корупції в Україні: соціологічний аналіз. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. пр. Харків: Видавничий центр Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 348–351.
15. Гевелинг Л. В. Клептократія: Соціально-політичне вимірювання корупції та негативної економіки. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Ин-т стран Азии и Африки, Рос. акад. наук. Ин-т Африки. Москва: Гуманитарий, 2001. 590 с.
16. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект: монографія / кер. авт. кол. і наук. ред. М. В. Фомін; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. 332 с.
17. Корупція як цивілізаційний феномен: причини та шляхи подолання: монографія / [Бисага Ю. М. та ін.]; Держ. ВНЗ Ужгород. нац. ун-т. Ужгород: Гельветика, 2016. 199 с.
18. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: монографія / [авт. кол.: І. О. Ревак та ін.]; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 219 с.
19. Кушнар'єв І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Юридична думка, 2018. 406 с.
20. Марченко С. І. Корупція і громадянські права в Україні / Коаліція громадських організацій Миколаївщини «Партнерство за прозоре суспільство». Миколаїв: Поліграфцентр, 2002. 88 с.
21. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Київ: Атіка, 2001. 304 с.
22. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Київ: Юридична думка, 2004. 400 с.
23. Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: монографія. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Курача НАН України, 2010. 615 с.
24. Турчинов К. О. Політична корупція: правовий аналітичний погляд / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2017. 77 с.
25. Басанцов І. В., Зубарева О. О. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія / Сум. держ. ун-т. Суми: Сум. держ. ун-т, 2016. 179 с.
26. Волянська О. В. Антикорупційний потенціал громадянського суспільства в Україні та чинники, що його зумовлюють. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. пр. Харків: Видавничий центр Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2014. С. 212–221.
27. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії. Зелена книга державної політики: наукове видання / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети»», 2010. 88 с.

28. Мандибур В. О. Корупція: інституційна сутність та механізми подолання: монографія. Київ: Парламент. вид-во, 2017. 487 с.
29. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. Київ: КНТ, 2008. 368 с.
30. Усаченко Л., Сибирякова М. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянської антикорупційної культури українського суспільства. *Демократичне врядування: Науковий вісник*. 2010. Вип. 5. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik5/fail/+Usachenko.pdf (дата звернення: 27.03.2019).
31. Усаченко Л., Сибирякова М. Формування антикорупційної громадянської свідомості в українському суспільстві: чинник мережевого суспільства. *Ефективність державного управління*: зб. наук. пр. / за заг. ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 24. С. 23–33.
32. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
33. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / [О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2016. 560 с.
34. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. Київський міжнародний інститут соціології. URL: http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення: 27.03.2019).
35. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / Р. Г. Рябошапка, О. С. Хмара, А. В. Кухарук, М. І. Хавронюк, О. В. Калітенко; за заг. ред. А. В. Волошиної. Київ, 2015. 268 с. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/44.pdf (дата звернення: 27.03.2019).
36. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін.; за ред. М. П. Требіна; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків: Право, 2013. 536 с.

REFERENCES

1. Campbell, L., Lord, N. (2018). *Corruption in commercial enterprise: law, theory, and practice*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
2. Fang, Q. & Li, X. (Eds.) (2019). *Corruption and anticorruption in modern China*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
3. Hawthorne, O. E. & Magu, S. (Eds.) (2018). *Corruption scandals and their global impacts*. London; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
4. Damgaard, M. B. (2019). *Media leaks and corruption in Brazil: the infostorm of impeachment and the Lava-Jato scandal*. New York, NY: Routledge.
5. Chuntao, X. (Ed.) (2019). *Fighting corruption: how the Communist Party of China works* / [translated by Wang Jun]. Singapore: Cengage Learning Asia Pte Ltd.

6. Harris, H. (2019). *The global anti-corruption regime: the case of Papua New Guinea*. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge.
7. Kerusauskaite, I. (2018). *Anti-corruption in international development*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
8. Moiseienko, A. (2019). *Corruption and targeted sanctions: law and policy of anti-corruption entry bans*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff.
9. O'Mahony, S. (2019). *Can medicine be cured?: the corruption of a profession*. London: Head of Zeus.
10. Scott, I. & Gong, T. (2019). *Corruption prevention and governance in Hong Kong*. London; New York, NY: Routledge.
11. Bazaluk, O. O. (2016). *Koruptsiia v Ukraini: mentalnist pravyteliv i dolia narodu. Heofilosofia Ukrainy*. Kyiv: MFKO [in Ukrainian].
12. Buromenskyi, M. V., Serdiuk, O. V., Osyka, I. M. (2009). *Koruptsiini ryzyky v kryminalnomu protsesi ta sudovii systemi*. Kyiv: In-t prykladn. humanit. doslidzh., MAKonsaltnyh [in Ukrainian].
13. Vallie, V. (2015). *Koruptsiia: rozdumy pislia Maidanu*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
14. Volianska, O. V. (2012). Osoblyvosti spryiniattia koruptsii v Ukraini: sotsiolohichni analiz. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva: Zbirnyk naukovykh prats – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society: Collection of scientific works*, Pp. 348–351. Kharkiv: Vydavnychiy tsentr Kharkivskoho natsionalnoho un-tu im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
15. Geveling, L. V. (2001). *Kleptokratija: Social'no-politicheskoe izmerenie korrupcii i negativnoj jekonomiki. Bor'ba afrikanskogo gosudarstva s destruktivnymi formami organizacii vlasti / Mosk. gos. un-t im. M. V. Lomonosova*. In-t stran Azii i Afriki, Ros. akad. nauk. In-t Afriki. Moskva: Gumanitarij [in Russian].
16. Fomin, M. V. (ed.) (2012). *Koruptsiia i tinova ekonomika: politekonomichniy aspekt: monohrafiia / Donets. nats. un-t ekonomiky i torhivli im. Mykhaila Tuhan-Baranovskoho*. Donetsk: DonNUET [in Ukrainian].
17. *Koruptsiia yak tsyvilizatsiinyi fenomen: prychny ta shliakhy podolannia: monohrafiia (2016) / [Bysaha Yu. M. ta in.]*; Derzh. VNZ Uzhhorod. nats. un-t. Uzhhorod: Helvetyka [in Ukrainian].
18. *Koruptsiia: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia: monohrafiia (2011) / [avt. kol.: I. O. Revak ta in.]*; Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
19. Kushnarov, I. V. (2018). *Politychna koruptsiia: porivnialno-politolohichna kontseptualizatsiia: monohrafiia / NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho*. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
20. Marchenko, S. I. (2002). *Koruptsiia i hromadianski prava v Ukraini / Koalitsiia hromadskykh orhanizatsii Mykolaivshchyny «Partnerstvo za prozore suspilstvo»*. Mykolaiv: Polihraftsentr [in Ukrainian].
21. Melnyk, M. I. (2001). *Koruptsiia: sutnist, poniattia, zakhody protydyi*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

22. Melnyk, M. I. (2004). *Koruptsiia – koroziiia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii)*. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
23. Mykhalchenko, M., Mykhalchenko, O., Nevmerzhytskyi, Ye. (2010). *Koruptsiia v Ukraini: polityko-filosofskyi analiz: monohrafiia*. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
24. Turchynov, K. O. (2017). *Politychna koruptsiia: pravovyi analitychnyi pohliad / In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Kyiv: In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
25. Basantsov, I. V., Zubareva, O. O. (2016). *Koruptsiia v Ukraini: suchasni realii ta efektyvni zasoby protydii: monohrafiia / Sum. derzh. un-t. Sumy: Sum. derzh. un-t* [in Ukrainian].
26. Volianska, O. V. (2014). Antykoruptsiiniyi potentsial hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta chynnyky, shcho yoho zumovliuiut. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva: Zbirnyk naukovykh prats – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society: Collection of scientific works*, Pp. 212–221. Kharkiv: Vydavnychy tsestr Kharkivskoho natsionalnoho un-tu im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
27. Dromov, S. V., Kalnysh, Yu. H., Klymenko, D. B., Usatyi, H. O., Usachenko, L. M. (2010). *Koruptsiia v Ukraini: prychny poshyrennia ta mekhanizmy protydii. Zelena knyha derzhavnoi polityky: naukove vydannia*. Kyiv: DP «NVTs «Prioritytety»» [in Ukrainian].
28. Mandybura, V. O. (2017). *Koruptsiia: instytutsiina sutnist ta mekhanizmy podolannia: monohrafiia*. Kyiv: Parlament. vyd-vo [in Ukrainian].
29. Nevmerzhytskyi, Ye. V. (2008). *Koruptsiia v Ukraini: prychny, naslidky, mekhanizmy protydii: monohrafiia*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
30. Usachenko, L., Sybyriakova, M. (2010). Rol zasobiv masovoi informatsii u formuvanni hromadianskoi antykoruptsiinoi kultury ukrainskoho suspilstva. *Demokratychnie vriaduvannia: Naukovyi visnyk – Democratic Governance: Scientific Bulletin*, Issue 5. Retrieved from http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk5/fail/+Usachenko.pdf [in Ukrainian].
31. Usachenko, L., Sybyriakova, M. (2010). Formuvannia antykoruptsiinoi hromadianskoi svidomosti v ukrainskomu suspilstvi: chynnyk merezhevoho suspilstva. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. – Effective state-of-the-art management: Collection of scientific works / za zah. red. chl.-kor. NAN Ukrainy V. S. Zahorskoho, dots. A. V. Lipentseva*. Lviv: LRIDU NADU, Issue 24, 23–33 [in Ukrainian].
32. Trebin, M. P. (Ed.) (2015). *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / ukklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
33. Trebin, M. P. (Ed.) (2016). *Pravova i politychna kultura ukrainskoho sotsiumu za umov modernizatsii polityko-pravovoho zhyttia: monohrafiia / [O. O. Bezruk, L. M. Herasina, I. V. Holovko ta in.]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
34. Stan koruptsii v Ukraini. Porivnialnyi analiz zahalnonatsionalnykh doslidzhen: 2007, 2009, 2011 ta 2015. Kyivskyi mizhnarodnyi instytut sotsiologii. Retrieved from http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf [in Ukrainian].

35. Voloshyna, A. V. (Ed.) (2015). *Alternatyvnyi zvit z otsinky efektyvnosti derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky* / R. H. Riaboshapka, O. S. Khmara, A. V. Kukharuk, M. I. Khavroniuk, O. V. Kalitenko. Kyiv. Retrieved from https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/44.pdf [in Ukrainian].
36. Trebin, M. P. (Ed.) (2013). *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku: monohrafiia* / H. Yu. Vasyliev, V. D. Vodnik, O. V. Volianska ta in.; Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Волянская Елена Владимировна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

АНТИКОРРУПЦИОННЫЕ МАРКЕРЫ В ПОЛИТИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ УКРАИНЦЕВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Оценки восприятия и отношения к коррупции являются основой большинства мониторингов антикоррупционного потенциала как в мире, так и в Украине. Именно они чаще всего становятся предметом научного дискурса. Вместе с тем нерешенным остается вопрос, связанный не столько с измерением, сколько с факторами, которые обуславливают особенности восприятия коррупции. В статье проанализированы факторы, обуславливающие особенности восприятия коррупции в Украине и объясняющие феномен низкого антикоррупционного потенциала.

Ключевые слова: гражданское общество, антикоррупционные показатели, коррупция, СМИ, политическое сознание, восприятие коррупции, понимание коррупции, мониторинг коррупции.

Volianska Olena Volodymirivna, PhD (Sociological Science), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ANTICORRUPTION MARKERS IN POLITICAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Problem setting. *Assessments of perception and attitude towards corruption are the basis of most of the monitoring of anticorruption potential in the world as well as in Ukraine. They are most often the subject of scientific discourse. However, unresolved issues are related not so much to the measurement as to the factors that determine the peculiarities of the perception of corruption.*

Analysis of actual research. The problem of corruption was widely studied in the works of such prominent Western scholars as G. Broadman, G. Davos, D. Kaufman, P. Mauro, V. Miller, S. Rose-Exerman, V. Dances, E. Tebaldi, J. Helman, M. Horton et al. Among the Russian and Ukrainian researchers, corruption problems should be mentioned by L. Bagryi-Shakhmatov, O. Baranovsky, A. Bovu, Y. Kuzminov, M. Melnyk, T. Koshechkin and others like that. Issues of effective prevention and counteraction of corruption, implementation of anticorruption policy, cooperation between civil society and authorities in combating corruption were investigated by Ukrainian researchers such as V. Martynenko, A. Mikhnenko, E. Makarenko, S. Kravchenko, O. Sosnin, Yu. Kannish, E. Nevmerzhtsky and many others.

The purpose of this article is the analysis the factors that determine the peculiarities of perceptions of corruption in Ukraine and thus explain the phenomenon of low anti-corruption potential.

Presenting the main material. Corruption counteraction requires definite and consistent ideas about the essence and forms of corrupt behavior. In other words, in the course of development and implementation of a national anticorruption policy, it is important to consider existing standards or stereotypes in the understanding of corruption. People rely on such standards in their assessments of various dimensions of corruption, which, sometimes, differ from a legislative vision of the essence and forms of corruption entirely. In the countries where the process of implementation of the international anticorruption conventions containing fundamental or model descriptions of elements of corruption crimes has not been completed, the picture is even more complicated. For instance, prior to June 2009 (the first attempt to pass “the anticorruption package”), only an insignificant number of administrative offences was classified as corruption under the Ukrainian law. At the same time, various types of actions were regarded as corruption both by the public and by politicians.

From a legal standpoint, there is presumed knowledge of the law. In other words, for the purposes of law enforcement, it is presumed that every citizen is aware of the types of actions that are considered corruption crimes or administrative corruption offences in a given society. However, social reality considerably deviates from the regulatory model of the anticorruption laws. Besides, the problem in this case is much more complex than a mere knowledge of respective legal provisions.

Conclusions. In the public opinion, corruption may take various forms; and a model described in an anticorruption law is not always acceptable for people. Moreover, there are types of actions that look like corruption but are not corruption from a legal perspective; conversely, circumstances that may not look corrupt at first sight are corruption under the law. It is very important to determine how respondents understand corruption and how they distinguish its various forms in specific everyday situations. From a socio cultural perspective, perceived assessments of corruption depend on the public conceptions of corruption.

The problem has received essentially no attention in the studies conducted in Ukraine. To an extent, an explanation could be that there were no legal experts in the research groups carrying these surveys out and that the conceptions of sociologists in respect of

corruption were, at best, incomplete or superficial, because they covered only most common forms of corrupt conduct, i.e. bribery and abuse of power. Legal subtleties associated with the definition of offenders, elements of crime, types of liability and correlation between moral and legal aspects etc. have been left without attention of the methodology designers.

In this case, these findings could be used as «background information» in the interpretation of findings received in respect of the public perceptions of corruption and the extent of involvement in corrupt relations.

Keywords: *civil society, anticorruption indicators, corruption, mass media, political consciousness, perception of corruption, understanding of corruption, corruption monitoring.*

Голованов Борис Дмитриевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального технического университета «Харьковский политехнический институт», Украина
e-mail: nikhil099033@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2583-5704

Фролова Ольга Владимировна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры теории культуры и философии науки Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, Украина
e-mail: evelinafrolovamail@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6293-009X

С. ЖИЖЕК О БЕССОЗНАТЕЛЬНЫХ ПРЕДПОСЫЛКАХ ИДЕОЛОГИИ

В статье рассматривается проблема становления и функционирования идеологии в критическом по отношению к марксистской концепции ракурсе. Применение психоаналитических подходов в нетрадиционном поле становится чрезвычайно популярным в самых разных областях знаний. Работы С. Жижека заставляют под непривычным углом взглянуть на проблему идеологии, осуществить конструктивную критику устоявшихся подходов, выявить эвристические возможности обращения в этой области к психоаналитическому потенциалу.

Ключевые слова: идеология, реальная абстракция, протофантазия, реальное и символическое.

Постановка проблемы. Значение идеологии в жизни современного социума не нуждается в обосновании, но чрезвычайно актуальным остается вопрос об особенностях ее формирования. Реалии XXI века заставляют в традиционных подходах обнаруживать возможности для принципиально новых прочтений. Взгляды С. Жижека на бессознательные предпосылки идеологии заслуживают специального анализа.

Анализ последних достижений и публикаций. Проблема соотношения сознательного и бессознательного в символической деятельности неоднократно поднималась в работах авторов, избравших постмодернизм в качестве методологической парадигмы своих исследований. Многие из них неоднократно предпринимали попытки деконструкции феномена идеологии [1–4]. Оригинальность исследования С. Жижека заключается в том, что в качестве

инструментария своего исследования он выбирает лакановскую версию психоанализа [5–11].

Формулирование целей. Целью данного исследования является раскрытие возможностей бессознательного в реализации феномена идеологии.

Изложение основного материала. В отличие от других представителей постмодернизма, словенский философ Славой Жижек стремится сохранить понятие идеологии и проследить его истоки до немецкой классической философии. В этом направлении он неявно возвращается к утверждению К. Маркса о том, что все построения и измышления немецких идеологов могут найти свое рациональное объяснение в спекулятивной диалектике Г. Гегеля, и задача освобождения заключается не в построении новой идеологической доктрины, а в критике философии Г. Гегеля и ее социально-исторических предпосылок. Он ставит задачу дать психоаналитическую интерпретацию теории идеологии. Как бы ни была абстрактна логика трансцендентального идеализма, она в фантастической форме воспроизводит исторические особенности общественного воспроизводства.

С точки зрения психоаналитической теории любая иллюзия по происхождению субъективна, но как импульс к действию она может иметь вполне объективные последствия. В этом смысле иллюзия (фантазия) может быть включена в практический механизм функционирования социальной системы. Для таких фантазий психоаналитические концепции используют термин протофантазия, поскольку под этим подразумевается нечто отличающееся от субъективной лжи. Понятие протофантазии указывает на основополагающий, неизбежный механизм в человеческой психике. С. Жижек связывает свое исследование протофантазии (фантазма) с феноменом товарного фетишизма. Словенский философ полагает, что марксистский анализ товарного фетишизма дает своего рода матрицу, позволяющую обобщить все иные формы «фетишистской инверсии», в том числе ментальные инверсии трансцендентального идеализма. С точки зрения Жижера трансцендентальный субъект и система категорий трансцендентального идеализма дают нам симптоматику протофантазии, которая, задолго до своего осознания уже работала в актах товарного обмена.

Двигаясь от субъективных инверсий в направлении социальной реальности С. Жижеку необходимо было найти решение важной методологической проблемы, которую он сформулировал следующим образом: «законно ли распространять применение понятий, которые первоначально использовались для лечения индивидов, на коллективные сущности и называть, скажем, религию «коллективным неврозом навязчивых состояний» [5, с. 14]?

Он находит достойный ответ на поставленный вопрос в понятии «реальной абстракции», разработанной К. Марксом в политико-экономических исследова-

дованиях. Деньги – это одна из реальных абстракций, которую мы поддерживаем в нашей повседневной жизни. Используя деньги, мы сосредотачиваемся не на их вещественном теле и натуральных свойствах, а на абстракции стоимости, которую символизируют деньги. В каждодневном акте товарно-денежного обмена человек прежде всего обращает внимание на количественную сторону дела, до поры до времени абстрагируясь от качества. Деньги в экономической реальности отличаются и от товаров, обладающих физическим телом, и от интеллектуальных абстракций. Деньги представляют нам реальную абстракцию невидимой и неосязаемой субстанции стоимости. Эта реальная абстракция не есть мысль как таковая, ее не следует понимать как «интеллектуальную абстракцию», как процесс, совершающийся во «внутреннем пространстве» мыслящего субъекта. Этот вид абстракции следует понимать «как форму, привязанную к бытию, а не только к мышлению» [12, с. 30]. Рассуждая об абстрактности обмена товаров, мы должны быть осторожны в применении понятия сознательности в отношении участников процесса обмена. Для них акт абстрагирования происходит бессознательно, они начинают догадываться о нем лишь столкнувшись лицом к лицу с результатами своих собственных действий [12, с. 33].

Бессознательность в отношении актов абстрагирования, происходящих в процессах товарного обмена, не является свидетельством ментальной неполноценности участвующих в этих процессах индивидов. Общественное производство и обмен устроены так, что предполагают определенную бессознательность участников производства и обмена для того, чтобы система сохранила свою устойчивость. Парадокс эффективности функционирования системы товарного производства и обмена заключается в следующем: чем ниже осознанность «реального абстрагирования», тем выше эффективность товарного производства и обмена.

Выделив категорию бессознательного в поведении товаропроизводителей, С. Жижек нацеливает свое исследование на создание психоаналитической теории идеологии, задачей которой является выявление симптомов бессознательного использования результатов абстрактного мышления участниками общественного воспроизводства. Он делает предположение, что бессознательность участников общественного производства в отношении своих собственных актов абстрагирования составляет «фундаментальное измерение «идеологии»: идеология – это не просто «ложное сознание», иллюзорная репрезентация действительности, скорее идеология есть сама эта действительность, которая уже должна пониматься как «идеологическая», – «идеологической» является социальная действительность, само существование которой предполагает незнание со стороны субъектов этой действительности, незнание, которое является сущностным для этой действительности» [13, с. 28]. Идеология – это не ложное сознание социального бытия. Само соци-

альное бытие имеет основание в ложном сознании, точнее в неосознанности социальных отношений со стороны участвующих в них индивидов.

Как полагает С. Жижек, бессознательность участников товарного производства охраняется общей иллюзией, возникшей в эпоху Просвещения. Непосредственное содержание этой иллюзии заключается в нашей убежденности, что мы в состоянии «удерживать дистанцию по отношению к внешней «машине» обычаев общества и тем самым сохранить в неприкосновенности внутреннее пространство нашего размышления» [13, с. 85–56].

Важнейшая задача, которую ставит психоаналитическая стратегия, заключается в том, чтобы исследовать социальные практики и социально поддерживаемые убеждения, как «нечто, с чем *сам индивид должен иметь отношения, что сам индивид* должен воспринимать как порядок, который минимально “овеществлен”, внеположен» [5, с. 13]. Повседневное сознание участников процесса производства может и должно быть подвергнуто идеологической критике, опирающейся на психоанализ. Цель психоаналитической критики «привести наивное идеологическое сознание к точке, в которой оно способно распознать свои действительные условия –искаженную им действительность – и именно этим действием разрушить его» [13, с. 35]. Психотерапевтическое исследование идеологии должно ответить на вопрос, «как должен быть структурирован внешний безличный социально-символический порядок институционализированных практик и верований, чтобы субъект сохранил свое “здоровье” и свое “нормальное” функционирование» [5, с. 13–14]. С. Жижек видит главную задачу современных исследований идеологии не в том, чтобы обнаружить за покрывалом идеологических иллюзий социальную реальность, какая она есть на самом деле, и сообщить об этом общественности. Он полагает, что для подавляющего большинства людей столкновение с реальностью может стать травмирующим событием. В психику современного человека встроен фантазм, который предохраняет её от столкновения с травмирующей реальностью.

Критика идеологии, предполагающая возможность преодоления идеологии, изначально является заложницей идеологического видения. Возможность и неизбежность идеологической мистификации заложена в существовании принципиальной дистанции между реальностью и ее символизацией. Эффект идеологического незнания реальности неизбежен, и мы должны смириться с тем, «что доля иллюзорности является условием нашего исторического опыта, что она обладает полноправной ролью в историческом процессе» [13, с. 10]. Реальное превосходит любую символизацию, обслуживающую наши желания. Признать избыточность Реального значит признавать сущностную ограниченность и приходящий характер процессов символического объединения и распада. Методологическая идея протофантазии, разработанная в психоанализе, позволяет нам упорядочить множественность идеологи-

ческих объяснений действительности как «множество реакций на принципиальную недостижимость Реального» [13, с. 12].

С. Жижек ставит задачу перед психоаналитической теорией идеологии выяснить, каким образом внешняя сила государственного аппарата встраивается в психику индивида и заставляет его принять логику травматических абсурдных предписаний. Каким образом происходит подчинение идеологическим требованиям, которые в современном обществе не воспринимаются всерьез даже их создателями. «Даже её создателями больше не предполагается, что она будет восприниматься всерьез; она приобретает манипулятивный, совершенно внешний и инструментальный статус, она руководствуется не ценностью истины, а обыкновенным вне идеологическим насилием и посулом наживы» [13, с. 37]. Вывод в прямом смысле парадоксальный: оказывается, следование идеологическим предписаниям, не смотря на всю их абсурдность, обеспечивается вне идеологическим насилием и посулом наживы. Следование абсурдным предписаниям – это важнейший шаг, который блокирует деятельность человеческого ума и расчищает пространство для произрастания веры. Абсурдное предписание, навязанное индивиду, вовсе не является препятствием для принятия индивидом идеологического подчинения, более того, оно составляет неперемное условие такого подчинения.

Парадокс общественной жизни заключается в том, что *социальное бытие устойчиво, если оно идеологически искажено*, и восприятие реальности в не-искаженном виде приводит к дестабилизации социальной системы. Для описания этого парадокса в терминах психоанализа С. Жижек вводит понятие «симптом», которое указывает на точку исключения в пространстве идеологии. «“Симптом” есть, строго говоря, некий особый элемент, разрушающий свое собственное универсальное основание, особый вид, разрушающий свой род» [13, с. 29]. Примером симптома может служить товар «рабочая сила». Появление этого товара в пространстве товарного производства, с одной стороны, подрывает принцип эквивалентности рыночного обмена, лежащий в основе либеральной идеологии. С другой стороны, товар «рабочая сила» замыкает символический порядок буржуазных идеологий, делает их устойчивыми формами коллективного мышления. В свете симптома каждая идеологическая категория ложна и внутренне противоречива. Так, например, свобода предполагает свободу рабочего продавать свою рабочую силу и самого себя как товар, как орудие производственного процесса, что противоположно самому понятию свободы.

Выявление симптома, репрезентирующего отрицание социальной системы, которую он представляет, само по себе недостаточно для освобождения из-под власти социальной системы. В этом смысле марксистская критика капитала является незавершенной. С одной стороны, она выявляет точки распада идеологической системы, с другой стороны, она оставляет эти точки без даль-

нейшего исследования, которое, по мнению С. Жижека, не может не быть психоаналитическим.

Наличие симптома показывает, что критика идеологии как ложного сознания не достигает цели, на которую рассчитывают те, кто возводят критику в принцип политического мышления. Разложение идеологии, без уяснения ее «фантазматических» оснований, ведет к распаду той социальной реальности, на почве которой эта идеология возникла. В известном смысле идеология является гарантом существования данной социальной реальности.

С психоаналитической точки зрения *симптом* выступает показателем *завершенности социальной формы*, дающей индивиду *внутреннее удовлетворение*. Парадоксальность этой завершенности заключается в том, что субъект символической завершенности может наслаждаться ею лишь в той мере, в «какой логика симптома ускользает от него» [13, с. 28]. Современная идеологическая ситуация характеризуется тем, что индивиды могут прекрасно осознавать действительное положение дел, но при этом действовать в практической жизни так, как если бы не отдавали себе в этом отчета. На уровне теории они могут видеть иллюзорность своих представлений о действительности и даже подвергать их критике, но на уровне практики они руководствуются чем-то иным, нежели эта теория. Движущей силой их практической деятельности является *фантазм – фундаментальная иллюзия, стабилизирующая социальную реальность*. Как подчеркивает С. Жижек, «иллюзия имеет своим местом не «знание» – она находится в самой действительности, в том, что люди делают» [13, с. 40].

Марксистская трактовка идеологии как надстроечного явления, как «теоретической» иллюзии, упускает из виду ту иллюзию, которая работает в самой социальной действительности. С. Жижек полагает, что «... фундаментальный уровень идеологии – это не тот уровень, на котором действительное положение вещей предстает в иллюзорном виде, а уровень (бессознательного) фантазма, структурирующего саму социальную действительность» [13, с. 40]. Например, на уровне теории современные предприниматели могут понимать, что деньги – это не более чем мера стоимости и значимы не сами по себе, а только в отношении к миру товаров, но в экономической деятельности эти люди ведут себя так, как будто деньги имеют ценность сами по себе, как вещи, как богатство. Таким образом, данная иллюзия получает автономное существование как бессознательный фактор практической деятельности людей.

С. Жижек регулярно обращается к конкретной идеологической практике, выделяя черты, характерные для постсовременности. Одной из главных уловок современной идеологии словенский философ считает принцип «мгновенной историзации», выявляющий изъяны эссенциалистской методологии познания. Содержание этого принципа заключается в приписывании социальным явлениям «исторических закономерностей» с целью вытеснить понимание

их травмирующей сущности. Например, феномен концентрационных лагерей жестко связывается исключительно с «тоталитарными режимами» (фашизмом, коммунизмом). Однако, исторические факты свидетельствуют, что эти лагеря были изобретены в «либеральной» Англии в период войны с бурами. В период Первой мировой войны концентрационные лагеря использовались Австро-Венгрией. Такое игнорирование исторических фактов служит защитой от вторжения травмирующей реальности. С позиций психоаналитического подхода рациональность этого механизма вполне объяснима: полное знание, вторгаясь во внутренний мир индивида, становится опасным для его психического здоровья. Сохранение психического здоровья требует жертв, и одна из них – потеря удовлетворения от целостности, а это, в свою очередь, возможно при условии некоторого невежества.

Вывод. Психоаналитическая интерпретация феномена идеологии обнаруживает, что связь между постулируемыми конкретной идеологией ценностями и научной аргументацией, используемой для обоснования этих ценностей, чисто формальная и необязательная. Научные построения, которые использует идеология, только «скрывают избыточное наслаждение, присущее любой идеологической форме» [13, с. 88]. Идеологическая конструкция призвана скрывать за рациональными аргументами разрушительную для всей социальной системы мысль, что цель идеологии – она сама, что цель власти – сама власть. Все рационализации являются лишь побочным продуктом стремления идеологии к самодостаточности. Вывод совершенно очевиден: бессмысленно подходить к анализу любой идеологии со стороны ее содержания. Между декларируемыми ценностями и природой идеологической формы всегда будет оставаться зазор, который невозможно преодолеть никаким рациональным анализом [14, с. 111].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / пер. фр. Д. Кралечкин. Москва: Академический проект, 2007. 335 с.
2. Бодрийяр Ж. Фатальные стратегии / пер. с фр. А. Качалова, науч. ред. текста Д. Дамте. Москва: РИПОЛ классик, 2017. 288 с.
3. Laclau E. On populist reason. London; New York: Verso, 2005. xii, 276 p.
4. Newman S. Power and politics in poststructuralist thought: new theories of the political. London, New York: Routledge, 2005. xiii, 177 p.
5. Жижек С. Устройство разрыва. Параллаксное видение / пер. с англ. А. Смирнова и др. Москва: Европа, 2008. 511, [1] с.
6. Философия начинается с Канта и заканчивается Гегелем. Интервью со Славоем Жижекком для журнала «Логос». Москва, 6 марта 2007. *Логос*. 2007. № 1 (58). С. 3–13.
7. Everything you always wanted to know about Lacan : (but were afraid to ask Hitchcock) / edited by Slavoj Žižek. London; New York: Verso, 1992. vii, 279 p.

8. Jacques Lacan: critical evaluations in cultural theory / ed. by Slavoj Žižek. London; New York: Routledge, 2003. 4 vols: Vol. I: Psychoanalytic theory and practice. xvii, 294 p.; Vol. II: Philosophy. viii, 341 p.; Vol. III: Society, politics, ideology. ix, 410 p.; Vol. IV: Culture. viii, 290 p.
9. Žižek S. Looking awry: an introduction to Jacques Lacan through popular culture. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1991. ix, 188 p.
10. Žižek S. Enjoy your symptom!: Jacques Lacan in Hollywood and out. New York: Routledge, 1992. xi, 198 p.
11. Žižek S. Tarrying with the negative : Kant, Hegel, and the critique of ideology. Durham: Duke University Press, 1993. viii, 289 p.
12. Sohn-Rethel A. Intellectual and manual labour: a critique of epistemology. London: Macmillan, 1978. xiv, 216 p.
13. Жижек С. Возвышенный объект идеологии / пер. с англ. В. Софронова. Москва: Худож. журн., 1999. 235, [1] с.
14. Сучасна політична лексика: енциклопед. словн.-довід. / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.

REFERENCES

1. Bodrijjar, Zh. (2007). *K kritike politicheskoj jekonomii znaka* / Per. fr. D. Kralechkin. Moskva: Akademicheskij proekt [in Russian].
2. Bodrijjar, Zh. (2017). *Fatal'nye strategii* / [per. s fr. A. Kachalova, nauch. red. teksta k.f.n. D. Damte]. Moskva: RIPOL klassik [in Russian].
3. Laclau, E. (2005). *On populist reason*. London; New York: Verso.
4. Newman, S. (2005). *Power and politics in poststructuralist thought: new theories of the political*. London, New York: Routledge.
5. Zhizhek, S. (2008). *Ustrojstvo razryva. Parallaksnoe videnie* / Per. s angl.: Artem Smirnov i dr. Moskva: Evropa [in Russian].
6. Filosofija nachinaetsja s Kanta i zakanchivaetsja Gegelem. Interv'ju so Slavoem Zhizhekom dlja zhurnala «Logos». Moskva, 6 marta 2007 (2007). *Logos – Logos*, 1(58), 3–13.
7. Žižek, S. (Ed.) (1992). *Everything you always wanted to know about Lacan : (but were afraid to ask Hitchcock)*. London; New York: Verso.
8. Žižek, S. (Ed.) (2003). *Jacques Lacan: critical evaluations in cultural theory*. London; New York: Routledge. 4 vols: Vol. I: Psychoanalytic theory and practice; Vol. II: Philosophy; Vol. III: Society, politics, ideology; Vol. IV: Culture.
9. Žižek, S. (1991). *Looking awry: an introduction to Jacques Lacan through popular culture*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
10. Žižek, S. (1992). *Enjoy your symptom!: Jacques Lacan in Hollywood and out*. New York: Routledge.
11. Žižek, S. (1993). *Tarrying with the negative: Kant, Hegel, and the critique of ideology*. Durham: Duke University Press.
12. Sohn-Rethel, A. (1978). *Intellectual and manual labour: a critique of epistemology*. London: Macmillan.
13. Zhizhek, S. (1999). *Vozvyshennyj ob'ekt ideologii* / Per. s angl.: Vladislav Sofronov. Moskva: Hudozh. zhurn. [in Russian].

14. Khoma, N. M. (Ed.). (2015). *Suchasna politychna leksyka: entsykloped. slovnyk-dovidnyk*. Lviv: «Novyi Svit-2000» [in Ukrainian].

Голованов Борис Дмитрович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології і політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Україна

Фролова Ольга Володимирівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії культури та філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна

C. ŽIŽEK PRO NESVĚDOMÍ PŘEDUMOVY IDEOLOGIE

У статті розглядається проблема становлення і функціонування ідеології в критичному по відношенню до марксистської концепції ракурсі. Застосування психоаналітичних підходів у нетрадиційному полі стає надзвичайно популярним у різних галузях знань. Роботи С. Жижека змушують під незвичним кутом поглянути на проблему ідеології, здійснити конструктивну критику сталих підходів, виявити евристичні можливості звернення в цій галузі до психоаналітичного потенціалу.

Ключові слова: ідеологія, реальна абстракція, протофантазія, реальне і символічне.

Golovanov Boris Dmitrievich, PhD, Associate Professor, Associate Professor, Department of Sociology and Political Science, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine

Frolova Olga Volodymyrivna, PhD, Associate Professor, Associate Professor, Department of theory of culture and the philosophy of science, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

S. ŽIŽEK ABOUT UNCONSCIOUS PRECONDITIONS OF IDEOLOGY

Problem setting: *The meaning of ideology in modern society does not need any validation, but the question of its forming remains extremely relevant. XXI century realia pushes to find new interpretations in traditional approaches. Views of S. Žizek unconscious preconditions of ideology are worthy of special analysis.*

Recent achievements and publications analysis. *The problem of correlation between conscious and unconscious in symbolic activity has been repeatedly brought up in the works of authors who chose postmodernism as a methodological paradigm in their*

research. Many of them had continually undertaken attempts to deconstruct the ideology phenomenon. The originality of S. Zizek research is in the use of Lacan's version of psychoanalysis as an instrument for his research.

Paper objective. Main objective of the following paper is to uncover the possibilities of unconscious in phenomenon of ideology realization.

Paper main body. In the following paper the establishing and functioning of ideology in the perspective critical to Marxism ideology is examined. The use of psychoanalytical approach as a methodological guide becomes extremely popular in many fields of knowledge. The works of S. Zizek make readers see the problem of ideology from different viewpoint, constructively criticize the established approaches, and detect heuristic possibilities of psychoanalysis use in this field.

As opposed to methodological orientation of postmodernism, Zizek in his analysis ensures consistency with Marxism and German classical philosophy; he even states the necessity to rehabilitate Hegel and his dialectics. He believes that psychoanalytical interpretation of ideology reestablishes the concept of thinking to be a real process, without concentration on the world of subjective individual. He sees Marxism as a teaching to study and explains fetishistic forms of consciousness, categorizing ideology as its intellectual variation. Ideology is something bigger than a false reflection of reality. In the case of ideology, reality distortion is possible only because human individuals in their practical work unconsciously create and cultivate this kind of distortion. The mere existence of social reality is based on the fact, that individuals to reproduce this reality are not fully aware of the content and consequences of their actions.

Psychoanalytical interpretation of ideology studies social practices and socially sustained beliefs as something derivative from subjective inner appetite of an individual. The most important objective of psychoanalytical criticism of ideology is to bring the ideological consciousness to the point where it can distinguish distorted products of projective activity in its own life. Psychoanalytical criticism of ideology should answer the question of what the symbolic order should be. It should be social reality constituting to save body and spirit health of individuals creating this reality.

Conclusions of the research. The psychoanalytic interpretation of the phenomenon of ideology reveals that the connection between the values postulated by a particular ideology and the scientific argumentation used to substantiate these values is purely formal and optional. Scientific constructions, which are used by ideology, only «hide the excess pleasure inherent in any ideological form». The ideological construction is intended to hide behind rational arguments a thought that is destructive for the entire social system, that the goal of ideology is ideology itself, that the purpose of authority is authority itself. All rationalizations are only a by-product of the ideology's desire for self-sufficiency. The conclusion is absolutely obvious: it is senseless to approach the analysis of any ideology from the side of its content. There will always be a gap between the declared values and the nature of the ideological form, which cannot be overcome by any rational analysis.

Keywords: ideology, real abstraction, protophantasy, real and symbolic.

Підкуркова Ірина Валеріївна, кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: podkurkovairina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4797-3718

РІВЕНЬ СВОБОДИ ПРЕСИ ЯК ПОКАЗНИК РОЗВИНЕНOSTІ ДЕМОКРАТІЇ

Досліджується стан свободи засобів масової інформації в Україні. Наводяться результати міжнародних рейтингів рівня свободи преси та аналізуються чинники, які на них вплинули. Зокрема, розглядаються такі елементи структури свободи мас-медіа, як економічна самостійність, правова та політична складові, правовий захист свободи журналістської діяльності. Показано взаємозалежність між станом свободи преси в Україні та рівнем розвиненості демократії.

Ключові слова: права і свободи людини, свобода преси, економічна самостійність ЗМІ, правова складова діяльності ЗМІ, політичний аспект свободи преси, правовий захист свободи журналістської діяльності, рівень розвитку демократії.

Постановка проблеми. Однією із ознак демократичного режиму є наявність юридично закріплених прав і свобод людини, а також їх захист та механізм реалізації. З одного боку, права і свободи людини є важливими ціннісними орієнтирами суспільного розвитку, вони нормативно формують історичні умови і способи життєдіяльності людей, постають показниками суспільного прогресу в демократичному суспільстві. З другого боку, права і свободи людини – це її реальні соціальні можливості, що визначають міру її свободи, обумовлену конкретно-історичним рівнем суспільних відносин, що знаходить своє відбиття в Конституції та законах держави. Права і свободи людини повинні бути не тільки юридично закріплені та обумовлені реальними соціальними потребами, а головне – відповідати дійсним можливостям їх реалізації. Проголошені права і свободи громадянина гарантуються і здійснюються не тільки юридично, а й за допомогою економічних, політичних, соціокультурних засобів; вони мають визнаватися державою в особі її органів та посадових осіб, охоронятися і захищатися ними.

Однією з демократичних свобод, визначених Конституцією України, є свобода слова, яка розглядається не тільки як сама по собі, а й як свобода преси. Стаття 34 Основного Закону України гарантує кожному право на свободу

думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1]. Це, у свою чергу, може реалізуватися і як право громадян та їх організацій поширювати ідеї, думки, погляди через засоби масової інформації без обмежень з боку влади, що включає в себе: свободу доступу до інформації, свободу поширення інформації, свободу дотримання своєї думки, не зазнаючи зовнішнього втручання. Але ці юридично задекларовані свободи в демократичному суспільстві з необхідністю потребують наявності реальних механізмів їх реалізації в різних сферах суспільного життя, а також здатності держави захистити їх від будь-яких зазіхань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблема свободи преси є досить цікавою для науковців та громадськості. Так, у наукове опрацювання проблеми зробили значний внесок В. Владимиров, В. Гвоздев, М. Годвін, Дж. Доомен, В. Іванов, В. Карпенко, М. К. Кертис, А. С. Корс, С. П. Нельсон, П. Ураг та ін. [2–11]. Зокрема, свою увагу вони зосереджують на теоретичних аспектах свободи засобів масової інформації та журналістської діяльності. Проблеми практичного забезпечення свободи преси розглядаються також у спеціальних науково-практичних та популярних виданнях. Окрім того, ситуація з розвитком свободи слова в Україні є об'єктом моніторингу вітчизняних та міжнародних організацій. Вітчизняні дослідження свободи преси зазвичай є опосередкованими, інформація про неї отримується у контексті опитування громадської думки, що проводиться напередодні або після виборів. Серед міжнародних рейтингів є спеціалізовані. Найбільш знані з них вимірюються правозахисною організацією «Репортери без кордонів» та неурядовою організацією Freedom House.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідити чинники, які впливають на ступінь розвиненості свободи преси в Україні, а також показати взаємозалежність та взаємообумовленість рівня свободи засобів масової інформації й журналістської діяльності та стану демократії у державі.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи сучасну ситуацію із свободою преси в Україні, слід звернутися до результатів щорічних досліджень, які проводяться міжнародними організаціями. Дослідження, яке проводилося міжнародною неурядовою організацією Freedom House у 2017 р., визначило Україну країною з частково вільними ЗМІ із рейтингом 113 (з 196) країн світу за рівнем свободи засобів масової інформації [12]. За даними Міжнародної правозахисної організації «Репортери без кордонів», що оприлюднила індекс свободи ЗМІ у світі станом на 2019 р., Україна посіла 102 місце серед 180 країн світу [13]. Індекс розраховується з таких параметрів, як умови роботи журналістів, самоцензура, повний захист та інституційна прозорість, різноманіття медіа та їхня незалежність.

Спробуємо проаналізувати ситуацію, що склалася, виходячи зі структури свободи преси, визначеної В. М. Владимировим, яка складається з таких основних елементів: економічна самостійність ЗМІ; правовий захист свободи журналістської діяльності; політична незаангажованість редакцій, їх орієнтація на загальнолюдські цінності; творча свобода журналістів [2].

Економічна самостійність ЗМІ. Важливим аспектом свободи та незалежності мас-медіа є їхня економічна життєздатність. Існує три основні форми організації ЗМІ: державна, приватна, громадська.

В умовах державної форми організації ЗМІ належать державі і прямо фінансуються і контролюються нею. Перевагою цієї форми є незалежність ЗМІ від великого капіталу. Однак державне фінансування може знижувати їх конкурентоспроможність.

Приватні ЗМІ перебувають у приватному володінні і фінансуються винятково за рахунок доходів від реклами і приватних пожертв. Для них характерна жорстка конкуренція за рекламні доходи й аудиторію. Найважливіший недолік такої форми – пряма залежність ЗМІ від рекламодавців і власників.

Громадські ЗМІ фінансуються головним чином за рахунок спеціального податку, що сплачується громадянами, які мають права юридичної особи та самоврядування, хоча в цілому контролюються громадськими радами, які складаються з представників найважливіших суспільних груп та організацій.

Більшість ЗМІ в Україні перебуває у приватній власності і контролюється невеликою групою заможних людей. Власники ЗМІ використовують свій інформаційний ресурс для забезпечення особистих інтересів. Найпотужніші ЗМІ належать до медіа-концернів, здатних нав'язувати свої інтереси та цінності, власні «правила гри» іншим учасникам інформаційного простору. Як зазначає Ю. Бондар, створення олігархічно-медійних структур є наслідком концентрації та монополізації ЗМІ. Це, у свою чергу, загрожує суспільству, обмежуючи плюралізм думок, загрожуючи засадам свободи слова та преси [14, с. 3–21].

Правова складова. Конституційно-правове регулювання діяльності ЗМІ в Україні є одним із найпрогресивніших у Східній Європі, незважаючи на те, що правові гарантії діяльності ЗМІ не завжди реалізуються на практиці. Права та обов'язки засобів масової інформації регулюються низкою законодавчих актів, а також постанов Верховної Ради України та уряду нашої держави, указів Президента України (закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [15], «Про інформацію» [16], «Про доступ до публічної інформації» [17], «Про телебачення і радіомовлення» [18], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [19] та ін.). Ними обумовлено права на отримання об'єктивної, точної і повної інформації, забезпечення доступу до неї, вільне поширення поглядів,

право на заснування та використання ЗМІ. Така законодавча база створила передумови для виникнення і функціонування в інформаційному просторі України великої кількості періодичних друкованих видань, теле- та радіоканалів, відкрила необмежений доступ до Інтернету, що свідчить про наявні можливості вибору джерела інформації, і, відповідно, – про свободу доступу до інформації та свободу її поширення. Медіа-простір демонструє суттєвий плюралізм та навіть критику влади. Проте недосконалість деяких законів може приводити до спроб «законного» обмеження права на інформацію.

Правовий захист свободи журналістської діяльності. Свобода слова та свобода преси стає реальною там, де реалізується правовий захист свободи журналістської діяльності. Україна від подій Євромайдану та початку військових дій на сході стала однією з найнебезпечніших країн для журналістів та здійснення журналістської діяльності. За даними різних дослідницьких вітчизняних та міжнародних урядових і неурядових організацій починаючи з 2014 р., в Україні фіксуються випадки порушення свободи слова, перешкоджання роботі міжнародних та українських журналістів. Така ситуація в Україні лишається незмінною і сьогодні. Наприклад, за результатами щомісячного моніторингу Інституту масової інформації «Барометр свободи слова» у березні 2019 р. експерти зафіксували загалом в Україні 27 випадків порушень свободи слова у 10 регіонах країни, серед яких – перешкоджання законній журналістській діяльності, кібератаки погрози, юридичний тиск на ЗМІ та журналістів тощо [20]. Фізичні напади на журналістів, свавільні затримання і залякування, викрадення, нарешті, вбивства журналістів та працівників ЗМІ – все це не тільки не сприяє утвердженню принципів свободи преси, а й створює психологічний тиск на працівників вітчизняних мас-медіа, наслідком якого стало помітне зниження критичної спрямованості матеріалів. А це призводить до падіння довіри до ЗМІ у суспільстві.

Політичний аспект. Показником свободи слова та свободи преси є наявність/відсутність цензури щодо самих ЗМІ та до матеріалів, що розповсюджуються. Стаття 15 Конституції України наголошує на забороні цензури [1]. Останніми роками було видано низку законів та розпоряджень з метою сприяння процесу незалежності від цензури різних видів та форм ЗМІ. В той же час у ст. 35 зазначається, що свобода слова може обмежуватися «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [1]. Іноді саме це обмеження може бути мотивацією до санкціонування, припинення трансляції, заборони окремих ЗМІ та інтернет-сторінок.

Агресивний пропагандистський контент Росії та дезінформація, що поширюється російськими ЗМІ та державними агентствами, стали поштовхом до обмеження доступу (призупиненню трансляції) до численних російських медіа та інтернет-ресурсів і заборони в'їзду до України багатьох російських журналістів. Так, рішенням РНБО України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» було заборонено інтернет-провайдерам надання послуг з доступу до інтернет-ресурсів сервісів *mail.ru* та соціально орієнтованих ресурсів *Вконтакте* та *Однокласники* [21]. Отже, можемо зазначити, що спостерігаються спроби контролю ЗМІ, інформаційного простору, що звужує права громадян на отримання повної інформації і ставить під сумнів зобов'язання держави підтримувати незалежність ЗМІ.

Свобода ЗМІ є необхідним елементом функціонування демократичного політичного режиму [22, с. 191]. Стан свободи преси безпосередньо впливає на рівень розвиненості демократії у державі. «Частково вільні» українські ЗМІ є однією із причин «гібридного політичного режиму» [23, с. 53] у рейтингу країн світу за рівнем демократії, який складається дослідницькою компанією The Economist Intelligence Unit. Він вимірює рівень демократії всередині держави за допомогою методології експертних оцінок і результатів опитування громадської думки у відповідних країнах, що складалася з 60 ключових показників, згрупованих у п'ять основних категорій: виборчий процес і плюралізм, діяльність уряду, політична участь, політична культура, громадянські свободи. Останній показник, до якого входить і свобода слова та свобода преси, набрав у 2018 р. 5,69 балів з 10, втративши при цьому майже 1 бал порівняно з минулорічним дослідженням [24]. Визначений індекс демократії підтверджується і звітом міжнародної правозахисної організації Freedom House. Україна у рейтингу посідає 106 позицію (з 208) з індексом 62 (зі 100) [25]. При цьому вільність та незалежність ЗМІ оцінена двома балами з чотирьох [26].

Висновки. Враховуючи здобутки та досягнення України на шляху демократичної розбудови, слід відзначити, що свобода преси як один із показників демократії загалом зміцнила свої позиції – існує плюралізм ЗМІ, належним чином врегульовано їх конституційно-правове регулювання. В той же час залишаються підстави для занепокоєння. Особливо це стосується монополізації медіа-ринків, концентрації приватних ЗМІ в руках невеликої групи заможних бізнесменів (і можливості їх впливу на політичні процеси), наявності політично заангажованих повідомлень в інформаційному просторі, різних методів реагування влади на проросійську пропаганду та випадків застосування насильства щодо журналістів в країні, особливо на сході. А відсутність системної комунікації у відносинах «суспільство – засоби масової інформації – влада», що є фундаментальною основою розвинутої демократії, породжує тенденцію до зниження демократичних процесів в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.03.2019).
2. Владимиров В. М. Основы журналистики в понятиях и комментариях: учеб. пособ. Луганск: Издательство ВУГУ, 1998. 144 с.
3. Гвоздев В. М. Понятия «свобода преси»: визначення, зміст, структура. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=54> (дата звернення: 28.03.2019).
4. Иванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: навч. посіб. / за наук. ред. В. В. Різуна. Київ: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
5. Карпенко В. Журналістика: вступ до фаху : навч. посіб. Київ Університет «Україна», 2011. 195 с.
6. Curtis M. K. Free speech, «the people's darling privilege»: struggles for freedom of expression in American history. Durham, N. C.: Duke University Press, 2000. x, 520 p.
7. Doomen J. Freedom and Equality in a Liberal Democratic State. Gent: Bruylant, 2014. 238 p.
8. Godwin M. Cyber Rights: Defending Free Speech in the Digital Age. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003. xxiii, 402 p.
9. Kors A. C. Freedom of Speech. The Encyclopedia of Libertarianism / editor-in-chief, R. Hamowy; assistant editors, Jason Kuznicki, Aaron Steelman; consulting editor, Deirdre McCloskey; founding and consulting editor, Jeffrey D. Schultz. Los Angeles: SAGE, 2008. P. 182–185.
10. Nelson S. P. Beyond the First Amendment: The Politics of Free Speech and Pluralism. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005. xi, 226 p.
11. Wragg P. Free Speech Rights at Work: Resolving the Differences between Practice and Liberal Principle. *Industrial Law Journal*. 2015. Vol. 44, Issue 1. P. 1–28.
12. Рейтинг стран мира по уровню свободы средств массовой информации. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/freedom-of-the-press/info> (дата обращения: 28.03.2019).
13. Україна посіла 102 місце в рейтингу свободи. ЗМІ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2683395-ukraina-posila-102-misce-v-rejtingu-svobodi-zmi-reporteri-bez-kordoniv.html> (дата звернення: 28.03.2019).
14. Бондар Ю. Свобода слова: українська мірка. Київ: МАУП, 2004. 144 с.
15. Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. №2783-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (дата звернення: 28.03.2019).
16. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. N 2658-XII (2658-12). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 28.03.2019).
17. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. №2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №32. Ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 28.03.2019).

18. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.93 р. №3760-ХІІ (3760-12). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 10. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 28.03.2019).
19. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 50. Ст. 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.03.2019).
20. Барометр свободи слова за березень 2019 р. URL: <https://www.prostir.ua/?news=barometr-svobody-slova-za-berezen-2019-roku> (дата звернення: 28.03.2019).
21. Лист № 82/1-6 від 16.05.2017 щодо виконання Рішення РНБО від 28.04.2017 «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». URL: <https://inau.ua/document/lyst-no821-6-vid-16052017-shchodo-vykonannya-rishennya-rnbo-vid-28042017-pro-zastosuvannya> (дата звернення: 28.03.2019).
22. Політологічний енциклопедичний словник / [уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
23. Сучасна політична лексика: енциклопед. словн.-довід. / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.
24. Рейтинг стран по уровню демократии. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/democrasy> (дата обращения: 28.03.2019).
25. Рейтинг стран мира по уровню политических и гражданских свобод. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/freedom-the-world/info> (дата обращения: 28.03.2019).
26. Freedom in the world 2019. Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/ukraine-translation> (accessed: 28.03.2019).

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Vladimirov, V. M. (1998). *Osnovy zhurnalistiki v ponjatijah i kommentarijah*: Uchebnoe posobie. Lugansk: Izdatel'stvo VUGU [in Russian].
3. Hvozdiev, V. M. *Poniattia «svoboda presy»: vyznachennia, zmist, struktura*. Retrieved from <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=54> [in Ukrainian].
4. Ivanov, V. (2010). *Osnovni teorii masovoi komunikatsii i zhurnalistyky*: Navchalnyi posibnyk / Za naukovoiu redaktsiieiu V. V. Rizuna. Kyiv: Tsentri Vilnoi Presy [in Ukrainian].
5. Karpenko, V. (2011). *Zhurnalistyka: vstup do fakhu*. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
6. Curtis, M. K. (2000). *Free speech, «the people's darling privilege»: struggles for freedom of expression in American history*. Durham, N. C.: Duke University Press.
7. Doomen, J. (2014). *Freedom and Equality in a Liberal Democratic State*. Gent: Bruylant.

8. Godwin, M. (2003). *Cyber Rights: Defending Free Speech in the Digital Age*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
9. Kors, A. C. (2008). Freedom of Speech. Hamowy, R. (ed.) *The Encyclopedia of Libertarianism*, Pp. 182–185. Los Angeles: SAGE.
10. Nelson, S. P. (2005). *Beyond the First Amendment: The Politics of Free Speech and Pluralism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
11. Wragg, P. (2015). Free Speech Rights at Work: Resolving the Differences between Practice and Liberal Principle. *Industrial Law Journal*, 44(1), 1–28.
12. Rejting stran mira po urovnju svobody sredstv massovoj informacii. Retrieved from <https://gtmarket.ru/ratings/freedom-of-the-press/info> [in Russian].
13. Ukraina posila 102 mistse v reitynhu svobody ZMI. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2683395-ukraina-posila-102-misce-v-rejtingu-svobodi-zmi-reporteri-bez-kordoniv.html> [in Ukrainian].
14. Bondar, Yu. (2004). *Svoboda slova: ukrainska mirka*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
15. Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presu) v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.11.92 r. № 2783-XII (1992). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> [in Ukrainian].
16. Pro informat sii: Zakon Ukrainy vid 02.10.92 r. N 2658-XII (2658-12) (1992). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
17. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. № 2939-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 32, art. 314. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
18. Pro telebachennia i radiomovlennia: Zakon Ukrainy vid 21.12.93 r. № 3760-XII (3760-12) (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 10, art. 43. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> [in Ukrainian].
19. Pro derzhavnu pidtryмку zasobiv masovoi informatsii ta sotsialnyi zakhyst zhurnalistiv: Zakon Ukrainy vid 23.09.1997 r. № 540/97-VR. (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 50, art. 302. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
20. Barometr svobody slova za berezen 2019 r. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=barometr-svobody-slova-za-berezen-2019-roku> [in Ukrainian].
21. Lyst № 82/1–6 vid 16.05.2017 shchodo vykonannia Rishennia RNBO vid 28.04.2017 «Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)». Retrieved from <https://inau.ua/document/lyst-no821-6-vid-16052017-shchodo-vykonannya-rishennya-rnbo-vid-28042017-pro-zastosuvannya> [in Ukrainian].
22. Trebin, M. P. (ed.). (2015). *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / uklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]*: Pravo, 2015 [in Ukrainian].
23. Khoma, N. M. (ed.). (2015). *Suchasna politychna leksyka: entsykloped. slovnyk-dovidnyk / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.]*. Lviv: «Novyi Svit-2000» [in Ukrainian].
24. Rejting stran po urovnju demokratii. Retrieved from <https://nonews.co/directory/lists/countries/democracy> [in Russian].

25. Rejting stran mira po urovnju politicheskikh i grazhdanskikh svobod. Retrieved from <https://gtmarket.ru/ratings/freedom-the-world/info> [in Russian].
26. Freedom in the world 2019. Ukraine. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/ukraine-translation>.

Подкуркова Ирина Валерьевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

УРОВЕНЬ СВОБОДЫ ПРЕССЫ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИИ

Исследуется состояние свободы средств массовой информации в Украине. Приводятся результаты международных рейтингов уровня свободы прессы и анализируются факторы, которые на них повлияли. В частности, рассматриваются такие элементы структуры свободы масс-медиа как экономическая самостоятельность, правовая и политическая составляющие, правовая защита свободы журналистской деятельности. Показана взаимозависимость между показателями свободы прессы в Украине и уровнем развития демократии.

Ключевые слова: права и свободы человека, свобода прессы, экономическая самостоятельность СМИ, правовая составляющая деятельности СМИ, политический аспект свободы прессы, правовая защита свободы журналистской деятельности, уровень развития демократии.

Pidkurkova Iryna Valeriivna, PhD (Sociological Science), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

PRESS FREEDOM LEVEL AS AN INDICATOR OF DEMOCRACY'S DEVELOPMENT

Problem setting. *Among the democratic freedoms defined by the Constitution of Ukraine is the freedom of speech, which is considered not only in itself, but also as freedom of the press. But legally declared freedoms in a democratic society necessarily require the existence of real mechanisms for their implementation in various spheres of public life, as well as the state's ability to protect them from any encroachment.*

Recent research and publications analysis. *The problem of press freedom is very interesting for scientists and the public. In addition, the situation with the development of freedom of speech in Ukraine is the subject of monitoring of domestic and international organizations.*

Paper objective. *The purpose of the article is to investigate the factors that influence the degree of development of freedom of the press in Ukraine, as well as to show the interdependence of the level of freedom of the media and the state of democracy in the country.*

Paper main body. *Based on the structure of press freedom, one can analyze the extent of this freedom.*

Economic independence of the media. Most of the media in Ukraine is privately owned and controlled by a small group of wealthy people who use their resource to ensure personal interests. This, in turn, could threaten society by limiting the pluralism of ideas, the principles of freedom of speech and the press.

Legal component. Constitutional and legal regulation of media in Ukraine is one of the most progressive in Eastern Europe, despite the fact that legal guarantees of media activities are not always implemented in practice. The rights and obligations of the media are regulated by a number of legislative acts, as well as resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine and the government of our state, presidential decrees.

Legal protection of journalistic activity freedom. Freedom of the press becomes real where the legal protection of freedom of journalistic activity is implemented. Ukraine remains one of the most dangerous countries for journalists and journalistic activities – physical attacks on journalists, arbitrary detention and intimidation, kidnapping, murder of journalists and media workers do not promote the principles of freedom of the press and create psychological pressure on domestic media workers.

Political aspect. An indicator of freedom of speech and freedom of the press is the presence/absence of censorship in relation to the media itself and to the materials distributed. The Constitution of Ukraine emphasizes the prohibition of censorship, while there are certain limitations that can sometimes be motivation for sanctions, broadcasting stops, ban of certain media and internet pages.

Freedom of the media is a necessary element of the functioning of a democratic political regime. The state of freedom of the press directly influences the level of development of democracy in the state. “Partly Free” Ukrainian Media is one of the reasons “hybrid political regime” in the ranking of countries in terms of democracy.

Conclusions of the research. *It should be noted that press freedom in Ukraine as one of the indicators of democracy in general strengthened its position. At the same time, there remain reasons for concern: the monopolization of media markets, the concentration of private media in the hands of a small group of wealthy businessmen (and the possibility of their influence on political processes), different methods of reacting to pro-Russian propaganda and violence against journalists in the country, especially in the East.*

Keywords: *human rights and freedoms; freedom of the press; economic independence of the media; the legal component of the media activity; political aspect of freedom of the press; legal protection of freedom of journalistic activity; level of development of democracy.*

Парлюк Владислав Ігорович, аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, Україна
e-mail: parlykvladislav@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3654-4697

РОЛЬ МАС-МЕДІА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИБОРЧИХ СТРАТЕГІЙ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ АВСТРІЇ

У статті аналізуються етапи еволюції виборчих кампаній і розвитку системи політичної комунікації в Австрійській Республіці. Підкреслюється теза про вплив розвитку ЗМІ на зміну поведінки виборців, що веде, у свою чергу, до зміни політичної агітації. Виділяються чинники, які вплинули на трансформацію форм і стилю політичної агітації, особлива увага приділяється структурі медіасистеми країни. Розглядаються типи австрійських виборців, що використовують політичну інформацію і ЗМІ.

Ключові слова: мас-медіа, політичні партії Австрії, виборчі стратегії, вибори, «американізація» виборчих кампаній, «персоналізація» виборчих кампаній, «негативізація» виборчих кампаній.

Постановка проблеми. Сучасне демократичне суспільство має потребу в політиці і політичних засобах масової комунікації. З другого боку, політика має потребу в самому суспільстві (виборцях), що, у свою чергу, в достатній мірі досягається тільки через засоби масової інформації. Ряд авторів зазначають [1, с. 15; 2, с. 221], що існує взаємозалежність суспільства і політики, у відносини між якими включаються ЗМІ. Найбільш яскраво ці відносини виявляються у виборчих кампаніях [3, с. 81–82]. ЗМІ будують «міст між індивідуумом і політикою» і, таким чином, стають основними «соціальними посередниками». Еволюція ЗМІ призвела до того, що крім своїх основних функцій, вони стали виконувати деякі функції політичних партій, а саме політичної соціалізації та мобілізації [4, с. 356–358]. Тому одне з центральних місць у передвиборчих кампаніях політичних партій займають ЗМІ як самостійний інститут демократії [5, с. 162–165]. Тож не дивно, що політики намагаються використовувати різні стратегії для посилення контролю над ЗМІ. Австрійська медіасистема являє собою особливу модель функціонування ЗМІ, яка впливає як на політичний світогляд австрійців, так і на трансформацію виборчих стратегій політичних партій Австрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема впливу ЗМІ на політичні орієнтації електорату, політичну комунікацію і стратегії стала предметом обговорення як вітчизняних, так і західних вчених. Дослідженням цього питання займалися такі вітчизняні вчені як: О. Дегтярєва, Д. Дубов, С. Матвієнків, В. Недбай, І. Федорів, Н. Гармаш, Н. Зражевська та ін. Серед закордонних учених можна виділити роботи А. Есенбаєва, З. Комилової, С. Лісової, А. Назарбетової, П. Норріса, Т. Пітерсона, Д. Фаррелла, К. Холодковського та ін. Окремо варто відмітити авторів, чиї наукові праці присвячені безпосередньо Австрії: О. Грубера, М. Леттнер, Г. Плассер, Ф. Плассера, П. Ульрама.

Формулювання цілей. Мета статті – на прикладі еволюції австрійської медіасистеми показати її вплив на трансформацію політичного світогляду і виборчих стратегій політичних партій Австрії.

Вклад основного матеріалу. Аналізуючи виборчі кампанії у всьому світі після Другої світової війни, декілька авторів визначили три різні етапи їх еволюції. Так, вчені П. Норріс, Ф. Плассер і Г. Плассер називають ці етапи «премодерн», «модерн» і «постмодерн»; Д. Фаррелл в своїй роботі «Стратегії та тактики кампанії» – «премодерн», «телевізійна революція» та «революція в області телекомунікацій» [6], а в спільній роботі з П. Уеббом «Політичні партії як організатори кампаній» – «Етап 1», «Етап 2» і «Етап 3» [7]. Дивлячись на зміст того, що представляють ці етапи, П. Норріс пише про «типології еволюції агітації», Ф. Плассер і Г. Плассер про «моделювання практики кампаній, яка змінюється», Д. Фаррелл і П. Уебб про «три етапи у розвитку виборчої кампанії», і Д. Фаррелл у своїй роботі про «професіоналізацію виборчих кампаній» [8, р. 51].

Незважаючи на різні назви характеристики цих періодів дуже схожі:

1. Перший період виборчої агітації може бути віднесений до ХІХ – початку ХХ ст. і характеризується перевагою прямого і міжособистісного агітаційного спілкування між кандидатами і виборцями. Організація кампанії була локалізована і ґрунтувалася на особистій вимозі до інструментів кампанії, що були адресовані місцевим співтовариствам, таким як мітинги, агітація «від дверей до дверей» і партійні збори, а також друкарські медіа продукти (рекламні щити, плакати, газетні оголошення).

2. До середини ХХ ст. поширення радіо і телебачення як домінуючих каналів масової інформації спонукає виборчі кампанії до відповідної адаптації. Велика потреба в «управлінні ЗМІ» підтримує ранні зразки «медіатизації» агітаційної комунікації. Прес-релізи та прес-конференції можна розглядати як конкретні результати цього періоду, коли виборчі кампанії намагаються створити для журналістів постійні і диференційовані інформаційні потоки. Внаслідок цього перше використання політичних консультантів, автономних партійних опитувань, інструментів політичного маркетингу призводить до посилення професіоналізації кампаній.

3. Третій стрибок у розвитку виборчої агітації здійснюється в кінці ХХ ст. під впливом ряду чинників: ослаблення партійної лояльності; поява нових партій і значне збільшення фрагментації партійної системи; все більш фрагментовані пропозиції як в традиційних, так і в «нових» ЗМІ. Ці чинники вимагають усе більш складного управління кампаніями з боку політичних партій. Партії сьогодні повинні не лише мобілізувати свій електорат, але і переконати усе більш великі групи виборців, що не визначилися. Сегментовані і цільові кампанії є функціональним наслідком цих змін і, щоб привернути увагу абсентеїстів, призводять до широкого використання нових каналів зв'язку [9, с. 51–52].

Для типологізації розвитку системи політичної комунікації в Австрії Ф. Плассер і П. Ульрам посилаються на трифазну модель трансформації систем політичної комунікації американського вченого Д. Блумлера і британського політолога Д. Кевену, згідно з якою комунікації між 1945 р. і серединою 60-х рр. ХХ ст. відповідала типу «домінування партії з газетою». Існування партійних газет, що передавали ідеологізовані й партійні погляди, охоплювало значну частину ринку преси. Частка партійних газет у 1953 р. становила 49% щоденного тиражу, в 1959 р. – 36%. У середині 1960-х рр. переважав другий «телевізійний» етап розвитку системи політичної комунікації. У 1965 р. телебачення охоплювало 33% домогосподарств, а в 1972 р. – 72%. Розглядаючи сектор друку, можна сказати, що замість партійних газет все більш популярними ставали газети без яскраво вираженої партійної орієнтації, наприклад заснована в 1959 р. «Kronen Zeitung». Третій етап (з початку 1990-х рр. до сьогодні) – «мультимедійне різноманіття», де переважають два провідні ЗМІ (ORF і «Kronen Zeitung») й існує «конкурс мультимедійної інформації для привернення громадської уваги». Таким чином, сприйняття політики відбувається через різні канали ЗМІ, що призводить до фрагментації політичного спілкування [10, с. 393; 11, с. 41].

Відповідно до класифікації Деніеля С. Халліна і Паоло Манчіні медіасистема Австрії належить до демократичної корпоративістської моделі, де мас-медіа має сильні зв'язки зі світом політики й економіки, хоча і зі значним зрушенням у бік від політичних зв'язків, має високий рівень громадсько-правового захисту. За типологією швейцарського вченого Р. Блума медіасистема Австрії належить до північноєвропейської паблік-сервіс моделі – медіа в системах паблік-сервіс (громадської служби), велику роль у якій грають орієнтовані на прибуток медіапідприємства і, відповідно, комерційно спрямовані, а основне джерело фінансування – реклама [12, с. 61–67].

Відзначимо, що більша частина ЗМІ Австрії була або заборонена, або політично контролювалася під час Аншлюсу, і тому, по суті, всі ЗМІ були відновлені після Другої світової війни. Особливістю сучасної австрійської меді-

асистеми є невелике число медіакомпаній, деякі з них характеризуються монопольним становищем, а також дуже обмеженою пропозицією медіа-послуг. З таблиць 1–2 ми бачимо, що австрійська громадська телерадіокомпанія ORF, яка неодноразово піддавалася критиці за її надмірну популяризацію правлячих партій, займає 30,2% частки ринку телекомпаній і 74% радіомовлення [13; 14].

Таблиця 1

Частка ринку провідних телекомпаній Австрії (2018 р.)

ORF 2'	19,3%	PRO7	4,0%	ATV	3,3%	ATV2	1,0%
ORF eins	10,9%	VOX	3,7%	ARD	3,1%		
ZDF	4,3%	SAT.1	3,6%	S e r v u s TV	2,4%		
RTL	4,1%	PULS4	3,3%	Kabel 1	2,3%		

Таблиця 2

Частка ринку радіо Австрії (2018 р.)

ORF Regionalradios	35,00%	FM4	3,00%
Hitradio Ö3	31,00%	приватне радіо	26,00%
Österreich 1	7,00%	інші радіостанції	4,00%

Для телевізійного ринку Австрії, на відміну від інших європейських країн, характерним є відносно пізня реалізація дуалізації (тільки в 2001 р. був прийнятий закон про приватне телебачення) [15, с. 40–44]. Незважаючи на вплив рекламної кризи, яка стала одним із наслідків кризи фінансової і привела видання до необхідності ще більше економити кошти, специфіка австрійського ринку друкованих ЗМІ обумовлена високою, що не має аналогів у Європі, концентрацією преси, продовжує надавати значний вплив на подальший розвиток системи ЗМІ Австрії. Австрія також є країною, де друковані видання газет як і раніше дуже актуальні: близько 73% населення (старше 14 років) щодня читає газети, що робить їх привабливою метою і підвищує потенційні наслідки успішної партійної комунікації [16; 17]. Однак відбуваються структурні зміни: зниження розповсюдження друкованої продукції – в 2018 р. порівняно з попереднім роком «Der Standard» скоротила тираж друку на 12%, «Die Presse» на 7% і «Kurier» на 6% [18]; істотним для новинного ландшафту стало закриття компанією Styria Media Group видання газети «Wirtschaftsblatt» у вересні 2016 р. Все це сприяє повільному, але стійкому переходу на цифрові ЗМІ.

¹ Жирним курсивом виділено ЗМІ австрійської громадської телерадіокомпанії ORF.

Згідно з рис. 1 на місцевому рівні безкоштовні газети, безкоштовні й комерційні радіостанції, такі як Radio Arabella, Antenne Wien, зосереджують увагу на місцевих проблемах [19, с. 4].

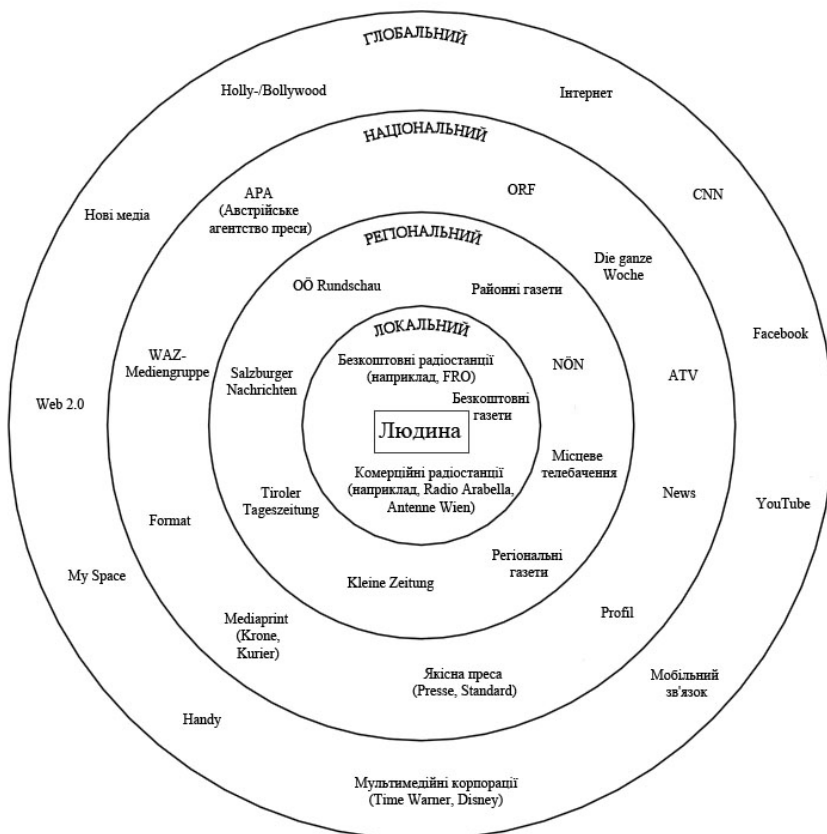

Рис. 1. Різноманітність ЗМІ Австрії на різних рівнях

Регіональні та районні газети або регіональне телебачення є лідерами суспільного мовлення в деяких регіонах. У той же час в Австрії дуже сильні монопольні структури ЗМІ на національному рівні. До них належать WAZ Group разом з Mediaprint, ORF та інформаційне агентство АРА. Ринок друкованих ЗМІ для якісних газет ділиться на «Die Presse» і «Der Standard». «Profil», «News», «Format» і «Die ganze Woche» домінують на ринку щотижневих журналів. Глобальне використання ЗМІ характеризується Інтернетом, новими медіа і великими кіноіндустріями (Bollywood і Hollywood). YouTube, Facebook також стали стандартними форматами глобального споживання медіаінформації. Мультимедійні корпорації, такі як Time Warner та Disney, активізують процес концентрації медіа в глобальному масштабі [19, с. 4].

Таким чином, в Австрії домінує національна або регіональна преса. Деякі видання мають яскраво виражену політичну орієнтацію. Наприклад, «Kronen Zeitung» – найбільша щоденна газета, яка за своєю політичною позицією близька до соціалістичного табору, відстоюючи ліві погляди в економічному житті країни, а «Kurier» – щоденна газета правого спрямування.

Австрійський журналіст Андреас Унтербергер говорить про те, що політики все більше бояться ЗМІ, що насправді виправдовує їх реальну владу. Замість того, щоб демонструвати впевненість у собі, багато політиків таємно жадають «прекрасних 50-их», коли ЗМІ були практично просто рупором партій. У той час незалежні газети відрізнялися від партійних газет головним чином тим, що вони представляли погляди всіх, а фактично двох партій – Австрійської народної партії та Соціал-демократичної партії Австрії. З того часу політики намагалися використовувати різні стратегії для посилення контролю над ЗМІ, серед яких – підкуп інформації, який так інтенсивно, як у жодній іншій країні ЄС, практикується в Австрії в останні роки [20].

Медіа-ландшафт Австрії, його структури і рамки дуже впливають на політичну комунікацію країни. Вплив ЗМІ на виборців, на формування їх електоральних переваг, а також на те або інше їх ставлення до інституту виборів як такого, важко переоцінити. ЗМІ служать каналом інформування виборців, засобом виборчої агітації і, нарешті, інструментом громадського контролю [21, с. 241–242]. Вони виконують важливі політичні функції: приймають участь в електоральній соціалізації громадян; є каналом поширення політичної інформації, зокрема про вибори; є інструментом формування політичної громадської думки; використовуються політичними силами як інструмент маніпулювання виборцями та електоральною поведінкою [22]. При цьому слід розрізняти використання ЗМІ у виборчій кампанії і їх участь. У першому випадку ЗМІ є переважно виробником масово-інформаційних послуг, у другому – самостійним інститутом демократії. Причому обидві зазначені іпостасі ЗМІ взаємопов'язані і нероздільні: з одного боку, використання ЗМІ суб'єктами політичних відносин, як правило, означає залучення друкованої та електронної преси в політичний процес; з другого – її участь у політичному процесі, в кінцевому рахунку, є результатом її використання тими чи іншими суб'єктами політичних відносин [23].

Тенденція політизації ЗМІ також веде до персоналізації політичної комунікації, яка фокусується на розмовах і особистих заявах політичних діячів. За словами австрійського вченого Карла Дуфффека, відбувається хвиля захоплення політикою розважальних форматів, що також виявляється в теледебатах. Причому ініціатива все-таки походить не тільки з боку політичної системи,

а також залежить від того, що ЗМІ змушені в короткі проміжки часу пред'являти сенсації, нове, цікаве або таке, що варте уваги. Для цього підходять розмовні передачі – відповідно передачі у форматі ток-шоу часто краще, ніж трансляція новин [24]. Перетворення політики на шоу – один з основних напрямів функціонування ЗМІ сучасного етапу. Розслідувальна, контекстуальна журналістика і висвітлення складних дебатів прийняття рішень поступаються місцем скандалу, «інфотейменту», повідомленнями про ньюсмейкерів і піару. Карнавалізація притягує увагу реципієнта завдяки експресії й афективності. Аудиторія одночасно відпочиває, розважається і формує своє ставлення до подій [25].

Австрійські вчені на основі аналізу результатів опитувань національного дослідження AUTNES по виборах 2008 р. виділили чотири типи австрійських виборців, що використовують політичну інформацію і ЗМІ:

1. Традиціоналіст (39%) – залучений у політику, що орієнтується в інформації. Інтенсивне використання політичної інформації; фокус на класичних ЗМІ, ORF контент; відносно високе ексклюзивне використання таблоїдів; найбільша довіра до звітності; найбільше цікавиться політикою; найбільша частка виборців Австрійської народної партії (АНП); найвища частка жінок.

2. Елітарний (33%) – близький до політики, що цікавиться інформацією. Споживання політичної інформації вище середнього; висока активність в Інтернеті; високошвидкісний доступ до Інтернету, радіо і щоденна газета; використання крос-медіа і кабельного телебачення; найчастіше якісні газети; довіра до звітності та політична активність вище середнього; висока готовність голосувати; сильний партійний взаємозв'язок; довіра до політики порівняно невелика; найбільша частка виборців Соціал-демократичної партії Австрії (СДПА); вища освіта, а також найвищий дохід.

3. Сучасник (9%) – далекий від політики, не цікавиться інформацією. Байдужість до політичної інформації і до політики; далекий від класичних ЗМІ; відносно високе використання Інтернету; слабке використання політичної інформації в ЗМІ; низька впевненість у політиці; низька партійна лояльність і ступінь участі у виборах; відносно молодий, з більш низьким доходом; частіше голосує за партію «Зелені – Зелена альтернатива».

4. Непривілейованийий (19%) – незадоволений політикою, помірно інформований. Відсутність інтересу до Інтернету як джерела політичної інформації; максимально широке використання таблоїдів; найменший політичний інтерес і партійний зв'язок; низький рівень політичної участі й довіри до політики; наймолодша група; низька освіта; найнижчий дохід; висока частка виборців партії «Альянс за Майбутнє Австрії» і Австрійської партії свободи (АПС) [26].

Аналізуючи таблиці 3–6 [1, с. 155; 27; 28], можна прийти до висновку, що, незважаючи на зростання нових медіа, частіше для отримання політичної інформації і прийняття рішення на виборах, австрійці в основному використовують традиційні ЗМІ. Проте ми можемо бачити зростання значення Інтернету і соціальних мереж у 2017 р. порівняно з 2006 р., коли телебачення і щоденні газети займали важливе місце (більше 99% домогосподарств мали принаймні один телевізор, 80–85% купували або підписувалися на щоденну газету [27]). Згідно з опитуваннями виборців, у 2008 р. теледебати були важливим аргументом для прийняття рішення. Мабуть, теледебати особливо підходять для залучення уваги і розуміння політики з різних причин: по-перше, з точки зору виборців, вони проводяться на телеканалах, що користуються довірою; по-друге, вони менш фільтруються, ніж інші журналістські формати, такі як інтерв'ю: кандидати мають можливість самі обговорювати передвиборчу програму і подати себе; по-третє, теледебати створюють ситуацію прямої конфронтації (і отже, очевидну можливість порівняння) кандидатів, яка в іншому випадку була б важкою або неможливою для виборців [24].

Таблиця 3

**Важливе джерело інформації у виборчій кампанії
до Національної ради (2006 р., %)**

телебачення	щоденні газети	радіо	Інтернет	обговорення в ближньому оточенні
71	55	25	10	2

Таблиця 4

**Основне джерело для прийняття рішення на виборах
до Національної ради (2008 р., %)**

теледебати	газети та інші друковані ЗМІ	інформаційні трансляції по телебаченню і радіо	обговорення в ближньому оточенні	інше	інтернет-форуми, сайти	передвиборчі плакати	передвиборча агітація
45	42	42	26	9	7	7	5

Таблиця 5

**Який інформаційний канал або ЗМІ Ви найчастіше використовуєте
для отримання політичної інформації (2014 р., %)**

перегляд телевізора	щоденні газети (в паперовій формі)	радіо	щоденні газети (онлайн)	обговор. в ближн. оточенні	Інтернет	соц. мережі	журнали (в паперовій формі)	журнали (онлайн)
49	40	37	25	22	19	12	11	7

Таблиця 6

**Який інформаційний канал або ЗМІ Ви найчастіше використовуєте
для отримання політичної інформації (2017 р., %)**

перегляд телевізора	щоденні газети	Інтернет, без соціальних мереж	радіо	соціальні мережі	інше
76	68	54	53	30	4

Незважаючи на те, що в 2008 р. тільки 7% респондентів відповіли, що передвиборчий плакат є важливим джерелом для прийняття рішення на виборах, в Австрії для політичних партій він є «улюбленим засобом кампаній», оскільки він порівняно не дорогий, гнучкий у своєму використанні, і на 80% має найширше охоплення. Наприклад, у виборчій кампанії 2006 р. АПС спирається на всюдисущу рекламну присутність за допомогою політичних плакатів: було випущено близько 35 000 трикутних стендів і стендів з одним і двома плакатами, крім того, було використано більше 3000 широкоформатних плакатів [29, с. 357].

Російський вчений К. Г. Холодковський підкреслює, що зростання впливу ЗМІ призвело до того, що вони значною мірою перейняли у партій функції політичної соціалізації і політичної мобілізації, в тому числі і в період виборчих кампаній [30].

У свою чергу, на стратегії, за допомогою яких кандидати і партії залучають голоси в рамках виборчих кампаній, також впливають такі чинники, як конфігурація політичних інститутів і структура медіасистеми [31]. Держава відіграє важливу роль у формуванні медіасистеми в будь-якому суспільстві. Ф. Сіберт, У. Шрамм і Т. Пітерсон в книзі «Чотири теорії преси» вказують на те, що преса «завжди приймає форму і забарвлення тих соціальних і політичних структур, в рамках яких вона функціонує» [32, с. 16].

Проаналізувати поведінку виборців можна шляхом проведення паралелі з типологізацією Ф. Плассера і П. Ульрама. Так, в перший період ми відзначаємо стабільну «табірну приналежність» електорату, частка отриманих голосів за домінуючі партії – АНП і СДПА становила в середньому 85–90%, високу виборчу явку (більше 90%). У другий період готовність ідентифікувати себе з тією чи іншою партією значно знизилася, тобто можна відзначити початок розпаду традиційної «табірної культури». Рівень так званої психологічної партійної ідентифікації в 1950–1960-их рр. становив близько $\frac{3}{4}$ австрійського електорату, а в середині 1980-их рр. тільки 61% відносили себе до традиційних політичних партій [33, с. 75]. Збільшення числа виборців, що вагаються, і що приймають «пізні рішення» – в період з 1979 р. по 1986 р. частка виборців, що вагаються, збільшилася від 7% до 16% [33, с. 75]. Також у цей період спостерігається тенденція до зниження явки виборців і в 1986 р. вона становила 90,5%. Третій період характеризується «просунутим» електоратом; фрагментацією суспільства; зниженням постійних виборців (на парламентських виборах в 1990 р. 68% виборців, що мали право голосу, обрали ту ж саму партію, що і в 1986 р., а в 2017 р. тільки 45% проголосували за ту ж партію, що і в 2013 р. [34]) і збільшенням кількості тих, що не голосують (у 1990 р. не брали участь у нинішніх і попередніх виборах 9%, а в 2017 р. – 19% [34]); вибори в 2013 р. продемонстрували історично низьку явку виборців, яка склала 74,9%. Всі ці зміни привели до того, що мобілізація виборців для партій стає складнішою.

Внаслідок соціальних змін і технічного прогресу виборча кампанія в Європі, в тому числі і в Австрії, значною мірою трансформувалася. Тенденції даних трансформацій по-різному оцінюються вченими. Деякі з них говорять про «американізацію» кампаній, інші – про «модернізацію», «гібридизацію» або навіть «транснаціоналізацію». Це означає, що загальні зміни в соціальній і політичній системі автоматично включають зміни і у виборчих кампаніях [35, с. 7–8; 36, с. 14–15]. Дедалі важливішу роль у них відіграють імідж, професіоналізм, компетентність провідного кандидата. Його формування та «розкрутка» в ЗМІ стають стрижнем комунікаційної стратегії, тому політики все частіше наймають для роботи американських політтехнологів. Найчастіше результатом цього є «персоналізація» і «негатівізація» (критика і акцентуація уваги на помилках політичних опонентів, з метою погіршення іміджу противника в очах електорату) виборчих кампаній. У той же час критика може також викликати ненавмисні негативні наслідки для самого атакуючого, звернувши назад атаки на супротивника і виборців, які оцінюють негативного актора більш негативно. Тому такий тактичний засіб не може бути використаний довільно проти всіх противників, і для прийняття рішення про його використання потрібно провести розрахунок витрат і вигод [37].

Політики в Австрії користувалися послугами зовнішніх консультантів з США з 1970-их рр. Після початкових невдач і поразок був зроблений висновок, що кампанія не може бути просто прийнята – вона повинна бути адаптована до умов країни. Тому з'явився «проект європейської виборчої кампанії», який використовує типові американські елементи, пристосовуючи їх до європейського середовища. До особливостей, які привели Австрію до модернізації виборчих кампаній, належить професіоналізація, негативна агітація, кампанія з рекламою на приватному телебаченні, використання результатів опитувань, кампанія з таргетингом і зростаюче значення онлайн-кампанії [35, с. 30]. Так СДПА вже багато років використовує американські технології, але модифікує їх, оскільки австрійська публіка по-різному реагує на теми, методи представлення ніж населення США. Американський політтехнолог Стенлі Грінберг, який неодноразово проводив виборчі кампанії СДПА, у виборчій кампанії 2006 р. вперше в Австрії використовував методи негативної і навіть брудної агітації [1, с. 201]. «Негативізм» виборчої кампанії СДПА проявився в особливому агресивному тоні, який партія застосувала проти лідера АНП, канцлера Вольфганга Шюсселя. Використовуючи суворі гасла («Зупиніться! Країна потребує нової справедливості»), вони люто критикували В. Шюсселя в телевізійних роликах і в газетах за порушені обіцянки повної зайнятості, зниження податків, забезпечення пенсій і модернізації системи освіти [38]. СДПА спробувала намалювати негативний образ канцлера та федерального уряду. Особистість В. Шюсселя була інтенсивно атакована. Ця стратегія кампанії була порушенням табу в історії австрійських виборів, оскільки умисне і систематично дискредитували бездоганну людину. Так, у газеті «Der Standard» з'явився суперечливий лист читача Ханса Вайса, у якому стверджувалося, що про тещу В. Шюсселя піклувалася нелегально працююча доглядальниця. Особистий аргумент полягав у тому, що В. Шюссель дозволив нелегалові доглядати за своєю тещею за мізерну плату [39, с. 77]. Все це сприяло створенню негативного образу його сім'ї у виборчої кампанії.

Відзначимо, що СДПА перейняла не лише підготовку в американському стилі до теледебатів зі спаринг-партнерами та створення стратегічних центрів у так званих «військових кімнатах», у яких відбувалося стратегічне і тактичне інформаційне планування, а також опитування громадської думки. На додаток до міжнародних наукових досліджень партія вже кілька років проводить власні дослідження й опитування для вивчення настрою і побажань виборців. Все це вливається в підготовку до теледебатів [1, с. 201].

Негативна агітація також зіграла значну роль у передвиборчій кампанії до Національної ради в 2013 р. Друкована реклама і прес-релізи партій відрізнялися негативністю різного ступеня. Реклама АПС була найнегативнішою, а реклама партії «NEOS – Нова Австрія і Ліберальний форум» була найпо-

зитивнішою. Цікаво, що правлячі партії не дуже відрізнялися від опозиційних за своїм рівнем використання негативної агітації. Вражає, що вони направили велику частину своїх атак на відповідного партнера по коаліції. Презентація політичної конкуренції у ЗМІ була набагато більш негативною, ніж у кампаніях партій. На відміну від інших країн ЄС, австрійські таблоїди були менш негативними, ніж якісні газети і телевізійні новини [40].

Під час президентських виборів 2016 р. також не обійшлося без використання «брудної тактики». Так, «Die Presse» назвала заключні дебати, в ході яких обидва кандидата – Александер ван дер Беллен і Норберт Хофер – неодноразово називали один одного «брехуном» – «ключовою сценою в сценарії повільного зниження політичної культури Австрії». Під час кампанії Н. Хофер називав свого суперника «комуністом» і «фашистським зеленим диктатором», в той час як А. ван дер Беллен називав Н. Хофера «демагогом». Але останні тижні виборчої кампанії принесли кілька ударів нижче пояса. Н. Хофера звинувачували в нацизмі та знущалися над ним через його інвалідність (у результаті нещасного випадку 11 серпня 2003 р. він опинився частково паралізованим і йому довелося проявити залізну волю, щоб повернутися до активного життя), покійний батько А. ван дер Беллена також звинувачувався в нацизмі, а самого кандидата називали або комуністичним, або радянським шпигуном [41].

Персоналізуючи виборчі кампанії, партії переносять увагу від партії і її програми на провідного кандидата. У результаті він знаходиться в центрі виборчої кампанії: на передвиборчих плакатах, у ЗМІ та на партійних заходах. Він є не тільки представником партії, а й виборці ототожнюють партію в першу чергу з кандидатом. Таким чином, результати партії у виборах дуже залежать від популярності лідера і перешкоджають довгостроковій стійкості партії [42]. Уже в 2006 р. 50% передвиборчих плакатів партій переслідували стратегію персоналізації і зосереджувалися на провідному кандидаті, в той час як інші 50% обговорювали контент програми [43, с. 75]. Яскравим прикладом персоналізованої виборчої кампанії є кампанія 2017 р. АНП, яка з ясними популістськими особливостями зосередила свою комунікаційну стратегію на особистості Себастьяна Курца, залишаючи мало місця для політичних заяв. Навіть зміна назви партії на час виборів на «Список Себастьяна Курца – нова Народна партія» відображає цю персоналізацію [44]. 42% виборців, хто проголосував за АНП, найголовнішим мотивом свого вибору назвали провідного кандидата – С. Курца [34]. Проте загальна тенденція до персоналізації серед політичних партій Австрії відсутня.

При цьому «американізація» виборчих кампаній має свої межі. Застосовність американських методів безпосередньо не передається Австрії через строкатість партійного ландшафту, значне фінансування партій від податкових

надходжень і менше за рахунок пожертвувань, перспективи можливого формування коаліції. Крім того, в Австрії існують перешкоди: певний рівень консультативного опору, культурні та інституційні бар'єри, виборча система, партійна структура і заборона політичної реклами на державному телебаченні [45].

Висновки. Таким чином, серед чинників, які вплинули на трансформацію форм і стилю політичної агітації в Австрії можна виділити такі: 1) зміни в соціально-демографічній структурі суспільства (скорочення чисельності зайнятих як у сільському господарстві, так і в промисловості; зростання зайнятості у сфері послуг; швидке зростання середнього класу), які призвели, починаючи з 1970 р., до послаблення традиційної партійної лояльності, внаслідок чого виборча поведінка різко змінилася; 2) зміни в соціальній сфері, які призвели до підвищення мобільності населення та збільшення значення особистого вибору в процесі політичної самоідентифікації, що стало одним із чинників зниження рівня членства в політичних партіях; 3) медіа- та маркетингова революція, внаслідок якої знизилася популярність партійної преси; 4) науково-технічний прогрес, у ході якого відбувається постійне розширення форм і видів нових інформаційно-комунікаційних технологій; 5) поява нових політичних партій (Альянс за Майбутнє Австрії, «Команда Штронаха для Австрії», «NEOS – Нова Австрія і Ліберальний форум», «Список Петера Пільца») та посилення партійної конкуренції. Боротьба за утримання свого домінуючого положення в партійній системі країни змушує політичні партії шукати нові методи залучення електорату, отже, їх виборчі кампанії стають більш професійними.

В умовах мінливого суспільства і впливу ЗМІ (друкованих, електронних і нових медіа) політичним суб'єктам стає важче мотивувати громадян, що змушує їх адаптувати свою комунікаційну поведінку до нових реалій, тим самим змінюючи і передвиборчу агітацію. Одна з особливостей сучасних австрійських виборчих кампаній – це орієнтація на телебачення і ЗМІ. Безумовно, існує взаємозалежність і взаємозв'язок між ЗМІ, політичними акторами і суспільством у цілому. Зміни в політичній агітації, як правило, розглядається як реакція на попередні зміни в медіасистемі і електораті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lettner M. TV–Duelle: Vorspiel, Nachspiel, Mittendrin. Analyse der parteiinternen Vorbereitung, Durchführung durch den ORF und medialen Nachbereitung der Fernsehkonfrontationen 2006 und 2008: Dissertation Doktorin der Philosophie / Universität Wien. Wien, 2010. 336+536 s.
2. Klingemann H., Voltmer K. Massenmedien als Brücke zur Welt der Politik. Nachrichtennutzung und politische Beteiligungsbereitschaft. *Massenkommunikation*.

- Theorien, Methoden, Befunde* / M. Kaase & W. Schulz (Hrsg.). Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989. S. 221–238.
3. Політологічний енциклопедичний словник / [уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
 4. Політологія: підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2013. 416 с.
 5. Сучасна політична лексика: навч. енциклопед. слов.-довід. / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.
 6. Farrell D. M. Campaign Strategies and Tactics. *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective* / ed. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, and Pippa Norris. Thousand Oaks, CA: Sage, 1996. P. 160–183.
 7. Farrell D. M., Webb P. Political Parties as Campaign Organizations. *Parties without partisans: political change in advanced industrial democracies* / ed. by Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg. Oxford: Oxford University Press, 2000. P. 102–128.
 8. Strömbäck J. Political Marketing and Professionalized Campaigning. *Journal of Political Marketing*, 2007. Vol. 6, Issue 2–3. P. 49–67. doi: 10.1300/J199v06n02_04.
 9. Gruber O. From niche to mainstream: Electoral politicization of immigration, migrant integration and ethnic diversity in Austria: Dissertation Doktor der Philosophie / Universität Wien. Wien, 2012. 273 s.
 10. Beyrl M., Perlot F. Politische Kommunikation in Österreich – Generalverdacht der Inszenierung? Ein Streifzug durch die österreichische Mediendemokratie. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*. 2006. 35. Jg., H. 4. S. 391–405.
 11. Plasser F., Ulram P. A. Öffentliche Aufmerksamkeit in der Mediendemokratie. *Politische Kommunikation in Österreich. Ein praxisnahes Handbuch* / F. Plasser (Hrsg.). Wien: Facultas Verlag, 2004. S. 37–99.
 12. Назарбетова А. К. Политический контекст масс-медийного пространства: опыт политической компаративистики: дис. ... д-ра философии (PhD). Алматы, 2017. 136 с.
 13. Marktanteile 2018. URL: <https://der.orf.at/medienforschung/fernsehen/marktanteil/index.html#top> (zugegriffen: 12.03.2019).
 14. Unschlagbare Werbewirkung durch unschlagbare Reichweite! URL: <https://enterprise.orf.at/die-orf-enterprise/werbevermarktung/reichweitenstudien/radiotest-2018-4/> (zugegriffen: 12.03.2019).
 15. Pint R. Der Rezipient: zwischen Journalist und Präsident. Wien, 2017. 294 s.
 16. Haselmayer M., Wagner M., Meyer T. M. Partisan Bias in Message Selection: Media Gatekeeping of Party Press Releases. *Political Communication*. 2017. Vol. 34, Issue 3, P. 367–384. doi: 10.1080/10584609.2016.1265619.
 17. Тредлер И. Л. Печатные СМИ Австрии в условиях кризиса. Медиаскоп. 2011. №2. URL: <http://www.mediascope.ru/node/832> (дата обращения: 12.03.2019).
 18. Digital News Report. 2018. Austria. URL: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/austria-2018/> (accessed: 12.03.2019).

19. Medien und Politik. Informationen zur Politischen Bildung. 2012. Nr. 35. URL: <http://www.politischebildung.com/pdfs/35gesamt.pdf> (zugegriffen: 12.03.2019).
20. Unterberger A. Die Macht der Medien in der österreichischen Politik: Erlaubtes, Zwielfichtiges, Unerlaubtes Irgendwo zwischen Berlusconi, Balkan und Byzanz. *Österreichisches Jahrbuch für Politik 2011* / Andreas Khol, Günther Ofner, Stefan Karner und Dietmar Halper (Hrsg.). Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2012. S. 325–338.
21. Міжнародна інформація: навч. посіб. / М. П. Требін, І. О. Поліщук, Н. П. Осипова та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2014. 336 с.
22. Эсенбаев А. Э. Особенности влияния СМИ на избирателей в ходе предвыборной кампании. *Вестник КРСУ*. 2014. Том 14. № 11. С. 195–199.
23. Комилова З. Роль СМИ в проведении выборов. *Ученые записки Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова. Серия гуманитарные науки*. 2014. № 1 (38). С. 248–255.
24. Prandner D., Lettner M. TV–Duelle: Vehikel politischer Bildung oder plumper Quotenbringer? URL: http://momentum-kongress.org/cms/uploads/PAPER_Lettner_Prandner.pdf (zugegriffen: 12.03.2019).
25. Лисова С. Ю. Политические функции СМИ. *Вестник Ивановского государственного энергетического университета*. 2011. Вып. 2. С. 122–126.
26. Lengauer G., Plasser F., Seeber G. Media Milieus: Politische Informations- und Mediennutzungstypen. *Erfolgreich Wahlkämpfen. Massenmedien und Wahlkampagnen in Österreich* / Fritz Plasser (Hrsg.). Wien: Facultas, 2012. S. 57–85.
27. Filzmaier P. Die Fernsehdemokratie? Politisches Informationsverhalten im Wahlkampf. URL: <https://sciencev1.orf.at/filzmaier/146667.html> (zugegriffen: 12.03.2019).
28. Statista – das Statistik-Portal. URL: <https://de.statista.com> (zugegriffen: 12.03.2019).
29. Marquart F. Rechtspopulismus im Wandel. Wahlplakate der FPÖ von 1978–2008. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft (ÖZP)*. 2013. 42. Jg., H. 4. S. 353–371. doi: 10.15203/ozp.127.vol42iss4.
30. Холодковский К. Г. Партии: кризис или закат? *Политические институты на рубеже тысячелетий* / отв. ред. К. Г. Холодковский. Дубна: ООО «Феникс +», 2001. С. 61–80.
31. Неяскин Г. Н. Интернет в политических кампаниях США и России: сравнительный анализ. *Бизнес. Общество. Власть*. 2010. № 5. С. 144–163.
32. Сиберт Ф., Шрамм У., Питерсон Т. Четыре теории прессы. Москва: Национальный институт прессы, ВАГРИУС, 1998. 224 с.
33. Ulram P. A. Hegemonie und Erosion. Politische Kultur und politischer Wandel in Österreich. Studien zu Politik und Verwaltung, Band 35. Wien, Köln, Graz: Böhlau, 1990. xiii, 368 s.
34. SORA. URL: <http://www.sora.at> (zugegriffen: 12.03.2019).
35. Kromer B. Politische Kommunikation im sozialen Netz- Darstellungsstrategien der Großparteien SPÖ, ÖVP, FPÖ und Grüne, sowie der drei neuen Parteien Team Stronach, NEOS und Piratenpartei Österreich auf Facebook im Nationalratswahlkampf 2013: Magisterarbeit / Universität Wien. Wien, 2014. 122+18 s.

36. Frenkenberger C. Amerikanisierung in Österreich und ihre Grenzen: Diplomarbeit / Universität Wien. Wien, 2011. 128 s.
37. Fridkin K., Kenney P. Do negative messages work? The impact of negativity on citizens' evaluations of candidates. *American Politics Research*. 2004. Vol. 32, Issue 5. P. 570–605. doi:10.1177/1532673X03260834.
38. Fallend F. Europe and the national parliament election in Austria October 1 2006. EPERN. Election Briefings. No. 31. URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-election-briefing-no-31.pdf&site=266> (accessed: 12.03.2019).
39. Moser C., Simma I. Die Neuaufgabe der Grossen Koalition in Österreich. *Zur Zukunft der Volksparteien: Das Parteiensystem unter den Bedingungen zunehmender Fragmentierung* / Ralf Thomas Baus (Hrsg.). Sankt Augustin, Berlin: Konrad Adenauer Stiftung, 2009. S. 75–86.
40. Dolezal M., Haselmayer M., Johann D., Thomas K., Ennser-Jedenastik L. «Negative Campaigning». *Die Nationalratswahl 2013. Wie Parteien, Medien und Wählerschaft zusammenwirken* / Sylvia Kritzingner, Wolfgang C. Müller, Klaus Schönbach (Hrsg.). Wien – Köln – Weimar: Böhlau. 2014. S. 99–111.
41. Парлюк В. І. Президентські вибори 2016 р. як показник трансформації партійної системи Австрії. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2017. Вип. 18. С. 278–288.
42. Danner K. «Austrians First!» – Election Campaigns by Right-Wing Populist Parties. A Comparative Case Study between the Austrian Freedom Party and the Austrian People's Party in the National Legislative Elections 2013. URL: https://essay.utwente.nl/65544/1/Danner_BA.pdf (accessed: 12.03.2019).
43. Pihurik A. Wahlkampf im Medium TV – Eine Analyse der Umsetzung der Wahlkampfstrategien der Spitzenkandidaten in ausgewählten ORF TV-Konfrontationen zur Nationalratswahl 2006: Diplomarbeit / Universität Wien. Wien, 2008. 171 s.
44. Eberl J-M., Zeglovits E., Sickinger H. Austria election preview: Sebastian Kurz and the rise of the Austrian «anti-party». URL: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/10/04/austria-election-preview-sebastian-kurz-and-the-rise-of-the-austrian-anti-party/> (accessed: 12.03.2019).
45. Hofer Thomas: Spindoktoren in Österreich. Praxis amerikanischer Wahlkampfberater. URL: <http://www.rheton.sbg.ac.at/rheton/2007/04/hofer-thomas-spindoktoren-in-terreich-praxis-amerikanischer-wahlkampfberater/> (zugegriffen: 12.03.2019).

REFERENCES

1. Lettner, M. (2010). *TV-Duelle: Vorspiel, Nachspiel, Mittendrin. Analyse der parteiinternen Vorbereitung, Durchführung durch den ORF und medialen Nachbereitung der Fernsehkonfrontationen 2006 und 2008*. Doctor's thesis. Wien.
2. Klingemann, H., Voltmer, K. (1989). Massenmedien als Brücke zur Welt der Politik. Nachrichtennutzung und politische Beteiligungsbereitschaft. In M. Kaase & W. Schulz (Eds.). *Massenkommunikation. Theorien, Methoden, Befunde* (pp. 221–238). Opladen: Westdeutscher Verlag.

3. Trebin, M. P. (Ed.). (2015). *Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk / uklad.:* [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Trebin, M. P. (Ed.). (2013). *Politolohiia: pidruchnyk / M. P. Trebin, L. M. Herasina, I. O. Polishchuk ta in.* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Khoma, N. M. (Ed.). (2015). *Suchasna politychna leksyka: navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.].* Lviv: «Novyi Svit-2000» [in Ukrainian].
6. Farrell, D. M. (1996). Campaign Strategies and Tactics. In L. LeDuc, R. G. Niemi, P. Norris (Eds.). *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective* (pp. 160–183). Thousand Oaks, CA: Sage.
7. Farrell, D. M. & Webb, P. (2000). Political Parties as Campaign Organizations. In R. J. Dalton & M. P. Wattenberg (Eds.). *Parties without partisans: political change in advanced industrial democracies* (pp. 102–128). Oxford: Oxford University Press.
8. Strömbäck, J. (2007). Political Marketing and Professionalized Campaigning. *Journal of Political Marketing*, 6(2-3), 49–67. DOI: 10.1300/J199v06n02_04.
9. Gruber, O. (2012). *From niche to mainstream: Electoral politicization of immigration, migrant integration and ethnic diversity in Austria.* Doctor's thesis. Wien.
10. Beyrl, M., Perlot, F. (2006). Politische Kommunikation in Österreich – Generalverdacht der Inszenierung? Ein Streifzug durch die österreichische Mediendemokratie. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 35(4), 391–405.
11. Plasser, F., Ulram, P. A. (2004). Öffentliche Aufmerksamkeit in der Mediendemokratie. In F. Plasser (Ed.). *Politische Kommunikation in Österreich. Ein praxisnahes Handbuch* (pp. 37–99). Wien: Facultas Verlag.
12. Nazarbetova, A. K. (2017). *Politicheskij kontekst mass-medijnogo prostranstva: opyt politicheskoy komparativistiki.* Doctor's thesis. Almaty [in Russian].
13. Marktanteile 2018. Retrieved from <https://der.orf.at/medienforschung/fernsehen/marktanteil/index.html#top>.
14. Unschlagbare Werbewirkung durch unschlagbare Reichweite! Retrieved from <https://enterprise.orf.at/die-orf-enterprise/werbevermarktung/reichweitenstudien/radiotest-2018-4/>.
15. Pint, R. (2017). *Der Rezipient: zwischen Journalist und Präsident.* Wien.
16. Haselmayer, M., Wagner, M., Meyer, T. M. (2017). Partisan Bias in Message Selection: Media Gatekeeping of Party Press Releases. *Political Communication*, 34(3), 367–384. DOI: 10.1080/10584609.2016.1265619.
17. Tredler, I. L. (2011). Pechatnye SMI Avstrii v usloviyah krizisa. *Mediaskop – Mediascope, Issue 2.* Retrieved from <http://www.mediascope.ru/node/832> [in Russian].
18. Digital News Report. 2018. Austria. Retrieved from <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/austria-2018/>.
19. Medien und Politik. Informationen zur Politischen Bildung. 2012. Nr. 35. Retrieved from <http://www.politischebildung.com/pdfs/35gesamt.pdf>.
20. Unterberger, A. (2012). Die Macht der Medien in der österreichischen Politik: Erlaubtes, Zwielfichtiges, Unerlaubtes Irgendwo zwischen Berlusconi, Balkan und Byzanz. In A. Khol, G. Ofner, S. Karner & D. Halper (Eds.). *Österreichisches Jahrbuch für Politik 2011* (pp. 325–338). Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag.

21. Trebin, M. P. (Ed.). (2014). Mizhnarodna informatsiia: navch. posib. / M. P. Trebin, I. O. Polishchuk, N. P. Osypova ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
22. Jesenbaev, A. Je. (2014). Osobennosti vlijanija SMI na izbiratelej v hode predvybornoj kampanii. *Vestnik KRSU – Bulletin of KRSU*, 14(11), 195–199 [in Russian].
23. Komilova, Z. (2014). Rol' SMI v provedenii vyborov. *Uchenye zapiski Hudzhandskogo gosudarstvennogo universiteta im. B. Gafurova. Serija gumanitarnye nauki – Scientific notes of the V. Gafurov Khujand State University. Humanities series*, 1(38), 248–255 [in Russian].
24. Prandner, D., Lettner, M. TV–Duelle: Vehikel politischer Bildung oder plumper Quotenbringer? Retrieved from http://momentum-kongress.org/cms/uploads/PAPER_Lettner_Pradner.pdf.
25. Lisova, S. Ju. (2011). Politicheskie funkicii SMI. *Vestnik Ivanovskogo gosudarstvennogo jenergeticheskogo universiteta – Bulletin of Ivanovo State Energy University, Issue 2*, 122–126 [in Russian].
26. Lengauer, G., Plasser, F., Seeber, G. (2012). Media Milieus: Politische Informations- und Mediennutzungstypen. In F. Plasser (Ed.). *Erfolgreich Wahlkämpfen. Massenmedien und Wahlkampagnen in Österreich* (pp. 57–85). Wien: Facultas.
27. Filzmier, P. Die Fernsehdemokratie? Politisches Informationsverhalten im Wahlkampf. Retrieved from <https://sciencev1.orf.at/filzmaier/146667.html>.
28. Statista – das Statistik-Portal. Retrieved from <https://de.statista.com>.
29. Marquart, F. (2013). Rechtspopulismus im Wandel. Wahlplakate der FPÖ von 1978–2008. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft (ÖZP)*, 42(4), 353–371. DOI: 10.15203/ozp.127.vol42iss4.
30. Holodkovskij, K. G. (2001). Partii: krizis ili zakat? In K. G. Holodkovskij (Ed.). *Politicheskie instituty na rubezhe tysjacheletij* (pp. 61–80). Dubna: OOO «Feniks +» [in Russian].
31. Nejaskin, G. N. (2010). Internet v politicheskikh kampanijah SShA i Rossii: sravnitel'nyj analiz. *Biznes. Obshhestvo. Vlast' – Business. Society. Power, Issue 5*, 144–163 [in Russian].
32. Sibert, F., Shramm, U., Piterson, T. (1998). *Chetyre teorii pressy*. Moskva: Nacional'nyj institut pressy, VAGRIUS [in Russian].
33. Ulram, P. A. (1990). *Hegemonie und Erosion. Politische Kultur und politischer Wandel in Österreich*. Studien zu Politik und Verwaltung, Band 35. Wien, Köln, Graz: Böhlau.
34. SORA. Retrieved from <http://www.sora.at>.
35. Kromer, B. (2014). *Politische Kommunikation im sozialen Netz- Darstellungsstrategien der Großparteien SPÖ, ÖVP, FPÖ und Grüne, sowie der drei neuen Parteien Team Stronach, NEOS und Piratenpartei Österreich auf Facebook im Nationalratswahlkampf 2013*: Magisterarbeit / Universität Wien. Wien.
36. Frenkenberger, C. (2011). *Amerikanisierung in Österreich und ihre Grenzen*: Diplomarbeit / Universität Wien. Wien.
37. Fridkin, K., Kenney, P. (2004). Do negative messages work? The impact of negativity on citizens' evaluations of candidates. *American Politics Research*, 32(5), 570–605. DOI:10.1177/1532673X03260834.

38. Fallend, F. Europe and the national parliament election in Austria October 1 2006. EPERN. Election Briefings. No. 31. Retrieved from <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-election-briefing-no-31.pdf&site=266>.
39. Moser, C., Simma, I. (2009). Die Neuaufgabe der Grossen Koalition in Österreich. In R. T. Baus (Ed.). *Zur Zukunft der Volksparteien: Das Parteiensystem unter den Bedingungen zunehmender Fragmentierung* (pp. 75–86). Sankt Augustin, Berlin: Konrad Adenauer Stiftung.
40. Dolezal, M., Haselmayer, M., Johann, D., Thomas, K., Ennser-Jedenastik, L. (2014). «Negative Campaigning». In S. Kritzing, W. C. Müller, K. Schönbach (Eds.). *Die Nationalratswahl 2013. Wie Parteien, Medien und Wählerschaft zusammenwirken* (pp. 99–111). Wien – Köln – Weimar: Böhlau.
41. Parliuk, V. I. (2017). Prezydentski vybory 2016 r. yak pokaznyk transformatsii partiinoi systemy Avstrii. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Istoriiia. Politolohiia – Bulletin of the Mariupol State University. Series: History. Politology, Issue 18, 278–288 [in Ukrainian].
42. Danner, K. «Austrians First!» – Election Campaigns by Right-Wing Populist Parties. A Comparative Case Study between the Austrian Freedom Party and the Austrian People's Party in the National Legislative Elections 2013. Retrieved from https://essay.utwente.nl/65544/1/Danner_BA.pdf.
43. Pihurik, A. (2008). *Wahlkampf im Medium TV – Eine Analyse der Umsetzung der Wahlkampfstrategien der Spitzenkandidaten in ausgewählten ORF TV-Konfrontationen zur Nationalratswahl 2006*: Diplomarbeit / Universität Wien. Wien.
44. Eberl, J.-M., Zeglovits, E., Sickinger, H. Austria election preview: Sebastian Kurz and the rise of the Austrian «anti-party». Retrieved from <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/10/04/austria-election-preview-sebastian-kurz-and-the-rise-of-the-austrian-anti-party/>.
45. Hofer Thomas: Spindoktoren in Österreich. Praxis amerikanischer Wahlkampfberater. Retrieved from <http://www.rheton.sbg.ac.at/rheton/2007/04/hofer-thomas-spindoktoren-in-terreich-praxis-amerikanischer-wahlkampfberater/>.

Парлюк Владислав Игоревич, аспирант кафедры международных отношений и внешней политики Мариупольского государственного университета, Украина

РОЛЬ МАСС-МЕДИА В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ТРАНСФОРМАЦИИ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ АВСТРИИ

В статье анализируются этапы эволюции избирательных кампаний и развития системы политической коммуникации в Австрийской Республике. Подчеркивается тезис о влиянии развития СМИ на изменение поведения избирателей, что ведет,

в свою очередь, к изменению политической агитации. Выделяются факторы, которые повлияли на трансформацию форм и стиля политической агитации, особое внимание уделяется структуре медиасистемы страны. Рассматриваются типы австрийских избирателей, использующих политическую информацию и СМИ.

Ключевые слова: масс-медиа, политические партии Австрии, избирательные стратегии, выборы, «американизация» избирательных кампаний, «персонализация» избирательных кампаний, «негативизация» избирательных кампаний.

Parlyk Vladislav Igorevich, Postgraduate Student at the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University, Ukraine

THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE FORMATION OF POLITICAL WORLDVIEW AND TRANSFORMATION OF THE ELECTORAL STRATEGIES OF POLITICAL PARTIES OF AUSTRIA

Problem setting. Evolution of media led to the fact that in addition to their main functions, they began to perform certain functions of political parties, namely political socialization and mobilization. Therefore, one of the central places in the election campaigns of political parties is occupied by the media, and their participation acts as an independent institution of democracy. The Austrian media system represents special model of functioning of media which has an impact, both on political outlook of the Austrians, and on transformation of the electoral strategies of political parties of Austria.

Recent research and publications analysis. The topic of the influence of the media on political orientations of electorate, political communication and strategies became a studying subject for scientists. (D. Dubov, D. Farrell, N. Garmash, O. Gruber, K. Kholodkovsky, Z. Komilova, M. Lettner, S. Lisova, A. Nazarbetova, P. Norris, F. Plasser, G. Plasser, P. Ulram and other).

Paper objective. The article analyzes the stages of the evolution of election campaigns and the development of a political communication system in the Republic of Austria. The purpose of the article is to show, with the example of the evolution of the Austrian media system, its influence on the transformation of the political world outlook and electoral strategies of the Austrian political parties.

Paper main body. A modern democratic society needs politics and political mass media. On the other hand, politics needs the society itself (voters), which, in turn, is sufficiently achieved only through the media.

In the development of the political communication system in Austria allocate three stages (according to F. Plasser and P. Ulram): 1) between 1945 and the middle of the 60th of the 20th century – “domination of party with the newspaper”; 2) the middle of the 60th – the beginning of the 90th of the 20th century – “television” phase; 3) since the beginning of the 1990th years till today – “multimedia diversity”. Thus, the perception of

politics occurs through various media channels, which leads to the fragmentation of political communication.

Owing to social changes and technical progress, the struggle to retain their dominant position in the Austrian party system forces political parties to look for new methods to attract the electorate, hence their election campaigns become more professional. Analysis of election campaigns in the period 2006–2017 allows you to highlight the elements of their “Americanization”, “personalization”, “negativization”. In turn, the strategies by which candidates and parties attract votes within the election campaigns are also influenced by factors such as the configuration of political institutions and the structure of the media system. A specific feature of the Austrian media system, which belongs to the democratic corporatist model (according to the classification of D. Hallin and P. Mancini), is the relatively late realization of the dualization of the television market and strong monopolistic media structures at the national level.

There are four types of Austrian voters using political information and media: 1) traditionalist, the information-conscious, politically-involved (largest Austrian People’s Party voter share); 2) established, the information-interested, politically close (largest Social Democratic Party of Austria voter share); 3) modernity, politically distant, not interested information (votes for the Austrian Green Party more often); 4) unprivileged, dissatisfied with the policy, moderately informed (a high proportion of voters of the party “Alliance for the Future of Austria” and the Freedom Party of Austria).

Conclusions of the research. *Traditional media are an important and primary source for political information and decision making in elections, which leads to a trend of politicization of the media. The research conducted by the author allows to come to a conclusion that changes in political agitation, as a rule, need to be considered as reaction to the previous changes in a media system and electorate, and from features of modern Austrian election campaigns it is possible to allocate orientation to television and media.*

Keywords: *mass media, political parties in Austria, electoral strategies, elections, “Americanization” of election campaigns, “personalization” of election campaigns, “negativization” of election campaigns.*

Шкурко Наталія Віталіївна, старший викладач Харківського державного університету харчування та торгівлі, Україна
e-mail: natalichka130962@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6859-2087

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Розкрито сутнісні характеристики гендерного підходу до політичної діяльності. Проаналізовано основні гендерні стереотипи, що притаманні українському суспільству. Визначено фактори та умови формування іміджу жінки-політичного лідера. Проаналізовано проблеми формування нового типу жінки-лідера у політичній сфері сучасного українського суспільства. Сформульовано низку рекомендацій щодо зменшення рівня гендерної нерівності в політичному просторі України.

Ключові слова: гендерна нерівність, гендерна політика, гендерні стереотипи, жінка-лідер, політика.

Постановка проблеми. Сучасна українська політика потребує формування нового типу політичного лідера – жінок та чоловіків, що демонструють професійні управлінські якості й високі моральні характеристики. Такий лідер – досвідчена, далекоглядна, смілива та відповідальна особистість, здатна до аналізу й прогнозування, яка є авторитетом для соціального оточення, володіє природними й інтелектуальними можливостями впливу на нього, вміє об'єднати маси задля реалізації ідеї, якій присвятила себе. Саме жінки-лідери схильні до компромісів, мирних форм діяльності, комплексного бачення проблем, врахування перспективи під час прийняття відповідальних рішень. Об'єднуючись у спільних діях з політиками-чоловіками, жінки-лідери здатні досягати важливих соціальних і політичних цілей на благо країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Із часу проголошення України незалежною державою проблеми участі жінок у політичному житті України стали темою численних наукових дискусій, конференцій, семінарів, політологічних досліджень. Розробленням цієї проблематики займалися, зокрема, Н. Аніщук, Т. Василевська, Т. Власова, І. Ворчакова, І. Головащенко, Н. Грицяк, І. Жеребкіна, О. Іващенко, Т. Коломoeць, Л. Кормич, І. Лєскіна, М. Линовичка, Л. Лисенко, А. Лясота, Т. Марценюк, Л. Морозко, Е. Плісовська, Г. Саєнко, Е. Скіба, Л. Ставицька, Г. Ткаченко, В. Шконда та ін. [1–10]. Окремі аспекти цієї проблеми стали об'єктом наукових пошуків таких зарубіжних дослідників політичного лідерства, як Т. Адорно, Н. Аллам, П. Аренс,

Б. Баррелл, С. Башевкін, В. Брайсон, І. Дойчман, М. Еделман, К. Карчер, Е. Кокс, С. Колвін, Г. Лассуелл, Г. Літл, Г. Маркузе, Л. Оссом, Дж. Розенбаум, А. Руан, Дж. Скотт, О. Стерн, А. Трір-Бієнек, Н. Фрейжер, К. Чива, М. Шенлі та ін. [11–26].

Вищенаведені наукові роботи стали підґрунтям дослідження феномену жіночого політичного лідерства в Україні, оскільки й дотепер дана актуальна проблематика не знайшла відповідного наукового відображення в сучасній літературі та потребує проведення комплексного дослідження щодо впливу гендерних стереотипів на статус жінки в політичному житті. У 2009 р. ООН сформулювала п'ять глобальних проблем людства, серед яких вирізняється й проблема формування гендерної рівності в усіх сферах функціонування сучасних суспільств. Суть цієї проблеми полягає не тільки в тому, щоб надати однакових прав особам різної статі, а й насамперед у створенні таких умов суспільного життя, коли жінка і чоловік, справді, були б спроможні реалізувати себе повноцінно як у громадському, професійному, так і в особистому житті. Рівність прав передбачає рівність можливостей біологічної, психологічної, особистісної, соціальної актуалізації сутнісних сил жінки і чоловіка. Зазначається, що для розв'язання гендерних проблем людство повинно працювати у двох напрямках – правовому (інституційному) та світоглядному.

Метою статті є з'ясування гендерних стереотипів, які впливають на статус жінки-лідера у політико-владних процесах сучасної України. Постановка такого завдання обумовлена тим, що суспільне мислення є достатньо консервативним, а подвійні стандарти є пануючою нормою у всьому світі та Україні зокрема. Витоки цього явища в нашій державі сформувалися у попередні історичні епохи, а безпосередні наслідки негативним чином впливають на становище жінок і на розвиток суспільства в цілому, зокрема її політичної сфери вже в наш час. На нашу думку, Україна перебуває ще на початковому етапі формування гендерної демократії, а задекларовані нею норми щодо гендерної рівності відірвані від реального стану речей.

Виклад основного матеріалу. Процеси демократизації і гуманізації, що охопили сучасне українське суспільство, передбачають створення різних можливостей для самореалізації особистості незалежно від її національності, соціального походження, статі та віку. Стратегія розвитку XXI ст. спрямована на утвердження принципів паритетного представництва статей, основою яких є гендерна рівновага та статева збалансованість у суспільстві. Основою функціонування суспільства в третьому тисячолітті повинна стати система волевиявлення обох статей – чоловіків і жінок як рівних у правах, не тільки закріплених законодавчо, а й реально забезпечених у політико-правових принципах, діях та розбудові громадських і державних структур [27, с. 762].

На думку Н. Грицяк, гендерна рівність – це ідеологічний компонент державної політики та державного управління, що має чотири виміри, які покладено в основу напрямів розвитку державної гендерної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Перший вимір гендерної рівності – це права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод для жінок і чоловіків. Другий вимір гендерної рівності – це права людини як права жінок. Третій вимір – рівність свобод, прав та обов'язків. Четвертий – рівні можливості – основний елемент гендерної рівності [28, с. 325–332].

Одним із виявів гендерної рівності у демократичному суспільстві є участь жінок у політичній та громадській діяльності. Жінки-лідери, маючи від природи схильність до політичної діяльності, навички спілкування з людьми, здібності промовців, маючи велику волю та наполегливість, організаторські здібності, твердість та рішучість, відданість ідеалам своєї Батьківщини, уперто борючись, зуміли сягнути високих державних посад, стали суб'єктами верховної влади. Зокрема, на сьогодні, жінки-лідери в політичному житті європейських країн відіграють усе більшу роль: А. Меркель – канцлер Німеччини, Д. Грибаускайте – президент Литви, Т. Галонен – 11-ий президент Фінляндії, М. Макеліс – двічі обиралась президентом Ірландії, королева Нідерландів Беатрикс керує країною вже понад тридцять років, королева Маргрете II вже понад 40 років править Данією, Єлизавета II – королева Великої Британії – вже 60 років перебуває на троні [29]. Відповідно управлінський і політичний вплив жінок-лідерів, які обіймають виборчі посади, є більш потужним на суспільно-політичне та економічне життя країни. В той же час монарші особи жіночої статі, маючи як правило значно менше інституційних важелів впливу на прийняття рішень у державі, слугують духовними авторитетами нації, є уособленням споконвічних традицій та звичаїв.

Цивілізований світ давно зрозумів і сприйняв необхідність активної участі жінок у політиці і, без сумніву, визнав неоціненну користь і важливість такої участі. Присутність жінок у політиці змінює її характер, її спрямованість на користь соціально-орієнтованих програм, ідеалів гуманізму і ненасильства. На переконання Т. Жулковської, жінка, яка має владу, більш схильна йти на компроміси, дещо поступатися, ніж чоловік. По-різному сприймають вони і політику як таку. Жінки сприймають її радше на емоційно-побутовому рівні. Їх перш за все хвилюють питання соціального, гуманітарного характеру. Чоловіки сприймають політику на когнітивно-аналітичному рівні й цікавляться питаннями економічного, зовнішньополітичного характеру [30, с. 254].

Найдалекоглядніші політики визнають, що приход жінок у політику робить життя суспільства справедливішим, повнішим, гармонійнішим, демократичнішим. Найвідоміші жінки-політики підкреслюють пріоритетність таких

проблем, як безпека в суспільстві, боротьба з корупцією, соціальне забезпечення, освіта, охорона здоров'я, зайнятість і просування жінок по службі [31, с. 201]. Встановлення рівності між чоловіками та жінками є умовою забезпечення стабільного розвитку суспільства. Гендерна рівність передбачає однаковий статус для чоловіків і жінок, однакові умови для реалізації їхніх громадянських прав та однаковий потенціал для того, щоб зробити свій внесок у національний, політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток, а також рівні права на користування результатами цього розвитку [32, с. 110].

Гендерні стосунки у сфері розподілу влади й політичної діяльності в українському суспільстві мають ознаки горизонтальної та вертикальної асиметрії. Важко знайти сферу людської діяльності настільки обтяжену стереотипами, як політика [33, с. 271]. Хоча на сьогодні і прийнято досить багато законів, які повинні були б сприяти подоланню гендерних стереотипів, але ми й надалі бачимо присутність дискримінації в українському суспільстві. В Україні й дотепер панує патріархальний тип політичної культури, який перешкоджає доступу жінок до політики, вважаючи дану сферу чоловічою справою. Водночас в українському суспільстві сформувалася об'єктивна потреба змінити традиційні функціональні ролі розподіли між представниками чоловічої та жіночої статі, яка вже не може бути знівельована небажанням чи нездатністю суспільства усвідомити її. Історично склалося так, що український чоловік брав на себе роль борця у визвольних змаганнях нації і гинув у розквіті сил, жінка ж залишалася берегинею роду, насамперед його фізичної частини, тому спектр її соціальних ролей пов'язаний перш за все із сім'єю. Ситуація принципово не змінилася і в радянські часи попри задекларовану емансипацію жінки в Радянському Союзі. Саме в радянські часи знищили повагу до власне традиційного способу самореалізації української жінки в сім'ї, не змінивши самого реального становища жінок.

На сьогодні питання гендерної рівності в українській політиці також залишається відкритим. Згідно з міжнародною базою даних Міжпарламентської спілки, станом на 1 грудня 2018 р. жінки в середньому по світу займали лише 24,1% місць у національних парламентах. Однак Україна в цьому рейтингу зі 193 країн світу посіла аж 148 місце з цифрою лише 12,3% жінок у Верховній Раді, поділяючи його з Ліберією та Сьєрра-Леоне [34]. Загалом країни колишнього соцтабору не просунулися у лідери за кількістю жінок у парламентах. Трансформаційні процеси і боротьба за важливі економічні ресурси не сприяли значному залученню жінок до великої політики. Хоча станом на червень 2016 р. в українському Парламенті жінкам таки належать місця в керівництві: Ірина Геращенко є Першою заступницею Голови Верховної Ради, а Оксана Сироїд – Заступницею Голови Верховної Ради України. До складу

Кабінету Міністрів України, сформованому від 14 квітня 2016 р., у якому кількість міністрів та віце-прем'єр-міністрів становить 22 особи, увійшли дві жінки: Міністром освіти і науки України стала Лілія Гриневич, Віце-прем'єр-міністром із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України призначено Іванну Климпуш-Цинцадзе. Тобто ми бачимо, що загалом спостерігається явище вертикальної гендерної сегрегації великої політики: рівень присутності жінок на найвищих політичних посадах не відповідає заявленим у документах ідеям рівності. Вертикальна гендерна сегрегація спостерігається і на місцевому рівні. Жінки значно менш представлені на рівні прийняття рішень, окрім селищних та сільських рад. Станом на 2014 р., жіноче представництво на місцевому рівні становило 10% – в обласних радах, 23% – районних, 14% – міських, 43% – селищних, 51% – сільських [35, с. 238]. Подібні статистичні викладки підтверджують те, що в українській політиці панують гендерні стереотипи, які формують свого роду набір загальноприйнятих суджень, що стосуються існуючого становища жінок і чоловіків, а також норм їхньої поведінки, мотивів та потреб. Гендерні стереотипи закріплюють існуючі гендерні розбіжності і стають перепоною до змін стану справ у сфері гендерних відносин, зокрема й відіграють негативну роль у політичній сфері [36].

Необхідно, констатувати, що на рівні буденної свідомості уявлення про чоловіче і жіноче постійно функціонує у вигляді гендерних стереотипів (маскулінність, фемінність та андрогінність) як досить сталі уявлення про моделі соціальної поведінки та риси характеру, притаманні чоловікам і жінкам. Гендерні стереотипи маскулінності і фемінності, які отожднюють жінку і чоловіка з традиційно-фемінними і традиційно-маскулінними рисами, заважають ефективному долученню жінок до різних сфер життєдіяльності, у тому числі до політичного управління, а також жорстко мотивують чоловіків на «традиційно-маскулінний» (силовий, агресивний) стиль поведінки у політиці, що не обов'язково є ефективним [37, с. 86].

Аналізуючи причини непросування жінок у політику, можна виокремити багато загальноновизнаних чинників, що діють не лише в Україні, але й у світі. До них належать передусім гендерні відмінності політичної соціалізації, що обумовлюють слабку мотивацію жінок до політичної активності; нерівномірність у розподілі різного виду ресурсів, що обмежує можливості жінок-політиків; особливості жіночого життєвого сценарію, який передбачає одноосібну відповідальність жінки за виховання дітей та ведення домашнього господарства, а також домінування у масовій свідомості традиційних гендерних стереотипів. Роль останніх з огляду на їх широку розповсюдженість вимагає особливої уваги [38]. Жінки разом із чоловіками мають навчатися політики: теорії партійного будівництва, партійної діяльності, входження

в систему влади. Таке навчання в сучасних умовах передбачає не лише засвоєння політичного чоловічого досвіду партійної діяльності, набутого за попередні десятиліття та століття, а й привнесення до нього нових гендерних особливостей, тобто модифікації та модернізації такого досвіду й вироблення нових форм і методів політичних дій, відповідного політичного вирішення державних і суспільних проблем [39]. Отже, можна констатувати, що українська політика пронизана гендерними стереотипами і, незважаючи на численні законопроекти, які свідчать про забезпечення рівності між статями, й надалі бачимо гендерну нерівність. Ця проблема і сьогодні залишається доволі актуальною та потребує подальших досліджень. Важливим є визначення ролі суспільного устрою у формуванні жінки як політичного лідера; розкриття сутності жіночого лідерства як стилю політичної діяльності, а також узагальнення історичного досвіду жіночого політичного лідерства в Україні.

Для необхідної зміни укорінених стереотипів у свідомості чоловіків і жінок на їхні рольові функції у суспільстві варто активно працювати зі ЗМІ, через них підсилювати позитивний образ жінки-політика. Не потрібно забувати, що кількісний показник представництва жінок у вищих ешелонах влади є знаковим під час аналізу політичного, ідеологічного, соціального, релігійного і культурного контексту життя країни. Ступінь представництва жінок у політиці та владі характеризує виборчу систему, виборчу культуру, рівень розвитку громадянського суспільства загалом [40].

Світова практика пропонує декілька шляхів покращення балансу представництва жінок і чоловіків у політичній діяльності. Це і свідомо поставлена мета – вибрати до парламенту країни більшу кількість жінок, і необхідність стимулювати створення фондів для фінансування жіночих виборчих кампаній; це вимоги введення квот для кандидатів-жінок у партійних списках, і не наприкінці списків, а через один у порядкувому чергуванні. Введення квот, звичайно, – це спеціальний позитивний захід, їх застосовують тимчасово з метою зміни дисбалансу у співвідношенні кількості чоловіків і жінок, пізніше вони мають бути відмінені під час досягнення бажаного ефекту, але як поштовх для зміни політичної культури квоти можуть відігравати позитивну роль.

Продовжуючи вищеозначену логіку С. Оксамитна зауважує, що досвід західних демократичних країн демонструє можливі шляхи досягнення гендерного паритету: запровадження системи гендерних квот (приклад скандинавських та деяких західноєвропейських країн) або ж потужний загальнонаціональний жіночий рух, що знаходить підтримку у суспільстві та є могутнім лобі прийняття низки законодавчих актів і контролю за дотриманням прав та інтересів жінок. В українському суспільстві майже немає ознак подібного

розвитку. Ідея запровадження гендерних квот не знаходить підтримки ні серед населення України, ні серед численних політичних партій різного ідеологічного спрямування. Більшість політичних партій, що будують свою діяльність на проголошуваних засадах демократії, підтримують загальнодержавну риторіку про повернення жінки у коло сім'ї як справжньої «Берегині домашнього вогнища». Зміст «жіночого» дискурсу в українському суспільстві за традицією зведений насамперед до материнства, виховання дітей, сімейних справ [41, с. 316].

Висновки. Отже, слід змінити ситуацію, за якою значне відсторонення жінки від системи управління є логічним результатом попереднього розвитку суспільства. Безумовно, проблема конструктивного поєднання гендерних ролей у політичній діяльності, пропорційна представленість у ній лідерів-жінок і лідерів-чоловіків суттєво збагачує суспільство, стимулює його творчу енергію, оптимізує процес прийняття рішень. Ця проблема, безперечно, потребує не тільки соціально-політичного контролю за впровадженням основних принципів гендерної рівності в життя нашого суспільства, а й наукової рефлексії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщук Н. В. Основи гендерного права України: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2013. 207 с.
2. Власова Т. И., Скиба Э. К. Гендер и феминистская теория в философии постмодерна: [монографія]. Днепропетровск: Изд-во Маковецкий Ю. В., 2011. 124 с.
3. Ворчакова І. Є. Гендерна політика: навч. посіб. [для студентів вузів III–IV рівнів акредитації] / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Навч.-наук. ін-т історії та права. Миколаїв: Прокопчук Т. Ю. [вид.], 2014. 242 с.
4. Коломосць Т. О., Лескіна І. Є. Гендерна рівність в організації діяльності органів прокуратури України: адміністративно-правовий аспект: монографія / Запоріж. нац. ун-т. Херсон: Гельветика, 2014. 179 с.
5. Лясота А. Є. Сучасна гендерна політика: світовий досвід та українські реалії: монографія / Дніпров. нац. ун-т ім. Олеса Гончара. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 219 с.
6. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. 44 с.
7. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.
8. Скиба Э. К. Гендерная идентичность в философии постмодернизма: монографія. Днепропетровск: Монолит, 2014. 217 с.
9. Ставицька Л. О. Гендер: мова, свідомість, комунікація: [монографія] / Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2015. 438, [8] с.

10. Шконда В. В., Кальянов А. В. Гендерні відносини на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія / під наук. ред. В. В. Шконди. Донецьк: Норд-Прес, 2010. 286 с.
11. Брайсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии / пер. с англ. А. Якубина. Киев: Центр учебной литературы, 2011. 248 с.
12. Ahrens P. Actors, institutions, and the making of EU gender equality programs. London : Palgrave Macmillan, 2018. xv, 305 p.
13. Allam N. Women and the Egyptian revolution : engagement and activism during the 2011 Arab uprisings. New York, NY ; Cambridge, United Kingdom : Cambridge University Press, 2018. xiii, 221 p.
14. Bashevkin S. B. Women as foreign policy leaders : national security and gender politics in superpower America. New York, NY : Oxford University Press, 2018. xii, 266 p.
15. Burrell B. C. Women and politics: a quest for political equality in an age of economic inequality. New York, NY : Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. viii, 268 p.
16. Chiva C. Gender, institutions and political representation : reproducing male dominance in Europe's new democracies. London, United Kingdom : Palgrave Macmillan, 2018. xii, 208 p.
17. Gender in Georgia : feminist perspectives on culture, nation, and history in the South Caucasus / ed. by M. Barkaia, A. Waterston. New York : Berghahn, 2018. xii, 238 p.
18. Gender, emancipation, and political violence : rethinking the legacy of 1968 / ed. by S. Colvin, K. Karcher. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. ix, 163 p.
19. Gender: space / A. Meredith Cox, ed. Farmington Hills, Mich.: Macmillan Reference USA, A part of Gale, a Cengage Company, 2018. xv, 344 p.
20. Ossome L. Gender, ethnicity, and violence in Kenya's transition to democracy : states of violence. Lanham : Lexington Books, 2018. xxiv, 211 p.
21. Rosenbaum J. E. Constructing digital cultures : tweets, trends, race, and gender. Lanham : Lexington Books, 2018. viii, 335 p.
22. Runyan A. S. Global gender politics. Fifth Edition. New York ; London : Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. xv, 198 p.
23. Scott J. W. Gender and the politics of history. New York : Columbia University Press, 2018. xviii, 263 p.
24. Stern O. M. Gender, conflict and international humanitarian law : a critique of the 'principle of distinction'. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge Taylor & Francis Group, 2019. ix, 242 p.
25. The politics of gender / ed. by A. Trier-Bieniek. Leiden ; Boston : Brill Sense, 2018. xxx, 181 p.
26. Zerai A. African women, ICT and neoliberal politics: the challenge of gendered digital divides to people-centered governance. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. xvi, 175 p.
27. Політологічний енциклопедичний словник / [уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.

28. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 384 с.
29. Десять найсильніших країн світу, якими правлять жінки. URL: <http://www.zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/politika/172-10-naisylnishykh-krajin-svitu-iakumu-pravliat-zhinky.html> (дата звернення: 23.01. 2019).
30. Жулковська Т. Є. Вплив статево рольових стереотипів на сприймання особистістю політичних подій. *Проблеми політичної психології та її роль в становленні громадянина української держави: матеріали Другої Всеукр. наук. конф.* 13–14 листоп. 1997 р. Київ: Генеза, 1997. С. 254–257.
31. Пірен М., Грицяк Н., Василевська Т., Іваницька О. Гендерні аспекти державної служби: [монографія] / за заг. ред. Б. Кравченка. Київ: Основи, 2002. 335 с.
32. Требін М. П. Розвиток громадянського суспільства в Україні в контексті євроінтеграції. *Український соціум*. 2014. №1(48). С. 106–118.
33. Сучасна політична лексика: навч. енциклопед. слов.-довід. / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.
34. Women in National Parliaments. URL: <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (accessed: 23.01.2019).
35. Марценюк Т. Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна. *Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України*. Київ: Заповіт, 2016. С. 235–244.
36. Оніщенко Н. М., Матвієнко О. В., Береза С. В., Томашевська М. О. Європейський правовий вимір гендерно чутливої політики: [монографія]. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. 144 с.
37. Ренкін П. Гендер і державна політика. Київ: Видавництво Соломії Павличко Основи, 2009. 394 с.
38. Гендерний розвиток в Україні. Реалії й перспективи / пер. М. Корчинська; підгот. Т. Мельник [та ін.]; фото С. Пятерников. Київ, ЛОГОС, 2003. 104 с.
39. Трофименко Л. С. «Жіноче питання»: ілюзії та реальність. *Актуальні проблеми політики*. 2001. Вип. 10–11. С. 336–341.
40. Трофименко Л. С. Роль суспільного устрою у політичній соціалізації жінки. *Юридичний вісник*. Одеса: Юридична література, 2001. № 1. С. 83–88.
41. Оксамитна С. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні і світі. *Наукові записки НаУКМА*. 2001. Т. 19. Спеціальний випуск. С. 311–317.

REFERENCES

1. Anishchuk, N. V. (2013). *Osnovy hendernoho prava Ukrainy*: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». Odesa: Feniks [in Ukrainian].
2. Vlasova, T. I., Skiba, Je. K. (2011). *Gender i feministkaja teorija v filosofii postmoderna*: [monografija]. Dnepropetrovsk: Izd-vo Makoveckij Ju. V. [in Russian].
3. Vorchakova, I. Ye. (2014). *Henderna polityka*: navch. posib. [dlia studentiv vuziv III–IV rivniv akredytatsii] / Mykolaiv. nats. un-t im. V. O. Sukhomlynskoho, Navch.-nauk. in-t istorii ta prava. Mykolaiv: Prokopchuk T. Yu. [vyd.] [in Ukrainian].

4. Kolomoiets, T. O., Lieskina, I. Ye. (2014). *Henderna rivnist v orhanizatsii diialnosti orhaniv prokuratury Ukrainy: administratyvno-pravovyi aspekt*: monohrafiia / Zaporiz. nats. un-t. Kherson: Helvetyka [in Ukrainian].
5. Liasota, A. Ye. (2017). *Suchasna henderna polityka: svitovyi dosvid ta ukrainski realii*: monohrafiia / Dniprov. nats. un-t im. Olesia Honchara. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
6. Martseniuk, T. (2015). *Henderna polityka Yevropeiskoho Soiuzu: zahalni pryntsyypy ta naikrashchi praktyky*. Kyiv: Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen [in Ukrainian].
7. Martseniuk, T. (2017). *Hender dlia vsikh. Vyklyk stereotypam*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
8. Skiba, Je. K. (2014). *Gendernaja identichnost' v filosofii postmodernizma*: monografija. Dnepropetrovsk: Monolit [in Russian].
9. Stavyska, L. O. (2015). *Hender: mova, svidomist, komunikatsiia*: [monohrafiia] / In-t ukr. movy NAN Ukrainy. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
10. Shkonda, V. V., Kalianov, A. V. (2010). *Henderni vidnosyny na suchasnomu etapi: stan i problemy*: monohrafiia / pid nauk. red. kand. tekhn. nauk, prof. V. V. Shkondy. Donetsk: Nord-Pres [in Ukrainian].
11. Brajson, V. (2011). *Gender i politika vremeni. Feministskaja teorija i sovremennye diskussii* / per. s angl. Alekseja Jakubina. Kiev: Centr uchebnoj literatury [in Russian].
12. Ahrens, P. (2018). *Actors, institutions, and the making of EU gender equality programs*. London : Palgrave Macmillan.
13. Allam, N. (2018). *Women and the Egyptian revolution : engagement and activism during the 2011 Arab uprisings*. New York, NY; Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
14. Bashevkin, S. B. (2018). *Women as foreign policy leaders : national security and gender politics in superpower America*. New York, NY : Oxford University Press.
15. Burrell, B. C. (2018). *Women and politics: a quest for political equality in an age of economic inequality*. New York, NY : Routledge, Taylor & Francis Group.
16. Chiva, C. (2018). *Gender, institutions and political representation : reproducing male dominance in Europe's new democracies*. London, United Kingdom : Palgrave Macmillan.
17. Barkaia, M., Waterston, A. (Eds.). (2018). *Gender in Georgia : feminist perspectives on culture, nation, and history in the South Caucasus*. New York : Berghahn.
18. Colvin, S., Karcher, K. (Eds.). (2019). *Gender, emancipation, and political violence : rethinking the legacy of 1968*. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group.
19. Cox, A. M. (Ed.). (2018). *Gender: space*. Farmington Hills, Mich.: Macmillan Reference USA, A part of Gale, a Cengage Company.
20. Ossome, L. (2018). *Gender, ethnicity, and violence in Kenya's transition to democracy : states of violence*. Lanham : Lexington Books.
21. Rosenbaum, J. E. (2018). *Constructing digital cultures: tweets, trends, race, and gender*. Lanham : Lexington Books.
22. Runyan, A. S. (2019). *Global gender politics*. Fifth Edition. New York ; London : Routledge, Taylor & Francis Group.

23. Scott, J. W. (2018). *Gender and the politics of history*. New York : Columbia University Press.
24. Stern, O. M. (2019). *Gender, conflict and international humanitarian law: a critique of the 'principle of distinction'*. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge Taylor & Francis Group.
25. Trier-Bieniek, A. (Ed.). (2018). *The politics of gender*. Leiden ; Boston : Brill Sense.
26. Zerai, A. (2019). *African women, ICT and neoliberal politics: the challenge of gendered digital divides to people-centered governance*. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group.
27. Trebin, M. P. (Ed.). (2015). *Politolohichni entsyklopedychni slovnyk / uklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
28. Hrytsiak, N. (2004). *Formuvannia hendernoï polityky v Ukraini: problemy teorii, metodolohii, praktyky: monohrafiia*. Kyiv: Vyd-vo NADU [in Ukrainian].
29. Desiat naisylnishykh krain svitu, yakymy pravliat zhinky. Retrieved from <http://www.zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/politika/172-10-naisylnishykh-krain-svitu-iakymy-pravliat-zhinky.html> [in Ukrainian].
30. Zhulkovska, T. Ye. (1997). Vplyv statevo rolovykh stereotypiv na spryimannia osobystistiu politychnykh podii. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol v stanovlenni hromadianyna ukrainskoi derzhavy: materialy Druhoi Vseukr. nauk. konf. 13-14 lystop. 1997 r. – Problems of political psychology and its role in the formation of a citizen of the Ukrainian state: Proceedings of the Second Ukr. Scientific Conference*. Kyiv: Geneza, 254–257 [in Ukrainian].
31. Piren, M., Hrytsiak, N., Vasylevska, T., Ivanytska, O. (2002). *Henderni aspekty derzhavnoi sluzhby: [monohrafiia] / Za zah. red. B. Kravchenka*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
32. Trebin, M. P. (2014). Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini v konteksti yevrointehratsii. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society, 1(48)*, 106–118 [in Ukrainian].
33. Khoma, N. M. (Ed.). (2015). *Suchasna politychna leksyka: navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk / I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.* Lviv: «Novyi Svit-2000» [in Ukrainian].
34. Women in National Parliaments. Retrieved from <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm>.
35. Martseniuk, T. (2016). Zaluchenist zhinok u polityku: krainy YeS i Ukraina. *Henderna rivnist i rozvytok : pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy – Gender equality and development: a view in the context of the European strategy of Ukraine* (pp. 235–244). Kyiv: Vydavnytstvo «Zapovit» [in Ukrainian].
36. Onishchenko, N. M., Matviienko, O. V., Bereza, S. V., Tomashevskaya, M. O. (2005). *Yevropeiskyi pravovyi vymiv henderno chutlyvoi polityky: [monohrafiia]*. Kyiv: In-t derzhavy i pravy im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
37. Renkin, P. (2009). *Hender i derzhavna polityka*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko Osnovy [in Ukrainian].
38. Hendernyi rozvytok v Ukraini. Realii y perspektyvy (2003) / per. M. Korchynska; pidhot. T. Melnyk [ta in.] ; foto S. Piaternykov. Kyiv, LOHOS [in Ukrainian].

39. Trofymenko, L. S. (2001). «Zhinoche pytannia»: iliuzii ta realnist. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics, Issue 10–11*, 336–341 [in Ukrainian].
40. Trofymenko, L. S. (2001). Rol suspilnoho ustroiu u politychnii sotsializatsii zhinky. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin. Odesa: Yurydychna literatura, 1*, 83–88 [in Ukrainian].
41. Oksamytna, S. (2001). Henderni vidnosyny kriz pryzmu hromadskoi dumky v Ukraini i sviti. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific notes of NaUKMA, 19, Special Issue*, 311–317 [in Ukrainian].

Шкурко Наталья Витальевна, старший преподаватель
Харьковского государственного университета питания и торговли, Украина

ГЕНДЕРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИКИ

Раскрыты сущностные характеристики гендерного подхода к политической деятельности. Проанализированы основные гендерные стереотипы, присущие украинскому обществу. Определены факторы и условия формирования имиджа женщины-политического лидера. Проанализированы проблемы формирования нового типа женщины-лидера в политической сфере современного украинского общества. Сформулировано ряд рекомендаций по уменьшению уровня гендерного неравенства в политическом пространстве Украины.

Ключевые слова: *гендерное неравенство, гендерная политика, гендерные стереотипы, женщина-лидер, политика.*

Shkurko Natalya Vitaliyivna, Senior Lecturer of Kharkiv State University of
Food Technology and Trade, Ukraine

GENDER DIMENSION OF UKRAINIAN POLITICS

Problem setting. *Modern Ukrainian politics requires the formation of a new type of political leader – a woman and a man, which combines both “female” and “male” managerial qualities. They are women-leaders who inclined to compromise, peaceful forms of activity, a complex vision of problems, taking into account the prospect of any decision, for joint actions with male politicians, and make it possible to unite efforts in achieving the important social and political goals of the country.*

Recent research and publications analysis. *Since the proclamation of Ukraine as an independent state, the problems of women’s participation in the political life of Ukraine have become the subject of numerous scientific discussions, conferences, seminars, political research.*

Paper objective. *The purpose of the article is to elucidate gender stereotypes that affect the status of the woman-leader at higher levels of Ukrainian authorities. Social thinking is extremely stereotyped, and double standards are the prevailing norm all over the world and particularly in Ukraine. The origins of this phenomenon in our state reach even more primitive times, and the immediate consequences negatively affect the position of women and the development of society as a whole, including in the political sphere. Ukraine is still at the initial stage of the formation of gender democracy and the political-state system, the norms declared by it are torn off from the real state of affairs.*

Paper main body. *The processes of democratization and humanization embracing contemporary Ukrainian society include the creation of various opportunities for self-realization of the individual regardless of its nationality, social origin, gender and age. The development strategy of the 21st century is aimed at establishing the principles of parity representation of articles based on gender balance and gender balance in society. The basis for the functioning of society in the third millennium should be the system of expressing the will of both sexes – men and women as equal rights, not only legally enshrined, but also really secured in political and legal principles, actions and building up public and state structures. Leading women, having a tendency towards political activity, communicating with people, speaking with the people, the ability of speaking, having great will and stubbornness, organizational skills, firmness and determination, devotion to the ideals of their Motherland, have been able to achieve high state positions, due to favorable circumstances, stubbornly fighting, became subjects of supreme power. Taken together, it is evident that a woman-leader will eventually be able to move from a category of rare phenomena to a more common fact in the political life of European society. The civilized world has long understood and accepted the need for active participation of women in politics and undoubtedly acknowledged the invaluable benefits and importance of such participation. The presence of women in politics changes its character, its orientation in favor of social-oriented programs, the ideals of humanism and non-violence.*

Conclusions of the research. *Summarizing our study, it should be noted that Ukrainian politics is permeated with gender stereotypes, and despite numerous bills that ensure equality between sexes, we continue to see the presence of gender inequality. This problem remains rather relevant today and requires further research. It is important to determine the role of social structure in shaping a woman as a political leader; disclosure of the essence of women's leadership as a style of political activity, as well as a generalization of the historical experience of women's political leadership in Ukraine.*

Keywords: *gender inequality, gender politics, gender stereotypes, woman-leader, politics.*

СОКУРЯНСЬКА ЛЮДМИЛА ГЕОРГІЇВНА (ДО ЮВІЛЕЮ ВІДОМОГО НАУКОВЦЯ ТА ПЕДАГОГА)

25 квітня 2019 р. відзначила 70-річний ювілей відомий український вчений, видатний педагог доктор соціологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, віце-президент Соціологічної асоціації України (САУ), завідувач кафедри соціології Харківського національного університету (ХНУ) імені В. Н. Каразіна *Людмила Георгіївна Сокурянська*.

Людмила Сокурянська народилася 25 квітня 1949 р. в Харкові. Її науково-педагогічна діяльність пов'язана з Харківським університетом, який вона закінчила у 1971 р. Працювала науковим співробітником соціологічної лабораторії, аспірантом, старшим викладачем, доцентом і докторантом університету. У 1984 р. захистила кандидатську дисертацію з «прикладної соціології», в 2007 р. – дисертацію на науковий ступінь доктора соціологічних наук за спеціальністю «спеціальні та галузеві соціології», у 2012 р. – отримала звання професора. З 2001 р. по цей час очолює кафедру соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Людмила Георгіївна натхненно веде навчальну роботу на соціологічному факультеті ХНУ, що відзначають студенти і колеги у соціальних мережах. Успішно викладає авторські курси: «Вступ до соціології», «Соціологія молоді», «Соціологія», «Аксіологічні виміри сучасного суспільства», є автором навчальних посібників «Вступ до соціології» та «Соціологія молоді»; керує написанням курсових, дипломних, магістерських робіт та виробничою практикою студентів.

Як плідний дослідник, професор Сокурянська Л. Г. має значні наукові досягнення – є визнаним фахівцем у галузі соціологічної пропедевтики й аксіології, соціології молоді та освіти, автором оригінальних концепцій: ціннісного поля особистості, соціальної суб'єктності молоді, студентської молоді як соціокультурної спільноти, досліджує вищу школу за умов соціокультурної трансформації. Має близько 150 наукових публікацій. Найвідоміші праці: «Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода» (2006), «Українське студентство у пошуках ідентичності» (за ред. В. Л. Арбеїної, Л. Г. Сокурянської) (2012), глави у 10 колективних монографіях; майже 40 наукових статей і тез опубліковані за кордоном (Австралія, Білорусія, Грузія, Німеччина, Польща, Росія).

Л. Г. Сокурянська – співорганізатор I (2009) та II (2013) Конгресів Соціологічної асоціації України; міжнародних наукових конференцій «Харківські соціологічні читання» та «Якубинська наукова сесія», бере активну участь у наукових форумах в Україні, Австралії, Білорусії, Німеччині, Польщі, Росії, провела 9 майстер-класів у «Школі молодого соціолога» САУ (2010–2016).

З 1995 р. під науковим керівництвом Л. Сокурянської здійснено дев'ять регіональних, загальнонаціональних та міжнародних фундаментальних та прикладних наукових досліджень з проблем молоді, вищої школи та студентства; серед останніх – «Ставлення студентства до Євромайдану та його наслідків» (Україна, Білорусія, Литва, 2014), «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани» (Україна, Польща, 2014–2015), «Випускник – 2015: професійні плани, громадянські позиції, дозвілєві практики шкільної молоді Центральної та Східної Європи» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, 2015). Професор Л. Г. Сокурянська очолює і працює у складі редколегій провідних вітчизняних соціологічних журналів та ряду закордонних наукових видань із соціології.

Л. Г. Сокурянська – член науково-методичної комісії МОН України із соціальних наук і журналістики (підкомісія «Соціологія» 054), експертної ради Департаменту атестації кадрів МОН України, експертної ради МОН України з філософських, політичних і соціологічних наук (2013–2018). Працює у складі Вченої ради Харківського національного університету, Вченої ради соціологічного факультету та у спеціалізованій вченій раді Д 64.051.15 ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Під її керівництвом підготовлені й захищені 14 кандидатських та 3 докторські дисертації. У 2010 р. Л. Г. Сокурянська була обрана академіком Академії наук вищої школи України.

Сокурянська Л. Г. проводить велику громадську діяльність передусім як віце-президент САУ з 2007 р., постійний член Правління САУ і голова її Харківського регіонального відділення. Приділяючи суттєву увагу вихованню студентської молоді, Людмила Георгіївна керує програмою САУ «Школа мо-

лодого соціолога», є одним із організаторів Всеукраїнської студентської олімпіади з соціології.

За вагомий особистий внесок у розвиток освіти та науки в Україні Л. Г. Сокурянська нагороджена: Почесною Грамотою Міністерства освіти і науки України (2000), Подякою Голови Харківської обласної державної адміністрації (2001), Почесною Грамотою Харківської обласної держадміністрації (2005). За успіхи у науково-дослідній та громадській роботі у 2005 р. отримала Почесну відзнаку Міністерства України в справах сім'ї, дітей та молоді «За активну громадську діяльність», у 2007, 2009 і 2012 рр. – лауреат академічного рейтингу «Золота фортуна» Міжнародної академії рейтингових технологій і соціології, 2008 р. – дипломант конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена». В останні роки нагороджена: премією імені В. Н. Каразіна за високі досягнення у роботі (2007), Почесною відзнакою МОН України «Відмінник освіти» (2009), Грамотою Харківського міського голови «Кращому науковому керівнику студентських робіт», стипендією голови Харківської облдержадміністрації (2009), Подякою Харківської міської ради (2010), медаллю «Григорій Сковорода» Академії педагогічних наук України (2014), медаллю імені В. Н. Каразіна (2019).

Від усіх колег Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, редакційної колегії Вісника бажаємо Людмилі Георгіївні Сокурянській міцного здоров'я і квітучого щастя, великого наукового і освітянського натхнення ще на довгі-довгі роки!

професор Герасіна Л. М.,

професор Требін М. П.

**САХАНЬ ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА
(ДО ЮВІЛЕЮ НАУКОВЦЯ ТА ПЕДАГОГА)**

Відзначає ювілей кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Олена Миколаївна Сахань.

Сахань О. М. народилася 30 квітня 1959 р. у с. Володимирівка, Володимирського району Астраханської області (Росія). У 1981 р. закінчила Харківський державний інститут культури, у 1989 р. – Харківський державний університет імені О. М. Горького (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), у 2000 р. – Національну юридичну академію України імені Ярослава Мудрого (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого).

З 1976 по 1989 р. працювала на різних посадах у культурно-освітніх закладах м. Харкова. З 1989 р. її професійна діяльність пов'язана з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого: аспірант, асистент, доцент кафедри соціології та політології.

У 1995 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук на тему «Студентські інтереси та їх роль у становленні соціальної зрілості майбутніх фахівців». Вчене звання доцента присвоєно у 1998 р.

Основні напрями наукової діяльності – політична влада, політична культура, політичні конфлікти.

Має понад 200 наукових та навчально-методичних публікацій, що видані в Україні, Болгарії, Великій Британії, Польщі, Росії, США, Чехії. Серед них: *розділи в колективних монографіях*: «Высшая школа в социально-эконо-

мической и политической системе советского общества» (1991), «Высшая школа как институт трансляции культуры» (1992), «Обновление высшей школы – закономерность её развития» (1993), «Высшее образование как социокультурная система воспроизводства интеллекта нации» (1995), «Гуманистические функции образования и особенности их реализации в кризисном обществе» (1996), «Инновационность в образовательной деятельности: методология, методика, практика» (1997), «Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку» (2013); *статті в енциклопедіях і словниках*: «Політична енциклопедія» (2011), «Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації» (2014, 2015), «Політологічний енциклопедичний словник» (2015), «Соціологія: терміни і поняття, навчальний словник-довідник» (2018), *підручники*: «Конфліктологія» (2002), «Політологія» (2006, 2013, 2018), «Ораторське мистецтво» (2013, 2015); *навчальні посібники*: «Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети» (2002), «Політологія» (2002, 2004, 2008), «Ораторське мистецтво» (2005), «Риторика» (2008), «Практикум з навчальної дисципліни “Політологія”»: навчально-практичний посібник для студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання» (2009), «Конфліктологія» (2012), «Міжнародна інформація» (2014), «Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика» (2016); *статті* у вітчизняних та зарубіжних наукових журналах та збірниках. Брала участь майже у 100 наукових конференціях з опублікуванням тез доповідей та неодноразово виступала на харківському телебаченні в передачах, присвячених соціально-політичним проблемам.

Член редакційних колегій збірника матеріалів науково-практичної конференції «Харківські політологічні читання» (з першої конференції 1993 р.), Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього» (з першої конференції з 2007 р.). Вчений секретар Харківської асоціації політологів (1998–2010).

Підготувала, читала і читає курси «Політологія», «Соціологія», «Соціально-політичні студії», «Конфліктологія», «Ораторське мистецтво» «Соціологія девіантної поведінки». Працюючи в університеті тривалий час, Олена Миколаївна зарекомендувала себе виключно компетентним і сумлінним фахівцем, викладачем із високою професійною культурою і бездоганною моральною репутацією, завжди уважна у ставленні до студентів, вимоглива і тактовна. Лекційні та семінарські заняття проводить на високому методологічному і методичному рівнях, вони завжди відзначаються глибиною, логічною стрункістю, емоційною піднесеністю, що сприяє шанобливому ставленню до неї колег і студентів.

Ставлення Олени Миколаївни до своїх професійних обов'язків, до колег, з якими вона працює, до своєї родини викликає почуття глибокої поваги. Вона з увагою і співчуттям ставиться до проблем інших людей, ніколи не уникає труднощів у складних ситуаціях, колеги завжди можуть розраховувати на її допомогу.

За вагомий особистий внесок у розвиток освіти і науки, високий професіоналізм, багаторічну сумлінну працю та з нагоди святкування Дня Університету нагороджена Подякою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2015). Є лауреатом Премії імені Ярослава Мудрого в номінації «За видатні досягнення у науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства» (2015).

З нагоди ювілею від імені колективу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого щиро вітаємо вельмишановну Олену Миколаївну Сахань і бажаємо їй міцного здоров'я, творчої наснаги та успіхів, благополуччя, великого щастя, любові та злагоди у родинному житті.

***Редакційна колегія,
колектив кафедри соціології та політології***

НАШІ АВТОРИ

БАРАБАШ Олег Васильович	Харківський Національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, кандидат філософських наук, доцент
ВОЛЯНСЬКА Олена Володимирівна	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
ГЕРАСІНА Людмила Миколаївна	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор
ГЕРБУТ Надія Анатоліївна	Київський національний університет будівництва і архітектури, кандидат політичних наук
ГОЛОВАНОВ Борис Дмитрович	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філософських наук, доцент
КРУТІЙ Вадим Олександрович	ГО «Інститут стратегічних комунікацій «Партнерство», кандидат політичних наук
ПАРЛЮК Владислав Ігорович	Маріупольський державний університет, аспірант
ПЕРЕГУДА Євген Вікторович	Київський національний університет будівництва і архітектури, доктор політичних наук, професор
ПІДКУРКОВА Ірина Валеріївна	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
ПОГРІБНА Вікторія Леонідівна	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор
ПОЛЩУК Ігор Олександрович	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук, професор
САХАНЬ Олена Миколаївна	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
СМОЛЯНЮК Володимир Федорович	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, доктор політичних наук, професор
ТРЕБІН Михайло Петрович	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
ФРОЛОВА Ольга Володимирівна	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кандидат філософських наук, доцент
ШКУРКО Наталія Віталіївна	Харківський державний університет харчування та торгівлі, старший викладач

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

БАРАБАШ <i>Олег Васильович</i>	103
ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимирівна</i>	118
ГЕРАСІНА <i>Людмила Миколаївна</i>	8
ГЕРБУТ <i>Надія Анатоліївна</i>	20
ГОЛОВАНОВ <i>Борис Дмитрович</i>	132
КРУТІЙ <i>Вадим Олександрович</i>	70
ПАРЛЮК <i>Владислав Ігорович</i>	152
ПЕРЕГУДА <i>Євген Вікторович</i>	20

ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	142
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	38
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олександрович</i>	52
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	52
СМОЛЯНЮК <i>Володимир Федорович</i>	70
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	88
ФРОЛОВА <i>Ольга Володимирівна</i>	132
ШКУРКО <i>Наталія Віталіївна</i>	173

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА,
ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

Загальні правила подання статей

1. Мова статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – 10–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.
2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:
 - *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (1 примірник у форматі А4);
 - *електронний варіант статті* на магнітному носіїві;
 - *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);
 - *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
 - *розширену (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотацію статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; англійський варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (зразок – див. *додаток 1*). Розширена анотація входить до загального обсягу статті;
 - *ліцензійну згоду автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету (nlu.edu.ua), збірника (<http://fil.nlu.edu.ua>), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 3*).1118
3. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру рецензування членами редколегії. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD шрифтом Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з берегами: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для оформлення тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word.

Формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання у тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Вимоги щодо оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 2):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;

– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний, курсив), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо у її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт звичайний прямий);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968);

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,0);

– далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної **ЛІТЕРАТУРИ** мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел.

Слід звернути увагу:

а) джерела англійською мовою необхідно оформити за міжнародним бібліографічним стандартом APA (стандарт APA <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>);

б) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>);

в) бібліографічний опис джерел, написаних мовою, що використовує кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> та <http://www.translit.ru>);

– далі – відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний, курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де пра-

цює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0);

– нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0, напівжирний, великими літерами);

– далі – анотація обсягом до 50 слів і ключові слова (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – розширена анотація англійською мовою (див. *додаток 1*).

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

Вимоги щодо структури статті:

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– **формулювання цілей** статті (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури:

Заголовок «ЛІТЕРАТУРА» (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]) (шрифт Times New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016) (зразок оформлення – http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw_downloads/dodatok_3.pdf).

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК РОЗШИРЕНОЇ АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Розширена анотація
статті Данильяна Олега Геннадійовича на тему:
СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА
(це речення подається українською мовою).

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

An extended abstract of a paper on the subject of:
SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT

Problem setting (Постановка проблеми). *English text.*

Recent research and publications analysis. (Аналіз останніх досліджень і публікацій). *English text.*

Paper objective (Формулювання цілей). *English text.*

Paper main body (Виклад основного матеріалу). *English text*

Conclusions of the research (Висновки). *English text.*

Keywords (ключові слова): .

Переклад здійснено: _____ П. І. Б., посада, установа, печатка.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abc@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розкрито зміст

Ключові слова:

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.
- 2.

REFERENCES

- 1.
- 2.

Данильян Олег Геннадьевич, доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой философии Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Раскрыто содержание...

Ключевые слова:

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

**SYNERGETIC INTERPRETATION
OF SOCIETY DEVELOPMENT**

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Keywords:

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого. Серія:
Філософія, філософія права, політологія,
соціологія»

від _____ П. І. Б. _____

місце роботи, посада _____

науковий ступінь, вчене звання _____

Телефон _____

e-mail _____

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
« _____ + _____ (назва) _____ »
у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія
права, політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, згоден.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті у паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національно-
го юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника
(fil.nlu.edu.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« __ » _____ 201__ р.

_____ / підпис, прізвище, ініціали

Підписано до друку з оригінал-макета 30.05.2019.
Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 16,29. Обл.-вид. арк. 12,8. Вид. № 2213.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов Д. С.
Тел. (057) 717-25-44